TUHFETÜ'T-TÜRK

Tarsûsî'nin Siyâsetnâmesi

NECMEDDİN ET-TARSÛSÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 106

Bilim ve Felsefe Serisi : 39

Kitabın Adı : TUHFETÜ'T-TÜRK FÎ MÂ YECİBU EN YU'MELE Fİ'L-MÜLK
Tarsûsî'nin Siyâsetnâmesi

Müellifi : Necmeddin Ebû İshak et-Tarsûsî (ö. 758/1357)

Özgün Dili : Arapça

Hazırlayan : Arş. Gör. Muhammed Usame Onuş
Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü (İslam Hukuku)

Editör : Doç. Dr. Özgür Kavak
İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Doç. Dr. Hızır Murat Köse
İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Proje Koordinatörü : Dr. Göker İnan

Son Okuma : Hüseyin Örs, Yazma Eser Uzmanı

Arşiv Kayıt : Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya No. 2853
Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hekimoğlu No. 355
Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Halet Efendi. 535

Yapım : Yüksel Yücel

Baskı : İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve San. Ltd. Şti.
Merkez Mah. Atatürk Cad. Göl Sok. No: 1, Bahçelievler / İstanbul
Tel.: 444 62 18 / www.imakofset.com.tr / Sertifika No: 12531

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2018

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Necmeddin et-Tarsûsî
Tarsûsî'nin Siyâsetnâmesi, *Tuhfetü't-Türk fi Mâ Yecibu En Yu'mele fi'l-Mülk*

1. Siyaset, 2. Fıkıh, 3. Ahlâk, 4. Tarsusî, 5. Tuhfetü't-Türk, 6. Siyâsetnâme

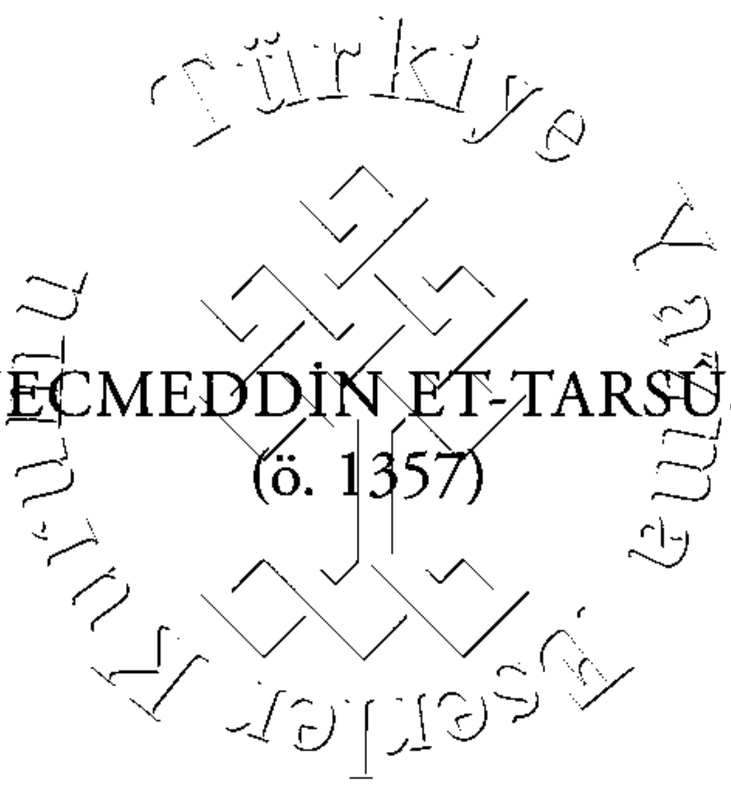
ISBN: 978-975-17-4104-2

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.
Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

TUHFETÜ'T-TÜRK
TARSÛSÎ'NİN SİYÂSETNÂMESİ

(İNCELEME - ELEŞTİRMELİ METİN - ÇEVİRİ)

NECMEDDİN ET-TARSÛSÎ
(ö. 1357)

Hazırlayan
Muhammed Usame Onuş

Editör
Özgür Kavak
Hızır Murat Köse

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

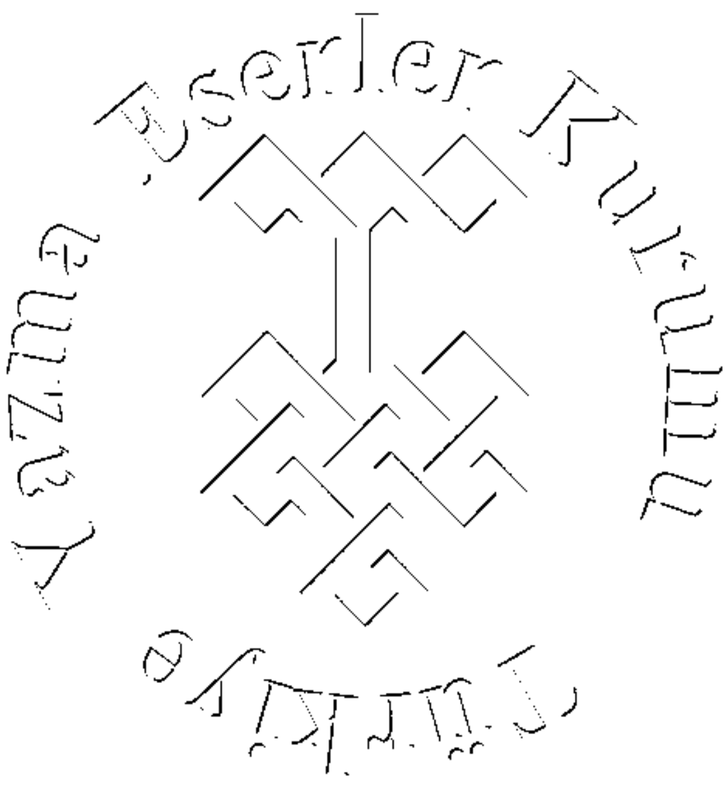
İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

Ryerter Kurier
Ryerter Kurier

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 4

EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ 9

GİRİŞ 11

Necmeddin et-Tarsûsî ve *Tuhfetü't-Türk* Adlı Eseri 11

Hayatı 11

Eserleri 15

Tuhfetü't-Türk 17

1. Eserin Telif Sebebi ve Tarihi 17

2. Eserin Muhtevası 18

Neşir ve Tercüme Notları 24

TUHFETÜ'T-TÜRK

Mukaddime 30

Birinci Bölüm: Türklerin Hükümdarlığı Hakkında 36

İkinci Bölüm: Şâfiî'nin Muhalif Görüşüne Rağmen

Türklere Görev Vermenin Cevazı Hakkında 46

Üçüncü Bölüm: Dava ve Talep Dilekçelerine Verilecek Cevaplar Hakkında 48

Birinci Kısım: Zulmü Ortadan Kaldırma ve Zâlimi Engelleme Hakkında 48

İkinci Kısım: Dilekçenin Velâyet Talebi Hakkında Olması 50

Üçüncü Kısım: İdârî Görevler 52

Hükümdarlık Vekâleti İçin Görevlendirme 54

Kâdı Atamaları 54

Vezir Atamaları 70

Hâcib Atamaları 70

Müfettiş Atamaları 70

Vali Atamaları 70

Kâtip Atamaları 72

Hatip Atamaları 74

Kazasker Atamaları 76
Beytülmâl Vekilinin Ataması 78
Hisbe Görevi 78
Darphane 78
Dördüncü Bölüm: Valiler ve Divan Görevlileri 80
Beşinci Bölüm: Kâdı ve Nâibleri 82
Altıncı Bölüm: Raiyyenin Geri Kalanının Durumuna Nezaret Etme Hakkında 90
Yedinci Bölüm: Ulaşım ve Hac İşleri 100
Sekizinci Bölüm: Beytülmâldeki Malların Harcanması Hakkında 102
Dokuzuncu Bölüm: Müsâdere Uygulaması 106
Onuncu Bölüm: İdarecilere Verilen Hediyeler 108
On Birinci Bölüm: Sultana İsyan 114
On İkinci Bölüm: Cihad ve Ganimetlerin Taksimi Hakkında 134

DİZİN 157

KAYNAKÇA 161

EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ

Klasik İslâm siyâset düşüncesi, İslâm düşünce ve ilim geleneğindeki muhtelif disiplinleri kuşatan bir alandır. Tefsîr, hadis, kelâm, fıkıh ve tasavvuf gibi İslâmi ilimlerdeki zengin malumatın yanında, felsefe tarafından da konu edilen siyâset; "edeb literatürü" çerçevesinde değerlendirilen siyâsetnâme ve nasihatnâme türü eserlerin de merkezinde yer almaktadır. Klasik dönem İslâm siyâset anlayışını belirlemek, tüm bu eserlerin yanında bu türler altına girmeyen tarih ve tabakattan coğrafyaya, bilimsel eserlerden şiire ve hatta mimariye kadar geniş bir literatürden müteşekkil birikimi dikkate alan kapsamlı bir yaklaşımla mümkün olabilir. Tüm bu eserler bir bütün halinde incelendiğinde siyasî düşünce geleneğinin farklılıkları içerisinde barındıran zengin bir birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm siyâset düşüncesini konu edinen çalışmalar çağdaş İslâm düşüncesinde gittikçe ağırlık kazanmaya, Batılı literatürün de artan bir ilgisine mazhar olmaya başlamıştır. Mamafih ikinci literatürdeki tüm bu çalışmaların henüz emekleme aşamasında olduğu ve bir disiplin olarak tüm kavram, konu ve meseleleri ortaya konulan müstakil bir İslâm siyâset düşüncesi alanının henüz teşekkül etmediğini söylemek mümkündür. Siyâset olgusunun modern öncesi dönemdeki serencamı göz önüne alındığında İslâm medeniyetinin bu olguya dair kendisine has bir yaklaşım geliştirip geliştirmediği ve dinin temel metinlerinin bu olguya dair neler söylediği sorularıyla birlikte ele alındığında esaslı bir meseleye dönüşen bu hususa dair sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için yukarıda bahsi geçen disiplinlerde kaleme alınan siyâset metinlerinin incelenmesi ve mukayeseli çalışmalara konu edilmesi elzem görünmektedir.

Tarih boyunca birbirinden farklı saiklerle kaleme alınan çok sayıdaki siyâset risalesi halâ gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Büyük bir kısmı yazma haldeki bu metinlerin önce tahkikli/tenkitli neşirlerinin yapılması ardından içerikleri analiz edilerek kaynaklarının tespiti, dönemine ve muhataplarına etkisi, farklı entelektüel/ilmî geleneklerle etkileşimi ve birbirleriyle mukayesesi, süreklilik ve değişim bağlamında tahlili vb. bir dizi mesele çerçevesinde bahsi geçen metinlerin incelenmesi bir yandan siyasi düşünce tarihine önemli bir katkı olacak, diğer yandan günümüz dünyasına hitap edecek, iç tutarlılığı olan bir siyâset dili geliştirilmesi açısından önemli bir kaynak havuzu teşkil edecektir. Bu alandaki boşluğu doldurmak üzere Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesinde klasik siyâset düşüncesi metinlerinin neşredilmesine yönelik "İslâm Siyâset Düşüncesi Projesi" hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça olarak kaleme alınan farklı edebi türlerdeki eserler geniş anlamıyla kullandığımız "Siyâsetnâme" üst başlığı dahilinde yayımlanacaktır.

Özgür Kavak

Hızır Murat Köse

GİRİŞ

NECMEDDİN ET-TARSÛSÎ VE *TUHFETÜ'T-TÜRK* ADLI ESERİ*

HAYATI

Hayatı hakkında sınırlı bilgilere ulaşılabilen Necmeddin et-Tarsûsî'nin tam adı Ebû İshâk Necmeddin İbrâhim b. İmadüddin Ali b. Ahmed et-Tarsûsî'dir.[1] Tarih ve biyografi eserleri doğum tarihi hakkında farklı bilgileri ihtiva etse de[2] kendisi *ed-Dürretü's-Seniyye fî Şerhi'l-Fevâidi'l-Fıkhiyye* adlı eserinin sonunda 2 Muharrem 720'de (13 Şubat 1320) Dımaşk'ın kuzeyinde yer alan Mizze'de[3] doğduğunu belirtmektedir.[4]

* Necmeddin et-Tarsûsî'nin eserinin tahkik ve tercümesini hazırlarken teşvik ve desteklerini gördüğüm hocam Özgür Kavak'a ve çalışmanın giriş ve tercüme kısmını dikkatli bir şekilde okuyarak düzeltme önerilerini benimle paylaşan Göker İnan Bey'e teşekkür ederim.

1 Necmeddin et-Tarsûsî'nin tam adı hakkında ilgili kaynaklarda bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar kendisinin, babasının ve dedesinin künye ve nisbelerinin kaynaklarda farklı şekillerde verilmesinden dolayıdır. Bkz. Cemaleddin İbn Tağriberdi, *en-Nücûmü'z-Zâhira fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), X, s. 326; Takiyüddin b. Abdülkadir Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: el-Meclisü'l-A'la li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1970), I, s. 246; Selâhuddîn Safedî, *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd vd. (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1998), I, s. 100. Embiya Tunalı "bu farklılıkların tarihi şahsiyetler için zaman zaman rastlanılan bir durum" olduğunu belirtmiş ve müellifin kendisi ve üst soyunun nisbe ve künyesi ile ilgili bir yorumda bulunmamıştır. Bkz. Embiya Tunalı, "Hanefi Hukukçu Tarsûsî'nin el-İ'lâm Fî Mustalahi'ş-Şuhûd ve'l-Hükkâm Adlı Eseri" (Marmara Üniversitesi, 2006), s. 4-5.

2 Safedî, İbn Hacer ve Takiyüddin et-Temîmî 721 yılını zikretmektedir. Bkz. Abdülkadir Muhammed Nuaymî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, thk. İbrahim Şemsüddin (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), I, s. 476; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, I, s. 100; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1993), I, s. 47; Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I, s. 247. İbn Kesir ise 734 yılında vuku bulan hadiseleri anlatırken Tarsûsî'nin bu tarihte 15 yaşında olduğunu söyleyerek; Katip Çelebi de Tarsûsî'nin 758 yılında 39 yaşında iken vefat ettiğini belirterek 719 yılında doğduğuna işaret etmiş olabilecekleri gibi bu iki ismin Tarsûsî'nin yaşı hakkında yaklaşık ifadeler kullanmış olması da muhtemeldir. Bkz. Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicr, 1998), XVIII, s. 364; Katip Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl ilâ Tabakâti'l-Fühûl*, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaût (İstanbul: IRCICA, 2010), I, s. 37.

3 Doğum yeri için bkz. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), IV, s. 174 (Ebû'l-Mehasin Muhammed b. Ali'nin zeyli).

4 Süleymaniye Ktp. Mehmed Asım Bey, No. 84, vr. 195[a]. Modern dönemde yapılan çalışmalar arasında sadece Asri Çubukçu'nun, Tarsûsî'nin kendi ifadelerine atıfla doğum tarihini kaydettiği tespit edilmiştir. Bkz. Asri Çubukçu, "Tarasûsî Hayatı, Şahsiyet ve Eserleri" (Ankara Üniversitesi, 1977), s. 24 (Giriş). Diğer çalışmaların verdiği bilgiler için bkz. Necmeddin et-Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk fî mâ Yecibu en Yu'mele fi'l-Mülk*, thk. Abdülkerim Mutî el-Hamdâvî (Beyrut: Daru'l-Hak, 2000), s. 61 (Muhakkikin mukaddimesi); Tunalı, "Hanefi Hukukçu Tarsûsî'nin el-İ'lâm Fî Mustalahi'ş-Şuhûd ve'l-Hükkâm Adlı Eseri" s. 5-6; Murat Karacan, "Hanefî ve Şafiî Mezhebine Göre Devlet Başkanının Yetkileri

Hac vazifesi dışında Dımaşk'tan çıktığına dair bir kayıt bulunmayan Tarsûsî'nin neredeyse ömrünün tamamını Dımaşk'ta geçirdiği anlaşılmaktadır. İlk defa küçük yaşlarda hacca gitmiş daha sonra 755 (1354) yılında tekrar bir hac ziyaretinde bulunmuştur. Bu ziyareti esnasında her ne kadar Hicaz'da kalmaya niyetlense de Dımaşk'a geri dönmüş ve sonraki sene bir hac ziyareti daha gerçekleştirmiştir. 758 (1357) yılında tekrar hacca gitmek istemiş fakat sağlığı buna elvermemiştir.[1]

Küçük yaşlardan itibaren ilim tahsili ile iştigal ettiği anlaşılan Tarsûsî, ilk eğitimini Dımaşk'ta kâdılkudâtlık yapmış olan babası İmaddüddin'den (ö. 748/1348) almış olmalıdır. Ayrıca Ebû'n-Nasr İbnü'ş-Şirazi ve Ebû'l-Abbas Şehabeddin el-Haccâr'dan da ders aldığına dair kayıtlar mevcuttur.[2] Tarsûsî'nin, Mâlikî Kâdılkudât Şerefüddin el-Hemdânî'nin (ö. 748/1348) tasavvufta şeyhi olduğunu ifade etmesi[3] ilmî olarak Şerefüddin'den de istifade ettiğini akla getirmektedir. Bunların yanında Asri Çubukçu, Tarsûsî'nin Necmeddin el-Kahkâzî'yi (ö. 745/1344) "şeyhim" diyerek takdim etmesinden ve Tarsûsî'nin babası İmadüddin'in Nuriye (Süğrâ), Mukaddemiye, Reyhaniye ve Kaymaziye medreselerinde müderrislik yapmasından dolayı buradaki hocalardan ve Necmüddin el-Kahkâzî'nin nâibi Alâüddin İbnü'l-İzz'den de ders almış olabileceğini kaydetmektedir.[4] Tarsûsî'nin ilmî ehliyetine dair serdedilen kanaatler göz önünde bulundurulduğunda döneminin önde gelen âlimleriyle yoğun bir ilmî mesai içinde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Küçük yaşlarda başladığı tahsilini kısa sürede tamamlayan ve birçok alanda temayüz eden Tarsûsî, 24 Şevval 734'te (28 Haziran 1334) İkbâliyye Medresesi'nde Şemseddin b. Muhammed b. Osman'ın yerine ilk dersini vermiş;[5] 7 Zilhicce 736'den (17 Temmuz 1336) itibaren Şemseddin al-Kaşgarî'nin yerine Şibliyye Berrâniyye Medresesi'nde müderrislik yapmaya baş-

---

(Tuhfetü't-Türk Örneği)" (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2013), s. 43-44; Muharrem Kılıç, "Tarsûsî, Necmeddin", *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), XL, s. 114. Rıdvan Seyyid, herhangi bir kaynağa işaret etmeden Tarsûsî'nin vefat tarihini 710 olarak kaydetmiştir. Ancak Tarsûsî'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için yönlendirdiği kaynaklarda bu bilgi yer almamaktadır. Muhtemelen 720 tarihi yerine sehven 710 tarihi kaydedilmiştir. Bkz. Necmeddin et-Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk fî mâ Yecibu en Yu'mele fi'l-Mülk*, thk. Rıdvan Seyyid (Beyrut: Dârü't-Talîa, 1992), s. 19 (Muhakkikin mukaddimesi).

1 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, I, s. 101-102.

2 Bkz. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, I, s. 43.

3 Tarsûsî, elinizdeki bu eserinde Mâlikîlerden fetva ehli olan alimleri sayarken Şerefüddin el-Hemdânî'yi de saymış ve ondan "tasavvufta şeyhim" diyerek bahsetmiştir. Bkz. s. 64.

4 Çubukçu, "Tarasûsî Hayatı, Şahsiyet ve Eserleri", s. 27 (Giriş).

5 Bkz. Nuaymî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, I, s. 364.

lamıştır.[1] Küçük yaşlarda vermiş olduğu bu derslerin ikisinde de derste hazır bulunan ulema ilmî seviyesinden dolayı Tarsûsî'yi takdir, babasını da tebrik etmişlerdir.[2] Asri Çubukçu, İkbâliyye Medresesi'ndeki dersin Memlükler döneminde tahsilini tamamlamış öğrencilerin müderrisliğe yeterliliğini ölçmek için yapılan bir imtihan olabileceğini ifade etmiştir.[3] İmtihan mahiyeti taşıyan bu dersin ardından gelen takdir ve tebrikler Tarsûsî'nin genç yaşlarda Dımaşk'ın ilmî muhitinde bir yer işgal etmeye başladığının bir işareti olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Hatuniye Medresesi'ndeki müderrislik görevi için Alâüddin İbnü'l-Atrûş ile bir çekişmeye girdiğinin ve Şam ulemasının onun lehine mektuplar yazdığının nakledilmesi, bu medresede de ders vermiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.[4] Tarsûsî'nin kâdılkudâtlık yaptığı süre boyunca müderrislik yapmaya devam ettiği muhtemel olmakla beraber ilgili kaynaklar bu süre boyunca ders verdiği medreseler hakkında herhangi bir bilgi nakletmemektedir.[5]

Tarsûsî 744 (1343) yılından itibaren babasının yerine kâdılkudâtlık makamına niyabet etmiştir. İki senelik bu görevin ardından 746 yılının Zilhicce ayında (Mart-Nisan 1346) Tarsûsî'nin babası İmâdüddin, oğlu lehine kâdılkudâtlık görevinden çekilmiş ve yerine oğlunun atanması için Emir Seyfeddin Yelboğa'dan ricada bulunmuştur. Tarsûsî sultanın izni ile bu tarihte Dımaşk'ta Hanefîler için tahsis edilen kâdılkudâtlık görevine atanmıştır. Anlaşılan o dönemde Şâfiî kâdılkudâtı olan Takiyüddin es-Sübkî'nin (ö. 756/1355) Tarsûsî'nin bu göreve ehil olduğuna dair yazdığı mektup onun bu göreve getirilmesinde etkili olmuştur. Hanefî kâdılkudâtı kıdem sıralamasında ve Daru'l-adl'de hükümdarın sağındaki oturma düze-

---

1 Bkz. Nuaymî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, I, s. 410.

2 Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVIII, s. 364; 385-386.

3 Çubukçu, "Tarasûsî Hayatı, Şahsiyet ve Eserleri", s. 23 (Giriş).

4 Bu nakil için bkz. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, I, s. 43; Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I, s. 247.

5 Asri Çubukçu, kaynak olarak Nuaymî'nin *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris* adlı eserini kaynak göstererek Tarsûsî'nin 746 (1345) babasının yerine müstakil olarak kâdılkudâtlık makamına tayin edildiğinde Reyhâniyye, Nûriyye, Mukaddemiye ve Kaymaziye medreselerindeki müderrislik görevlerinin Tarsûsî'nin uhdesinde olduğunu söylemiştir. Hâlbuki Çubukçu'nun atıfta bulunduğu yerde Nuaymî 727 yılının Ramazan ayının ortalarında müstakil bir şekilde kâdılkudât olarak atanan ve Tarsûsî'nin babası olan İmâdüddin'den bahsetmektedir. Asri Çubukçu'nun ifadeleri için bkz. Çubukçu, "Tarasûsî Hayatı, Şahsiyet ve Eserleri", s. 29 (Giriş). Nuaymî'nin ifadeleri için bkz. Nuaymî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, I, s. 478. Asri Çubukçu kaynak olarak Nuaymî'nin 1948 yılında basılan nüshasını kullanmıştır. Bu nüshada ilgili bölüm için bkz. Abdülkadir Muhammed Nuaymî, *ed-Dâris fî Târihi'l-Medâris*, thk. Cafer el-Hasenî (Dımaşk: Matbaatü't-Terakkî, 1948), I, s. 622-623. Embiya Tunalı da Nûriye Medresesi bağlamında aynı yanılgıya düşmüş gibi görünmektedir. Tunalı, "Hanefi Hukukçu Tarsûsî'nin el-İ'lâm Fî Mustalahi'ş-Şuhûd ve'l-Hükkâm Adlı Eseri", s. 8.

ninde Şâfiî kâdılkudâttan sonra ikinci sırada bulunmasına rağmen Mâlikî kâdılkudât'ı Şerefüddin el-Hemdânî, yaş itibariyle daha büyük olduğu için Tarsûsî'nin önüne geçirilmiş ve ilk sırada bulunan Şâfiî kâdılkudâtın yanına oturtulmuştur. Tarsûsî'nin Şerefüddin el-Hemdânî'yi "tasavvufta şeyhim" olarak tavsif etmesinden dolayı onun kendisinden daha kıdemli bir hale getirilmesine itiraz etmediği şeklinde bir varsayımda bulunmak mümkündür. Şerefüddin el-Hemdânî'nin vefatından sonra Tarsûsî kıdem hususunda ikinci sıraya geçmiş ve vefatına kadar bu makamda kalmıştır.[1]

İlmî açıdan kendi döneminde yaşamış birçok ismin övgüsüne mazhar olan Tarsûsî, "Şam Hanefîlerinin şeyhi" olarak vasfedilmiştir.[2] Kâdılkudât olarak görev yaptığı süre boyunca vermiş olduğu kararlarda "kendisinin zemmedilmesine sebebiyet verecek hatalara düşmediği" ifade edilmiştir.[3] Ayrıca gerek vermiş olduğu derslerde gerekse üstlendiği görevlerde ulemanın, Tarsûsî'nin ehliyetini teyit eden ifadeler sarfetmeleri onun küçük yaşlardan itibaren ilim muhitlerinde itibar edilen saygın bir şahsiyet haline geldiğinin işaretidir.

Tarsûsî'nin dönemin yöneticileri ile iyi ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Safedî, yöneticilerin Tarsûsî'ye hürmet gösterdiklerini ifade etmiştir.[4] Gerek kendisinin yaşadığı dönemde Dımaşk'ta en güçlü ikinci mezhep konumunda olan Hanefîlerin kâdılkudât makamına genç yaşta atanmış olması gerekse cenazesinin Dımaşk nâibi tarafından kıldırılması Tarsûsî'nin ömrünün sonuna kadar yöneticilerle olan iyi ilişkilerini devam ettirdiğini göstermektedir.

Necmeddin et-Tarsûsî 4 Şaban 758'de (23 Temmuz 1357) Dımaşk'ta vefat etmiştir.[5] Büyük bir kalabalığın iştirak ettiği cenaze namazını Dımaşk nâibi emir Ali el-Mardînî kıldırmıştır.[6]

---

1 Tarsûsî'nin kâdılkudât olarak görevlendirilmesi hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, I, s. 101; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, I, s. 43; Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I, s. 247. Tarsûsî'nin yaşadığı Memlükler döneminde dört mezhepten tayin edilen kâdılkudâtlar arasındaki kıdem sırası Şâfiî, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî kâdılkudât şeklinde olmuştur. Kâdılkudâtlar dârü'l-adl'de sultanın sağında bu kıdem sırasına göre oturmaktaydılar. Bu bilgi için bkz. İsmail Yiğit, *Siyasî-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Târihi (Memlûkler)* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991), VII, s. 200. Baki Tezcan da makalesinde söz konusu dönemde Şâfiî kâdılkudâtların daha öncelikli bir konumda olduğunu savunmuştur. Baki Tezcan, "Hanafism and the Turks in al-Tarsusi's Gift for the Turks (1352)", *Mamluk Studies Review*, Cilt. 15 (2011): s. 76.

2 Bkz. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, I, s. 43.

3 Bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, I, s. 100-101.

4 Bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, I, s. 101.

5 Bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, I, s. 100.

6 Bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, I, s. 100; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, I, s. 43; Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I, s. 247.

ESERLERİ

Tarsûsî farklı alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Kâdılkudâtlık görevinin telif etmiş olduğu eserlerdeki konu tercihlerinde etkili olduğu söylenebilir. Zira birçoğu kazâ makamını ilgilendiren hususları barındırmakta ve bu konudaki problemler için çözüm önerileri sunmaktadır. Tarsûsî'nin *Tuhfetü't-Türk* dışındaki eserlerinden bir kısmı şu şekildedir:

1. *Enfa'u'l-Vesâ'il ilâ Tahrîri'l-Mesâ'il*

Kâdılara yol göstermek için kaleme alınmış olan bu eser, mahkemelerde sıkça karşılaşılan durumlara ilişkin görüşleri içermektedir. Tarsûsî, bu konularda mahkemelerde sahih olmayan, hatta mezhepte hiç yeri bulunmayan görüşler üzerinden hüküm verildiğini, dolayısıyla bu problemler hakkında kitaplarda dağınık halde bulunan görüşlerin bir araya toplamayı amaçladığını ifade etmiştir.[1] *el-Fetâva't-Tarsûsiyye* olarak da bilinen bu eser neşredilmiştir. Eseri esas alan çeşitli muhtasarlar da kaleme alınmıştır.[2]

2. *el-Fevâidü'l-Fıkhiyye*

Fürû fıkha dair manzum bir eserdir. *el-Fevâidü'l-Bedriyye* ve *el-Fevâidü'l-Manzûme* olarak da bilinen eser 1000 beyitten oluşmaktadır. Henüz neşredilmemiştir.[3] Tarsûsî daha sonra bu eserine *ez-Zevâid ale'l-Fevâid* ve *ez-Zeyl ale'l-Fevâidi'l-Fıkhiyye* olarak bilinen bir zeyl kaleme almıştır.[4] Ayrıca *el-Fevâidü'l-Fıkhiyye*'yi *ed-Dürretü's-Seniyye fî Şerhi'l-Fevâidi'l-Fıkhiyye* adıyla şerh etmiştir.[5] Tarsûsî bu şerhinde "Kitâbü't-tevârîh" başlığı altında Dı-

---

1 Necmeddin et-Tarsûsî, *Enfa'u'l-Vesâil ilâ Tahrîri'l-Mesâil (el-Fetâvâ't-Tarsûsiyye)*, nşr. Mustafa Muhammed Hafâcî (Matbaatü'ş-Şark, 1926), s. 3.

2 Bu eserler için bkz. Kılıç, "Tarsûsî, Necmeddin", XL, s. 114.

3 Türkiye'de bulunan yazma nüshaları Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 1367 numara ve Amasya Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi 861 numarada kayıtlıdır.

4 Küçük bir risale halindeki bu eserin birçok yazma nüshası mevcuttur. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Veliyüddin Efendi koleksiyonu 1168 numara ve Süleymaniye Kütüphanesi Carullah Efendi koleksiyonu 929 numarada bulunan nüshalar bunlardandır. Yazma nüshaların tamamı için bkz. Kılıç, "Tarsûsî, Necmeddin", XL, s. 114.

5 Bkz. Hayrüddin Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), I, s. 51.3

maşk'ta kendisinden önce görev yapmış olan Hanefî kâdılkudâtlar hakkında bilgi vermektedir.[1]

3. *el-İʿlâm bi-Mustalahi'ş-Şuhûd ve'l-Hükkâm*

Muhakeme usulü ve şürût ilmi hakkında kaleme alınmış bir eserdir. Tarsûsî, eserinin konusunu teşkil eden hususların kendi zamanında ilgili kişiler tarafından bilinmediğinden ve bu konudaki hassasiyetlerin azaldığından yakınarak zikri geçen meseleler ile ilgili temel bilgileri ihtiva eden bu eseri kaleme aldığını ifade etmektedir.[2] Bu eser Embiya Tunalı tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmış ve tahkik edilmiştir.[3]

4. *Urcûze fî Maʿrifeti mâ beyne'l-Eşâʿire ve'l-Hanefiyye mine'l-Hilâf fî Usûli'd-dîn*

Ebû Hanife (ö. 150/767) ve Ebû'l-Hasan el-Eşʿarî'nin (ö. 324/935-936) ihtilaf ettiği bazı itikadî konuları esas alan kısa bir manzumedir. Tarsûsî bu eserinde Ebû'l-Hasan el-Eşʿarî'nin, Ebû Hanife'nin görüşlerini benimsemeyerek hata ettiğini ve Allah'ın (c.c.) Ebû Hanife'ye savunduğu görüşlerinden dolayı "yüce mertebeler" (أعطاه ربي الرتبة المُنيفة) nasip ettiğini belirtmiştir.[4]

5. *en-Nûrü'l-Lâmiʿ fî mâ Yuʿmelü bihî fi'l-Câmiʿ*

Şam Emevî Camii ve müştemilatının nasıl idare edilmesi gerektiği, vakıflarının kullanımı ve cami için görevlendirilen kişilerin kontrolü ile ilgili konuları içeren bir risaledir. Tarsûsî bu risalenin tamamını *Tuhfetü't-Türk* içinde zikretmektedir.

6. *Urcûze fî Vefeyâti'l-Aʿyân min Mezhebi Ebî Hanîfeti'n-Nuʿmân*

Ebû Hanife'den İbnü't-Türkmânî'ye (ö. 750/1349) kadar yaşamış Hanefî

1 Bkz. Süleymaniye Ktp. Mehmed Asım Bey, No. 84, vr. 189ᵇ-195ᵃ. Muharrem Kılıç, Nuaymî'nin bu esere atıfta bulunarak biyografilerine yer verdiği isimlerin Tarsûsî'nin döneminde yaşayan Hanefî ulema olduğunu ifade etmiştir. Hâlbuki bu isimler 664'ten (1265-1266) itibaren Dımaşk'ta görev yapmış kâdılkudâtlardır. Bkz. Kılıç, "Tarsûsî, Necmeddin", XL, s. 114. Nuaymî'nin naklettiği isimler için bkz. Nuaymî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, I, s. 393, 433, 435, 443. Kılıç, "Tarsûsî, Necmeddin", XL, s. 114. Eserin diğer yazma nüshaları için bkz. Kılıç, "Tarsûsî, Necmeddin", XL, s. 114.

2 Bkz. Tunalı, "Hanefi Hukukçu Tarsûsî'nin el-İʿlâm Fî Mustalahi'ş-Şuhûd ve'l-Hükkâm Adlı Eseri", s. 1-2 (Tahkikli metin).

3 Embiya Tunalı, "Hanefi Hukukçu Tarsûsî'nin el-İʿlâm Fî Mustalahi'ş-Şuhûd ve'l-Hükkâm Adlı Eseri" (Marmara Üniversitesi, 2006).

4 Tarsûsî'nin çağdaşı olan Safedî (ö. 764/1363) bu manzumeyi eserinde nakletmiştir. Bkz. Safedî, *Aʿyânü'l-Asr*, I, s. 102-103.

fıkıh âlimlerinin bir kısmının vefat tarihlerini içeren manzum bir risaledir. Tarsûsî bu risalesini yazma amacını öğrencilerin kolay bir şekilde ezberleyebilmesi olarak açıklamıştır.[1]

7. *Îzâhu'l-Esrâri'l-Hafiyye fî Kitâbi Vakfi'l-Mezraʿati'l-Asrûniyye*

Dımaşk'ta bulunan Asrûniye mezrasının vakfı ile ilgili ortaya çıkan ihtilaf hakkında Tarsûsî'nin kendi görüşünü zikrettiği risalesidir. Söz konusu ihtilafın 753 (1352) yılında olduğunu ifade eden Tarsûsî'nin bu risaleyi de aynı yıl içinde kaleme almış olması muhtemeldir. Eser müellifin *Enfaʿu'l-Vesâil* adlı eserinin içinde yer almaktadır.[2]

Bunların dışında Tarsûsî'ye *Risâle fî Cevâzi İkâmeti'l-Cumʿa fî Mevziʿayn min Mısr Vâhid*,[3] *Risâle fî Cevâzi Nakli'ş-Şehîd*,[4] *Şerhu'l-Hidâye li'l-Merğinânî*,[5] *Refʿu'l-Külfeti ani'l-İhvân fî mâ Tekaddeme fihi'l-Kıyas ala'l-İstihsan*,[6] *Zahîratü'n-Nâzır fi'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*[7] ve *Menâsikü'l-Hacc*[8] başta olmak üzere birçok kitap ve risale nispet edilmektedir.[9]

TUHFETÜ'T-TÜRK FÎ MÂ YECİBU EN YU'MELE Fİ'L-MÜLK

1. Eserin Telif Sebebi ve Tarihi

Tarsûsî, bu eseri temelde hükümdarların mülklerini en iyi şekilde koruyabilmeleri için dikkat etmeleri gereken hususları açıklamak amacıyla telif ettiğini belirtmektedir. İnsanoğlunun düzeninin bir hükümdara bağlı oldu-

---

1 Bkz. Süleymaniye Ktp. Mehmed Asım Bey, No. 84, vr. 201[b]-205[b].

2 Bkz. Tarsûsî, *Enfaʿu'l-Vesâil*, s. 218-228.

3 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn* (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951), I, s. 16; Kılıç, "Tarsûsî, Necmeddin", XL, s. 115.

4 Kılıç, "Tarsûsî, Necmeddin", XL, s. 115.

5 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, s. 16; Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, 2000, I, s. 66 (Muhakkikin mukaddimesi). Muharrem Kılıç bu eserin beş cilt olduğunu ifade etmiştir. Kılıç, "Tarsûsî, Necmeddin", XL, s. 115.

6 Ebû'l-Fida Zeynüddin İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1992), s. 90; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, s. 16; Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, 2000, I, s. 66 (Muhakkikin mukaddimesi).

7 Ziriklî, *el-Aʿlâm*, I, s. 51.

8 *Menâsikü't-Tarsûsiyye* olarak da bilinen bu eserin hacimli olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Katip Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl*, I, s. 38; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 90.

9 Tarsûsî'nin diğer eserleri için bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, s. 16; Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, 2000, s. 66-67 (Muhakkikin mukaddimesi); İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 90; Katip Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl*, I, s. 38. Asri Çubukçu'nu bazı eserler hakkında verdiği bilgiler için bkz. Çubukçu, "Tarasûsî Hayatı, Şahsiyet ve Eserleri", s. 79-57 (Giriş).

ğunu ve hükümdarın ancak "adalet" ve "ihsan" ile mülkünde payidar olabileceğini ifade eden Tarsûsî, aslında eserinde "adalet" ve "ihsan"ı sağlamak için gerekli konular hakkında nasihatlerde bulunacağını iddia etmektedir. Dolayısıyla siyâsetnâme türü eserlerde bulunması gereken özellikleri barındırmadığından dolayı *Tuhfetü't-Türk*'ün tipik bir siyâsetnâme eserinden ziyade nasîhatü'l-mülûk tarzında bir eser olduğu ifade edilmiştir.[1]

Müellif bu eserini 14 Zilkade 753 (22 Aralık 1352) tarihinde tamamladığını ifade etmiştir. Çubukçu ise Tarsûsî'nin *Tuhfetü't-Türk*'te 754 (1353) yılında vuku bulan olayları içeren *Enfa'u'l-Vesâil* aldı eserine atıfta bulunmasından hareketle *Tuhfetü't-Türk*'ün telif tarihinin en erken 754 (1353) yılı olması gerektiğini ifade etmiştir.[2] Fakat müellifin telif tarihine dair ifadeleri dikkate alınacak olursa eserin 753'te (1352) tamamlandığını, daha sonra ise esere bazı eklemelerde bulunduğunu söylemek daha mümkün görünmektedir. Tarsûsî'nin eserine bu ismi kendisinin mi yerdiği yoksa daha sonra eserin bu isimle mi anılmaya başladığı konusunda ise herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.[3]

2. Eserin Muhtevası

Müellif eserin başında bu kitabını on iki bölümden meydana getireceğini söylemiş, bölümlerin içeriğiyle ilgili kısa bilgiler vermiş ve eserin içeriğini bu bölümlemeye uygun bir şekilde oluşturmuştur. Tarsûsî'nin kitap boyunca öne çıkardığı hususlar hükümdarlık için Kureyşîlik şartının olmadığı, dolayısıyla Türklerin de hükümdarlık makamında bulunabileceği ve hükümdarın mülkünde pâyidar olması için Hanefî mezhebinin Şâfiî mezhebine göre daha elverişli olduğudur. Müellif bu argümanlarını savunurken Hanefî mezhebinin hükümdarın gücünü pekiştirmeye, devletin mâlî olarak güçlenmesine ve hükümdarın savaşlarda daha etkin bir şekilde hareket etmesine yardımcı olacağını özellikle vurgulamaktadır. Tarsûsî'nin eserinin başında

1 Bkz. Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, 1992, s. 21-22 (Muhakkikin mukaddimesi); Muharrem Kılıç, "Türk Hukuk Tarihinde Devlet Teorisinin Mezhep Doktrini Çerçevesinden Temellendirimi: Tarsûsî'nin Tuhfetü't-Türk Adlı Eseri Çerçevesinde Bir Analiz", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 1, sayı 9 (2009): s. 119-120.

2 Çubukçu, "Tarasûsî Hayatı, Şahsiyet ve Eserleri", s. 82 (Giriş).

3 Asri Çubukçu, Tarsûsî'nin diğer eserlerinde de bu kitabından bahsetmediğini bildirmiş ve *Tuhfetü't-Türk*'ün Tarsûsî'ye nisbeti hakkındaki tartışmalara kısaca yer vermiştir. Çubukçu, "Tarasûsî Hayatı, Şahsiyet ve Eserleri", s. 82-81 (Giriş).

zikrettiği amaç ile eseri boyunca öne çıkardığı bu hususlar dikkate alındığında Türkler için hükümdarlık makamının "imkânını" savunmakla beraber aslında temel amacının mülkün devamlılığı için Hanefî mezhebinin öncelenmesinin zorunluluğuna işaret etme olduğunu söylemek mümkündür.

Tarsûsî eserinin ilk bölümünde hükümdarlık makamı için Kureyşîlik şartının bulunmadığını ifade etmiştir. Bunu yaparken hükümdarlık görevi için Kureyşîlik, müctehidlik ve adaleti şart koşmayan Hanefî mezhebinin, Şâfiî mezhebinin aksine Türklerin hükümdarlığı için daha uygun olduğunu belirtmiştir. Ardından Hanefî mezhebinin daha elverişli olduğunu gösteren on üç farklı durum saymıştır. Müellif, miras konusunda beytülmâlin zevi'l-erhâma göre öncelikli olduğunu savunmasından hareketle Şâfiî mezhebinin hükümdar için daha uygun olduğu yönündeki iddiayı da gündeme getirmiştir. Tarsûsî, Kâdılkudât Takiyüddin es-Sübkî'ye atıfla bu konuda Şâfiî mezhebinin Hanefî mezhebi ile aynı durumda olduğunu göstermeye ve böylece Şâfiî mezhebinin, Hanefî mezhebine nispetle herhangi bir meziyetinin olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. İkinci bölümde de ilk bölümde zikredilen hususların uzantısı olarak Şâfiî mezhebindeki muhalif görüşe rağmen Türklere görev vermenin câiz olduğu ifade edilmiştir.

Hükümdarın adaleti sağlayabilmesi için hâkimiyeti altındaki topraklarda zulme mani olması ve çeşitli kademelerde görev alacak kişilerin seçiminde dikkate alması gereken hususları içeren üç, dört ve beşinci bölümlerde Tarsûsî'nin, ilk iki bölümde Hanefî mezhebi lehine yapmış olduğu doğrudan vurgular kendisini nispeten daha dolaylı ifadelere bırakmış gibidir. Bu vurgular ilk iki bölümde bizâtihi işlenirken sonraki bölümlerde, ana konularla bağlantılı bir şekilde gündeme getirilmiştir.

İktâ talebinde bulunan kişi ile kâtiplik görevleri hariç tutulacak olursa ehliyet, dindarlık ve iffet gibi genel şartlara yer vererek nispeten daha kısa bir şekilde üzerinde durduğu vezirlik, valilik ve hisbe görevi gibi görevlerin aksine, Tarsûsî kâdı atamalarıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Üçüncü bölümde kâdı atamaları için bir alt bölüm açtığı gibi, beşinci bölümde tekrar kâdılar ile ilgili bazı hususları zikretmiştir. Müellifin Hanefî mezhebi lehine yapmış olduğu dolaylı vurgular da daha ziyade kâdılık görevleri

ile ilgili hususlarda göze çarpmaktadır. Görevlendirilecek kâdının Hanefî olması durumunda küçüklerin evlendirilmesi, kendisine nâib ataması konusunda izne sahip olması ve mezhepte hangi görüşe göre hüküm vermesi gerektiği zikredilirken; Şâfiî kâdıya yetimler, zekât, imamlık ve vakıf gibi hususlarda görev verilmesinin câiz olmadığı; Mâlikîler arasında Nureddin es-Sehâvî dışında kâdılık makamına layık kimsenin kalmadığından dolayı hükümdarın Mâlikî kâdı görevlendirmemesi gerektiği; Hanbelî kâdının ise birçok faaliyetinin engellenmesi gerektiği belirtilerek Hanefî mezhebi dışındaki kâdıların görev alanı oldukça sınırlandırılmış fakat prensipte diğer mezheplerden kâdı görevlendirilmesine açıkça muhalefet edilmemiştir. Kâdı ve nâibleri için ayrılan beşinci bölümde ise kâdıların yapmış olduğu suistimaller karşısında nasıl hareket edilmesi gerektiği anlatılmıştır.

Tarsûsî, üçüncü bölümde ikta talebinde bulunan kişinin bu talebinin karşılanması için izlenmesi gereken yolu ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Ok ve yay kullanımı, ata binme ve savaş teknikleri konusunda iktâ talibinin nasıl sınanması gerektiğini uzun uzadıya açıklamıştır. Kâtip ataması için gerekli şartları saydığı kısımda müellif kâtipliğin türlerini, aralarındaki hiyerarşiyi zikretmiş ve her bir kâtiplik türü için gerekli şartları sıralamıştır. Bunların dışında hükümdar vekili, vezir, hâcib, müfettiş, vali, hatip, kazasker, beytülmâl vekili ile ilgili hususları da belirtmiştir. Ardından, ortaya çıkan suistimallerden dolayı artık muhtesip görevlendirilmemesi ve muhtesibin görev alanı içine giren konularda olduğu gibi darphaneye nezaret işinden de kâdının sorumlu olması gerektiğini söylemiştir.

Altıncı bölümü raiyyenin durumuna nezaret etmeye ayıracağını ifade eden Tarsûsî, hükümdarın raiyyeye nasıl davranması gerektiği ile ilgili kısa birkaç açıklama yaptıktan sonra Emevî Camii ve vakıflarına nezaret edilmesi hakkındaki tavsiyelerini zikretmektedir. Konu ile ilgili kaleme aldığı *en-Nûrü'l-Lâmiʿ fî mâ Yuʿmelü bihi fi'l-Câmiʿ* adlı risalesinin tamamını burada nakleden müellifin vurguladığı önemli hususlardan birisi de Şâfiî kâdının hiçbir şekilde bu konuda söz sahibi olmaması gerektiğidir. Tarsûsî bu kısımda Emevî Camii ve müştemilatından elde edilen gelirin nasıl değerlendirilmesi gerektiğini belirleyebilmek için bu gelirin kaynağının mahiyetini tespit etmeye çalışmaktadır. Bu gelirlerin vakıf, beytülmâl veya

bu ikisinin birbirinden ayrılmayacak şekilde karıştığı mülkün geliri olmak üzere üç ihtimal zikreden müellif bunlar arasında ikinci ihtimalin tercihe şayan olduğunu ifade ederek bundan elde edilen gelirin harcama yerlerini de ona göre tasnif etmiştir.

Yedinci bölümde kale, köprü, mescit gibi yerlerin inşası, onarımı ve hac yolcuğunun tertip edilmesi ile ilgili bilgiler verilmektedir. Fakat bu bölümde daha önceki bölümlerin aksine Şâfiî mezhebi ile ilgili herhangi bir yorum yer almamaktadır. Sekizinci bölümde ise beytülmâldeki malların harcanma yerlerini anne tarafından dedesi İbnü'l-İzz el-Hanefî'nin bir şiirini naklederek açıklayan Tarsûsî, bölümün sonunda bu şiirin konuyu açıklamadaki maharetinin Hanefî mezhebinin diğer mezheplerden üstünlüğü kadar bariz olduğunu belirtmiştir. Dokuzuncu ve onuncu bölümlerde ise kısaca müsâdere uygulaması, ehl-i harbin Müslüman idarecilere ve Müslüman idarecilerin ehl-i harbe verdikleri hediyelerin mahiyeti, şartları ve temliki ile ilgili hususlar işlenmiştir. Hediye konusunun dikkatlice incelenmesi gereken bir husus olduğunu ifade eden Tarsûsî bununla ilgili Hanefî ulemanın eserlerinden nakillerde bulunmuştur.

Tarsûsî'nin üzerinde en fazla durduğu konulardan olan hükümdara isyan ile ilgili meseleler on birinci bölümü teşkil etmektedir. Müellif bu bölümü on kısma ayırmıştır. Bu kısımlarda kimlerin "isyancı" olarak tanımlanacağı, isyancılara silahlı müdahale şartları, isyancılardan esir edilenlerin ve öldürülenlerin hükmü, ehl-i adlden olup isyancılara karşı savaşırken ölenlerin hükmü gibi birçok konuyu ele almaktadır. Tarsûsî kimlerin "isyancı" olarak kabul edilmesi gerektiği ve isyancılara hangi durumlarda silahlı müdahale yapılacağı konusu üzerinde özellikle durmaktadır. Her iki konuda Hanefî ulemanın eserlerinden nakillerde bulunan müellif kendilerine zulmedildiği iddiasıyla bu zulmü ortadan kaldırmak için hükümdara itaat etmeyen grubun "isyancı" olarak nitelendirilemeyeceğini savunmuş. Ayrıca isyancı olarak kabul edilen grup saldırıyı başlatmadıkça hükümdarın onlara silahlı müdahalede bulunamayacağını belirtmiştir. Bunların dışında esir edilen isyancıların isyan bastırıldıysa serbest kaldıkları takdirde tekrar isyancı gruplara katılma tehlikesi olmadıkça öldürülemeyeceği, mallarının tövbe edinceye kadar muhafaza edilmesi gerektiği görüşlerini savunmuştur.

Eserin son bölümü cihad ve ganimetlerin taksimi ile ilgili konulara ayrılmıştır. Tarsûsî, bu bölümü on iki kısma ayırmıştır. Bu kısımlar altında cihadın farz oluşu, cihad için gerekli mâlî gücün sağlanması, savaş halini sona erdiren durumlar, esirler, şehitler ve ganimetler ile ilgili konuları ele almıştır. Bu bölümde dikkat çeken meselelerden biri Tarsûsî'nin ehl-i kitabın Müslüman olması ile ilgili Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den naklederek zikrettiği görüştür. Bu görüşe göre ehl-i kitaptan olanlar Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) risaletine şehadet etseler bile "Eski dinimden çıktım ve İslam dinine girdim" demedikçe Müslüman olduklarına hükmedilmemelidir. Müellif bölümün son kısmını ganimetlerin taksimine ayırmıştır. Hükümdarın savaş yoluyla fethedilen toprakları hak sahipleri arasında paylaştırma veya Hz. Ömer'in (r.a.) yaptığı gibi eski sahiplerinin elinde bırakıp onlardan haraç alma konusunda muhayyer olduğunu ifade etmekle beraber hak sahiplerinin ihtiyaç duyması halinde ilk seçeneğin evlâ olduğunu vurgulamıştır. Fakat istisnalar dışında menkul malların hak sahiplerine dağıtılması gerektiğini belirtmiştir.

Tarsûsî'nin eserindeki temel argümanlarını oluşturmasında yaşadığı dönemin şartları göz ardı edilmemelidir. Hükümdarlık için Kureyşîliğin şart koşulmadığını ifade ederek Türklerin hükümdar olması önünde bir engel bulunmadığını savunması, Tarsûsî'nin yaşadığı coğrafyaya hâkim olan Türk asıllı Memlüklerin hükümdarlığını meşrulaştırma amacı taşıdığı şeklinde yorumlanabilir. Zira konuyla ilgili bölüme "Habeşli bir köle olsa bile" idarecilere itaat edilmesi gerektiğini ifade eden hadisi zikrederek başlaması sadece Türk asıllı olmaları bir kenara azatlı köle olan Memlüklere itaat ile ilgili şüpheleri ortadan kaldırmaya ve Kureyşîlik şartına karşı farklı metinlerde kullanılan bu argümanın vurgulu bir şekilde öne çıkartılmasına mâtuf bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Müellif, yoğunluğu değişmekle beraber eseri boyunca Hanefî mezhebinin diğer mezheplerden öncelikli olduğunu ifade etmekle beraber argümanlarını büyük oranda Şâfiî mezhebi aleyhine kurgulamıştır. Tarsûsî'nin bu tavrında da yaşadığı dönemin izleri bulunabilir.[1] Zira Tarsûsî'nin yaşadığı

1 Baki Tezcan, çalışmasında Tarsûsî'nin eserindeki argümanlarına karşı çıkmakta ve Memlükler dönemindeki uygulamalardan hareketle Hanefî mezhebinin Şâfiî mezhebine göre hükümdarlık için daha elverişli olduğu tezini çürütmeye çalışmaktadır. Bkz. Tezcan, "Hanafism and the Turks in al-Tarsusi's Gift for the Turks (1352)", s. 68-77.

dönemde başkent Kahire'de ve Şam'da her mezhepten birer kâdılkudât bulunduğu halde Şâfiî mezhebine müntesip olan kâdılkudât diğerlerine göre öncelikli idi. Üstelik Şam'da Mâlikî ve Hanbelî mezhebinin etki gücü Hanefî ve Şâfiî mezhebine göre kıyas edilemeyecek derecede azdı. Dolayısıyla Tarsûsî'nin, argümanlarını diğer iki mezhep yerine yoğunlukla Şâfiî mezhebi aleyhine kurgulaması rakip olarak Şâfiî mezhebinin öne çıkmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu, müellifin kıdem sıralamasında Hanefîlere ait kâdılkudâtlık makamını Şâfiîlere ait kâdılkudâtlık makamının önüne geçirerek birinci sıraya getirme arzusunun bulunduğunu da akla getirmektedir. Zira Tarsûsî'nin kâdı atamaları ile ilgili yapmış olduğu açıklamalarda makama ehil kimse bulunmadığından dolayı Mâlikî kâdılkudât atanmaması gerektiği şeklindeki kanaati dışında prensip olarak bölgede aynı anda diğer mezhepleri temsil eden kâdılkudât atanması konusunda menfi bir kanaat belirtmediği gibi diğer mezheplerden atanacak kâdıların taşıması gereken şartları da sıralamaktadır. Üstelik kişisel olarak Şâfiî kâdılkudâtı ile bir husumet içinde olduğuna dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Hatta kendisinin o dönemde Şâfiî kâdılkudât Takiyüddin es-Sübkî ile fikir teatisinde bulunduğuna dair ifadeler temelde diğer mezheplerin kazâ sistemi içinde bulunmasına karşı çaba içinde olmadığını gösteren bir karîne olarak yorumlanabilir.[1]

1 Tarsûsî'nin Takiyüddin es-Sübkî'nin olumlu kanaatinin de etkisiyle kâdılkudâtlık makamına getirildiği daha önce ifade edilmişti. Bunun dışında *Tuhfetü't-Türk*'te zevi'l-erhâmın mirası ve ehl-i harbin Müslüman hükümdara verdiği hediyenin kime ait olduğu gibi konularda Takiyüddin es-Sübkî ile görüştüğünü ifade etmiştir.

Neşir ve Tercüme Notları

Eser neşre hazırlanırken beş yazma nüsha esas alınmıştır. Süleymaniye kütüphanesinde bulunan nüshaların bilgileri şöyledir: Hekimoğlu koleksiyonu, nr: 355 (vr. 182^{a}-223^{b}); Bağdatlı Vehbi koleksiyonu, nr: 1042 (vr. 1^{a}-21^{b}); Halet Efendi koleksiyonu, nr: 535 (vr. 130^{a}-157^{b}); Pertevniyal koleksiyonu, nr: 96 (vr. 75^{a}-112^{b}) ve Ayasofya koleksiyonu, nr: 2853 (vr. 1^{a}-57^{b}). Hekimoğlu ve Bağdatlı Vehbi koleksiyonunda bulunan nüshaların istinsah tarihi hicrî 1119; Halet Efendi koleksiyonunda bulunan nüshanın istinsah tarihi 1134; Pertevniyal koleksiyonundaki nüshanın istinsah tarihi de 1175 olarak kaydedilmiştir. Ayasofya koleksiyonundaki nüshanın istinsah tarihi hakkında herhangi bir mâlumat verilmemiştir. Hekimoğlu, Bağdatlı Vehbi ve Ayasofya koleksiyonlarında bulunan nüshalarda müstensih adı yer almazken Halet Efendi koleksiyonundaki nüsha Ahmed b. Muhammed; Pertevniyal koleksiyonundaki nüsha ise Hasan b. Hüseyin b. Ali tarafından istinsah edilmiştir.

Eserin metni ortaya çıkarılmaya çalışılırken yukarıda zikri geçen nüshaların tamamı göz önünde bulundurulmuş olup müellifin kendi kaleminden çıkan metne en yakın ifadeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bütün nüshalar eşit bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Nüshalardaki ortak ifadeler korunmuş, farklı ifadeler arasında en doğru olanı tercih edilmeye çalışılmış ve bu farklılıklara dipnotta yer verilmiştir. Sadece varak numaralarının gösterilmesinde Hekimoğlu nüshası esas alınmıştır. Varak numaraları [¯1] örneğinde olduğu köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

Arapça metin neşrinde sadece nüsha farklılıklarına yer verilmiş olup Tarsûsî'nin eserde yer verdiği ayet ve sûre numaraları, hadislerin ve başka eserlerden naklederek zikrettiği hususların kaynakları tercümede gösterilmiştir. Tercümede anlamayı kolaylaştırmak amacıyla yapılan eklemeler ve Arapça metinde yer almayan bazı bölüm başlıkları köşeli parantez içinde yazılmıştır. Ayrıca tercümede bazı kavramların okuyucu tarafından daha rahat bir şekilde anlaşılması amacıyla ilgili kavramlar için açıklayıcı dipnotlar eklenmiştir.

Tarsûsî'nin bu eseri Asri Çubukçu tarafından 1977 yılında doktora çalışması olarak tahkik ve tercüme edilmiştir. Fakat Çubukçu'nun bu

çalışması yayınlanmadığı için kendisine ulaşım imkânı oldukça kısıtlıdır. *Tuhfetü't-Türk* 1992 yılında Rıdvan Seyyid tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır. Lakin bu tahkik sadece Berlin Devlet Kütüphanesi 5614 numarada kayıtlı bulunan nüshaya dayanmakta[1] ve her ne kadar metnin neşrinde muhakkikin müdahaleleri bulunsa da birçok hata ve eksiği barındırmaktadır. Eser ayrıca Mohamed Menasri tarafından 1997 yılında Fransa Milli Kütüphanesindeki 2445 ve 2446 numarada kayıtlı nüshalar esas alınarak neşre hazırlanmış[2] ve Fransızcaya tercüme edilmiştir. 2000 yılında Abdülkerim Mutî el-Hemdâvî tarafından tekrar tahkik edilen eser beş yazma nüshadan yararlanmakla[3] beraber tahkikte esas aldığı nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonu 2853 numarada kayıtlı nüshadır. Birçok eksiklik ve diğer nüshalara göre metnin ifadelerini etkileyen farklılıkları içeren bu nüsha yapılan tahkikin de *Tuhfetü't-Türk* müellifinin kaleme aldığı eseri ortaya çıkarma maksadını tam olarak yerine getirememektedir.

Eserin neşrinde, esas alınan yazma nüshaları ve nüshalar arasındaki farlılıkları göstermek üzere bazı kısaltmalar kullanılmıştır. Bu kısaltmaların karşılığı aşağıdaki gibidir.

ح Süleymaniye Ktp. Hekîmoğlu No. 355 nüshası
ب Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi No. 1042 nüshası
خ Süleymaniye Ktp. Halet Efendi No. 535 nüshası
ن Süleymaniye Ktp. Pertevniyal No. 96 nüshası
أ Süleymaniye Ktp. Ayasofya 2853 nüshası
\+ Nüshada fazla olan ifadeyi belirtir.
\- Nüshada eksik olan ifadeyi belirtir.
: İfade hakkında nüshalar arasındaki farlılıkları belirtir.
[ ] Neşredenin metne ilavesini belirtir.

---

1 Bkz. Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, 1992, s. 50 (Muhakkikin mukaddimesi).
2 Bkz. Necmeddin et-Tarsûsî, *Kitâb Tuhfat al-Turk: Euvre de Combat Hanafite a Damas au XIVe siecle*, thk. ve çev. Mohamed Menasri (Dımaşk: Institut Français de Damas, 1997), s. 53 (Çevirenin mukaddimesi).
3 Bkz. Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, 2000, s. 9-14 (Muhakkikin mukaddimesi).

ن نسخة برتونيال في المكتبة السليمانية، الرقم: ٩٦

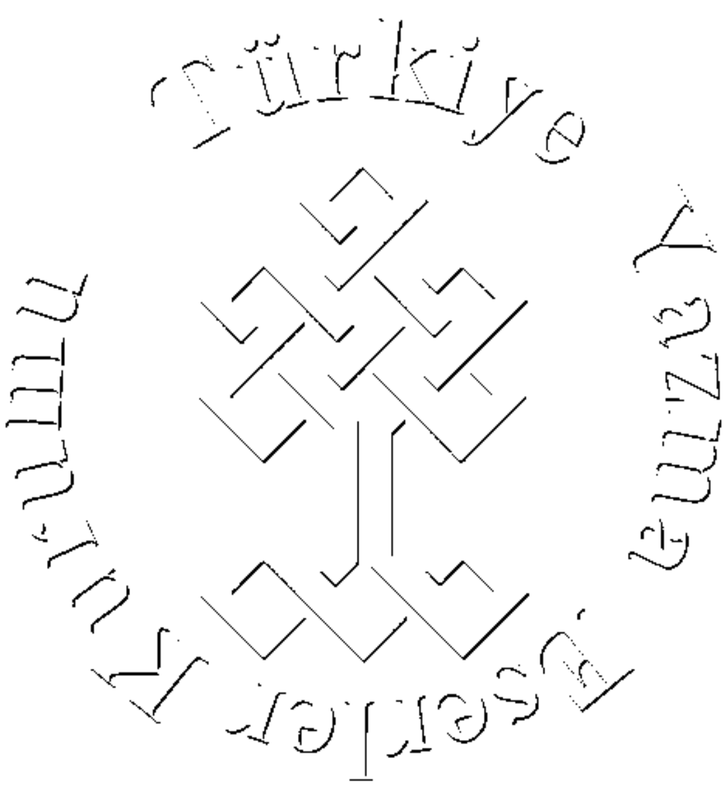
أ نسخة أياصوفيا في المكتبة السليمانية، الرقم: ٢٨٥٣

+ إشارة إلى كلمة أو عبارة زائدة في النسخة

- إشارة إلى كلمة أو عبارة ناقصة في النسخة

: إشارة إلى الاختلاف بين النسخ في كلمة أو عبارة

[ ] إشارة إلى ما أضافه المحقق على نص الكتاب

بعض المعلومات حول النسخ المعتمدة

قد اعتمدنا في تحقيق هذا الكتاب على خمسة مخطوطات. وهي:

١. نسخة حكيم أغلو في المكتبة السُّلَيْمَانِيَّة تحت رقم ٣٥٥، نسخت في ١١١٩ هجريا.

٢. نسخة بغدادلي وهبي أفندي في المكتبة السُّلَيْمَانِيَّة تحت رقم ١٠٤٢ المستنسخة في ١١١٩ هجريا

٣. نسخة خَالَت أفندي في المكتبة السُّلَيْمَانِيَّة تحت رقم ٥٣٥ نسخت في ١١٣٤ هجريا

٤. نسخة برتونيال في المكتبة السُّلَيْمَانِيَّة تحت رقم ٩٦ نسخت في ١١٧٥ هجريا

٥. نسخة أياصوفيا في المكتبة السليمانية تحت رقم ٢٨٥٣. تاريخ نسخها مجهول.

اعتمدنا في ترقيم الورقات على نسخة حكيم أغلو، ولم نشر إلى رقم ورقات النسخ الأخرى. ولكن أشرنا الفروق بين كل النسخ في الحواشي، واجتهدنا حتى نجد أصح العبارات بين النسخ مقارنة بعضهم بعضا.

الرموز والاختصارات

ح نسخة حكيم أغلو في المكتبة السليمانية، الرقم: ٣٥٥

ب نسخة بغدادلي وهبي في المكتبة السليمانية، الرقم: ١٠٤٢

خ نسخة خالت أفندي في المكتبة السليمانية، الرقم: ٥٣٥

TUHFETÜ'T-TÜRK

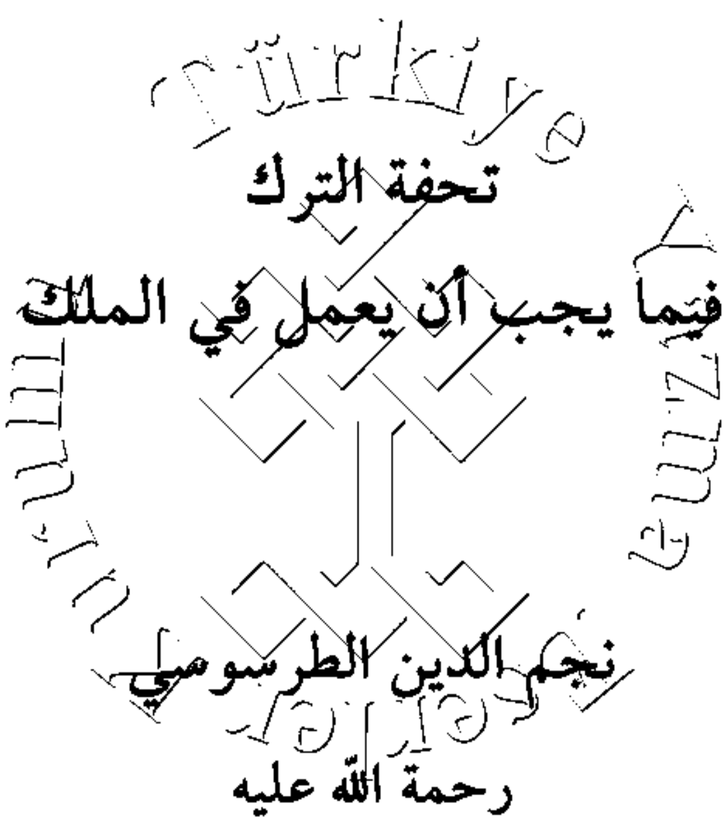
FÎ MÂ YECİBU ÆN YU'MELE FÎ'L-MÜLK

NECMEDDİN ET-TARSÛSÎ

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun

تحفة الترك

فيما يجب أن يعمل في الملك

نجم الدين الطرسوسي

رحمة الله عليه

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla..

Efendimiz [Hz.] Muhammed'e, âline, ashâbına salât ve selâm olsun. Mülkün sahibi, meliklerin Rabbi, şek ve şüphe olmaksızın vâcibü'l-vücûd olan, hükümranlığında (*sultânihi*) devamlı, kapsamlı nimetleriyle ve ihsanıyla üstün olan Allah'a hamdolsun. O, dünyayı insanlar için dolaşıp duracakları bir yer ve cenneti takva sahibi kulları için menzil kıldı.

Taleplerine ve emellerine ulaşana kadar amelini ıslah etmeye Allah'ın muvaffak kıldığı kişinin hamdiyle Allah'a hamd ederim. Allah'tan başka ilah olmadığına ve ortağı olmadığına şahitlik ederim. O şahitliği, meâd için koruyucu ve dehşet günündeki korku için emniyet olarak kabul ederim. İnsanlığın efendisi, mahşerde ümmet için şefaatçi ve livâ ile Havz-ı Kevser'in[1] sahibi [Hz.] Muhammed'in, O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim. Saf misk kokulu rayihasının eşintileri bitmek tükenmek bilmeden etrafa yayılan salât ve sonu ve sınırı olmayan selâm, O'nun ve istisnasız her biri dini zafere ulaştıran ve Allah uğruna en büyük cihada girişmiş olan âl ve ashabının üzerine olsun.

İmdi, Allah insanoğlunun düzenini bir sultan ile koruma altına almış, onun hükümranlık müddetinin devamını şeriattaki adalet ve ihsana rapteylemiştir. Ben günümüzde meliklerin dayandığı mülk maslahatlarının türlerini ve mülkün en iyi şekilde devam etmesini sağlayan yolların açıklamasını içeren [farklı] bölümleri kapsayacak bir kitap kaleme alarak imkân nispetinde sultana nasihat etmenin gerekli olduğunu düşündüm. Ben bununla bu gerekliliği yerine getirmekten ve meliklerden şeriata tabi olma arzusunu taşıyanların sahip olduğu mülk nizamını korumaktan başka bir şey amaçlamıyorum. Bununla hükümdarlarımızın Hulefâ-i Raşidîn ve eimme-i mehdiyyîne yahut bu ikisinin en üstün ve en değerlisine katılmalarını, izzet ve kudret sahibi Ömer b. Abdülaziz'in [ö. 101/720] yaşamına bağlı kalmalarını umut ediyorum.

---

1 Havz-ı Kevser: "Âhirette Hz. Muhammed'in ümmetiyle yanında buluşacağı bildirilen havuz ve nehir." Ayrıntılı bilgi için Mustafa Ertürk, "Havz-ı Kevser", *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), XVI, s. 546.

[١ب] بسم الله الرحمن الرحيم

وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم.[١] الحمد لله مالك الملك، رب الملوك، واجب الوجود بلا ارتياب ولا شكوك، الدائم في سلطانه، المتفضل بإنعامه الشامل وإحسانه. الذي جعل الدنيا للعالم دولا والجنة للمتقين من عباده نزلا.

أحمده حمد من وفقه لإصلاح عمله حتى بلغ نهاية سؤله وأمله. وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له شهادة أتخذها للمعاد حصنًا ولأهوال يوم الفزع أمنًا. وأشهد أن محمدًا عبده ورسوله سيد البشر والمشفع في الأمم في المحشر وصاحب اللواء والحوض والكوثر. صلى الله عليه وعلى آله وأصحابه[٢] الذين ما منهم إلا قام في نصرة الدين وشمر وجاهد في الله الجهاد الأكبر صلاة لا تزال نفحات أرجها بعرف المسك الزكي تتعطر وسلم تسليمًا امتد أمده ولم يتحصر.[٣]

وبعد، فإن الله تعالى جعل حفظ نظام الأنام بالسلطان. وأدام له الأيام بالعدل في الشريعة والإحسان. ورأيت من الواجب في هذا الزمان بذل النصيحة له بقدر الإمكان بتأليف كتاب يشتمل على فصول يجتمع فيها أنواع مصالح الملك مما تعتمده الملوك وبيان طريق يدوم لهم بها الملك[٤] بأحسن السلوك. ولم أقصد بذلك سوى القيام بهذا الواجب وحفظ نظام الملك لمن هو في اتباع الشرع من الملوك راغب رجاء أن تلحق ملوكنا[٥] بالخلفاء الراشدين والأئمة المهديين أو بما هو أعلى وأغلى من الأمرين، اتباع سيرة عمر بن عبد العزيز ذي العز والتمكين.[٦]

---

١ ح ب – وصحبه وسلم.
٢ ن أ – وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم.
٣ ح ب خ ن – امتد أمده ولم يتحصر.
٤ ح ب خ ن – الملك.
٥ ب خ ن + اذا اعتمدوه.
٦ ح ب خ ن – ذي العز والتمكين.

Zamanın kemâlinin sonda olduğu bilinir. Bu diyarlardaki herkesin nasihat vermesine müsaade edilmez. Başarılı bir hitap yeteneğine sahip kişilerden insanlara vaaz edecek kimsenin kalmamasından dolayı bu yolun unutulmasından korkulur.

Bu kitabı çok uzun olmayan on iki bölüme ayırdım. Allah bize yeter. O ne güzel vekildir.

Birinci Bölüm: Türklerin hükümdarlığının sıhhati hakkındadır. Sultan'ın müctehid veya Kureyşî olması şart değildir. Bu bölümde konuyla ilgili bütün noktalarda Şâfiî mezhebinin görüşü zikredilmiştir. Ayrıca bu bölümde Ebû Hanife [ö. 150/767] mezhebinin Türkler için Şâfiî mezhebinden daha uygun olduğuna yer yerilmiştir.

İkinci Bölüm: Şâfiî'nin [ö. 204/820] aksine, bize göre onlara [Türklere] görev vermenin câiz olması hakkındadır.

Üçüncü Bölüm: Dilekçelere verilecek cevap hakkındadır. Bu dilekçeler birkaç çeşide ayrılır: Hükümdarlık niyâbeti, vezirlik ve kazâ görevi, güvenlik görevi ve benzeri görevlerin kendisine verildiği kişinin durumu ve her görevin kendine özel nitelikleri buna dâhildir.

Dördüncü Bölüm: Vali ve divanların durumunu açıklama ve onlardan birisinin ihanetinin ortaya çıkması durumunda yapılması gerekenler hakkındadır.

Beşinci Bölüm: Kâdı ve nâiblerinin durumlarını beyan etme ve onlardan görevine ihanet edenlerin hak ettikleri [muameleyi] açıklama hakkındadır.

Altıncı Bölüm: Raiyyenin, vakıfların ve hayır cihetlerinin durumuna nezâret etme hakkındadır.

Yedinci Bölüm: Köprü, kale, cami, tünellerin durumu başta olmak üzere Müslümanların menfaatleriyle alakalı tüm hususlara nezaret etmek, Kâbe'nin örtüsünün durumu ve hacıların yolunun ulaşıma elverişli hale getirilmesi hakkındadır.

ومن المعلوم أن الزمان كماله في الأدبار، وليس كل أحد يسمح ببذل النصح في هذه الديار، وقد يخشى أن ينسى هذا الطريق[1] بعدم من يعظ[2] الناس ممن أعطي خطاب [٢أ] التوفيق.

وقد جعلته مشتملًا على اثني عشر فصلًا ليس فيها تطويل.[3] وحسبنا الله ونعم الوكيل.

الفصل الأول: في بيان صحة[4] سلطنة الترك. ولا يشترط أن يكون السلطان مجتهداً ولا قرشيًا. وذكر مذهب الشافعي[5] في هذا الفصل في ذلك[6] كله. ويندرج في هذا الفصل بيان مذهب أبي حنيفة[7] بأنه أوفق للترك من مذهب الشافعي.[8]

الفصل الثاني: في جواز التقليد منهم عندنا خلافاً للشافعي.[9]

الفصل الثالث: في الجواب عن القصص. وأنه أنواع. ويندرج فيه اعتبار أحوال من تفوض إليه ولاية من الولايات مثل نيابة السلطنة وولاية الوزارة والقضاء وولاية الشرطة[10] إلى غير ذلك وكيفية الولاية على كل ولاية بحسبها.

الفصل الرابع: في كشف أحوال الولاة والدواوين. وما يفعل بمن[11] ظهر عليه خيانة منهم.

الفصل الخامس: في الكشف عن أحوال القضاة ونوابهم وبيان ما يستحقه الخائن منهم.

الفصل السادس: في النظر في أحوال الرعية والأوقاف وجهات البر.

الفصل السابع: في النظر في أمر[12] الجسور والقلاع والمساجد والثغور وجميع ما يتعلق بمصالح المسلمين وكسوة الكعبة وإصلاح طريق الحاج.

---

١ ح ب خ ن: هذه الطريقة.
٢ ح ب خ ن - يعظ.
٣ ح ب خ ن - ليس فيها تطويل.
٤ أ - صحة.
٥ أ + رحمه الله.
٦ خ ن - في ذلك.
٧ أ + رضي الله تعالى عنه.
٨ أ + رضي الله تعالى عنه.
٩ أ + رحمه الله
١٠ ح ب خ ن: من نيابة السلطنة، الى ولاية الوزارة، الى القضاء، الى ولاية الشرطة.
١١ أ: بواحد منهم اذا ظهر عنه.
١٢ ن: أمور.

Sekizinci Bölüm: Türlerine göre beytülmâldeki malları harcama ve harcama yerlerini açıklama hakkındadır.

Dokuzuncu Bölüm: Müsâdere ile alınan mallar, onların alınış şekillerini açıklama, malı müsâdere edilmesi gerekenler ve harcama yerlerini açıklama hakkındadır.

Onuncu Bölüm: Ehl-i harbin sultana ve emîrlere verdikleri hediyeler ile sultanın onlara verdikleri hediyeler hakkındadır.

On Birinci Bölüm: Sultana karşı isyan edenler ve ona itaat etmeyenler hakkındadır.

On İkinci Bölüm: Cihad ve ganimetlerin paylaşımı hakkındadır.

الفصل الثامن: في صرف أموال بيت المال على اختلاف أنواعها وبيان مصارفها. [٢ب]

الفصل التاسع: في الأموال التي تؤخذ مصادرة وبيان وجه أخذها ومن يستحق أن تؤخذ منه وبيان موضع صرفها.

٥ **الفصل العاشر**: في هدايا أهل الحرب للسلطان والأمراء وهدايا السلطان لأهل الحرب.[١]

الفصل الحادي عشر: في ذكر أحكام البغاة والخوارج على السلطان.[٢]

الفصل الثاني عشر: في الجهاد وقسمة الغنائم.[٣]

١ ن: الفصل العاشر: في ذكر أحكام البغاة والخوارج على السلطان.
٢ ن: الفصل الحادي عشر: في الجهاد وقسمة الغنائم.
٣ ن – الفصل الثاني عشر: في الجهاد وقسمة الغنائم.

BİRİNCİ BÖLÜM

[Türklerin Hükümdarlığı Hakkında]

[Hz.] Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Size Allah'tan sakınmanızı, Habeşî bir köle size idareci olsa bile onun sözünden çıkmamanızı ve itaat etmenizi tavsiye ediyorum."[1]

Ebû Hanife ve ashabı -Allah onlara rahmet eylesin- şu görüştedirler: "Hükümdarlık görevini üstlenmek için kişinin Kureyşî, müctehid veya âdil olması şart değildir. Âdil veya zâlim bir sultandan görev almak câizdir. Bunun delili Muâviye'nin durumudur. Sahabe (r.a.) görev konusunda [Hz.] Ali (r.a.) ile ihtilafı zâhir olduktan sonra da onun verdiği görevleri kabul ettiler."[2]

Râfiî [ö. 623/1226] cezayı gerektiren cinayetler bölümünde İmam Şâfiî'den -Allah rahmet eylesin- şöyle bir nakilde bulunmuştur: "Hükümdarın şartları hakkındaki bölüm. Bu şartlar [şunlardır]: Mükellef, Müslüman, hür, âlim, müctehid, cesur, anlayışlı, basiret sahibi, zeki ve Kureyşî olmak. Mezhepte kabul edilen görüş budur. Zira [Hz.] Peygamber (s.a.v.) 'Hükümdarlar Kureyştendir' diye buyurmuştur."[3] Mâverdî [ö. 450/1058] de *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'de şöyle demiştir: "Hükümdarlığa ehil olanlar yedi muteber şartı taşıyanlardır. Birincisi, gerekli genel şartları taşıyan adalettir. İkincisi, ictihada götüren ilimdir. Üçüncüsü, duyu organlarının sağlıklı olmasıdır. Dördüncüsü, hareket kabiliyetini ve hızlıca kalkmayı engellemeyecek şekilde uzuvların sağlıklı olmasıdır. Beşincisi, siyâset-i şer'iyye ve menfaatleri gözetme noktasındaki görüşlerinin sağlıklı olmasıdır.

---

1 İbn Mâce, "Mukaddime", 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaut vd. (Müessesetü'r-Risâle, 2001), XXVIII, s. 367.

2 Ali b. Ebû Bekir Mergînânî, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, thk. Talal Yusuf (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, y.y.), III, s. 102.

3 Rafiî'nin bu yöndeki ifadeleri için bkz. Ebû'l-Kâsım Rafiî, *el-Azîz fî Şerhi'l-Vecîz*, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), XI, s. 71.

الفصل الأول

[في سلطنة الترك]

قال النبي صلى الله عليه وسلم: «أوصيكم بتقوى الله والسمع والطاعة وإن تأمر عليكم عبد حبشي[١].»

وقال أبو حنيفة وأصحابه[٢] رحمهم الله: «لا يشترط في صحة تولية السلطان أن يكون قرشيًا ولا مجتهدًا ولا عدلًا. بل يجوز التقليد من السلطان العادل والجائر. وأصله قصة معاوية. فإن الصحابة رضي الله عنهم تقلدوا من معاوية[٣] الأعمال بعد ما أظهر الخلاف مع علي رضي الله عنه في نوبته.»[٤]

وقال الشافعي رحمه الله[٥] وهو مما[٦] نقله الرافعي[٧] في كتاب الجنايات الموجبة للعقوبات وصورة ما قاله[٨] «فصل في شروط الإمام[٨] وهي أن يكون مكلفاً مسلمًا حرًا عالمًا مجتهدًا شجاعاً سميعاً بصيرًا ناطقًا قرشيًا. وهو المذهب لقوله صلى الله عليه وسلم «الأئمة من قريش».» وقال الماوردي في الأحكام السلطانية: «فصل، وأما[٩] أهل الإمامة المتحلي[١٠] بالشروط المعتبرة[١١] السبعة[١٢]: أحدها العدالة على شروطها[١٣] الواجبة [٣أ] الجامعة.[١٤] والثاني، العلم المؤدي إلى الاجتهاد. والثالث، سلامة الحواس. والرابع، سلامة الأعضاء من نقص مانع[١٥] من استيفاء الحركة وسرعة النهوض. والخامس، صحة الرأي المفضي إلى سياسة الشرعية[١٦] وتدبير في المصالح.

---

١ ح ب خ ن - حبشي.
٢ ح - وأصحابه.
٣ أ: منه.
٤ أ - في نوبته.
٥ ح - رحمه الله.
٦ أ: فيما.
٧ أ + عنه.
٨ أ - وصورة ما قاله فصل في شروط الإمام.
٩ ح خ ن: وإنما
١٠ ح ب خ ن - المتحلي.
١١ ب + فيهم.
١٢ ح ب خ ن: سبعة.
١٣ أ: بشروطها.
١٤ أ - الواجبة الجامعة.
١٥ ح خ : عن بعض ما يعلم.
ب: من نقص ما يمنع.
ن: عن بعض ما يمنع.
١٦ أ: في الشريعة.

Altıncısı, toplum birliğini korumayı ve düşmanla savaşmayı sağlayacak cesarettir. Yedincisi, neseptir. Yani nassta vârid olduğu üzere Kureyşî olmaktır. Şâz, makbul olmayan bir görüş ortaya koyan ve [Kureyşî olsun olmasın] herkes için hükümdarlığı câiz gören Dırar'ın görüşüne itibar edilmez. Çünkü [Hz.] Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) Sakîfe gününde hilafetin [kendilerinde olması gerektiğini] savunmaları karşısında ensara [Hz.] Peygamber'in (s.a.v.) şu hadisini delil getirmiştir: 'Hükümdarlar Kureyştendir.' Buna karşı çıkanların buna benzer bir delili olmadığı gibi muhalif olan kimsenin de diyecek bir şeyi yoktur."[1] Nevevî [ö. 676/1277] *er-Ravza*'da "hükümdarın Müslüman, mükellef, adaletli, hür, erkek, Kureyşî, müctehid, cesur, basiretli, yeterli, işitme, görme ve konuşma duyularına sahip biri olmasının ve aynı şekilde sağlıklı olarak hareketlerini yerine getirmeyi ve hızlıca kalkmayı engelleyecek kadar bir eksikliğinin olmamasının şart olduğunu" söylemiştir.[2]

Bu, Şâfiîlerin meseleyi naklettiğimiz kitaplarındaki ifadeleridir. Hepsi de sultanın müctehid ve Kureyşî olmasını şart koşmuşlardır. Fakat bu ne Türklerde ne de Acemlerde mevcuttur. Şu halde Şâfiîlere göre Türklerin hükümdarlığı sahih olmadığı gibi Türklerden kazâ görevi kabul etmek de sahih değildir. Çünkü sultan olamayan kişiden nasıl görev kabul edilebilir! Bu görüşte apaçık mefsedetler bulunduğu gibi raiyyenin sultandan uzak durması, ordunun ona biat etmesini engellemesi gibi birçok zarar vardır.

Bu sebeple mezhebimizin Türkler için İmam Şâfiî'nin (r.a.) mezhebinden daha uygun ve daha yararlı olduğunu söyledik.

Mezhebimizin onlar için Şâfiî mezhebinden daha uygun olduğunu gösteren diğer durumlar şöyledir:

1. Harâcî bir araziye sahip olan fakat orayı ekemeyen ve haracını vermeyen birisi hakkında Ebû Hanife -Allah rahmet eylesin- "hükümdarın araziyi, sahibinin rızasına bakmaksızın başkasına kiralama ve kirasından haraç almaya hakkı olduğunu" söylemiştir. Şâfiî ise "hükümdarın böyle bir hakkı olmadığını" belirtmiştir.

---

1 Ebû'l-Hasan Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, thk. Ahmed Mübarek el-Bağdâdî (Kuveyt: Mektebetü Dâri İbn Kuteybe, 1979), s. 5-6.

2 Ebû Zekeriya Nevevî, *Ravzatu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, thk. Züheyr eş-Şâvîş (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991), X, s. 42.

والسادس، الشجاعة المؤدية إلى حماية البيضة وجهاد العدو. والسابع، النسب وهو[1] أن يكون قرشيًا لورود النص به. ولا اعتبار بضرار حين شذ فجوزها في جميع الناس.[2] لأن أبا بكر الصديق رضي الله عنه احتج يوم السقيفة على الأنصار في دفعهم عن الخلافة بقوله صلى الله عليه وسلم «الأئمة من قريش»[3] وليس مع هذا النص المُسَلَّم ما يشبهه لمنازع فيه ولا فيه قول لمخالف فيه.[4]» هذه عبارته.[5] وقال النووي في الروضة: «ويشترط للإمام كونه مسلمًا مكلفاً عدلًا حرًا ذكرًا قرشيًا مجتهدًا شجاعاً ذا رأي وكفاية وسمع وبصر ونطق وكذا سلامته عن نقص يمنع استيفاء الحركة وسرعة النهوض في الأصح».

فهذه عبارات الشافعية في هذه الكتب التي نقلنا منها المسألة. وكلهم شرطوا أن يكون السلطان مجتهدًا قرشيًا. وهذا لا يوجد في الترك ولا في العجم. فلا تصح سلطنة الترك عندهم ولا تصح توليتهم للقضاء من الترك على مذهبهم لأن من لا يصلح أن يكون سلطانًا كيف يصح التقليد منه؟ وفي هذا القول من المفاسد ما لا يخفى وفيه من[6] الإيذاء للسلطان بصرف الرعية عنه ومنع[7] مبايعة[8] الجند له ونحوهما[9] مما لا يخفى. ولهذا قلنا إن مذهبنا أوفق للترك وأصلح لهم من مذهب الشافعي رضي الله عنه.[10]

وثمة مسائل أخرى يظهر فيها[11] أن مذهبنا أوفق لهم من مذهب الشافعي.

منها: أن من له [٣ب] أرض خراجية عجز عن زراعتها وأداء خراجها، قال أبو حنيفة:[12] «للإمام أن يؤاجر[13] من غيره ويأخذ من أجرتها الخراج سواء رضي بذلك صاحبها أو لم يرض.» وقال الشافعي: «ليس للإمام ذلك.»

---

١ ح ب خ ن - وهو.
٢ أ - ولا اعتبار بضرار حين شذ فجوزها في جميع الناس.
٣ ب + وليس من قريش.
٤ أ - فيه.
٥ أ - هذه عبارته.
٦ أ: مع أن فيه.
٧ ح ب خ ن - منع.
٨ أ: متابعة.
٩ ح ب خ ن - ونحوهما.
١٠ ح ب أ - رضي الله عنه.
١١ أ: منها.
١٢ ن + رحمه الله عليه.
١٣ أ: يؤاجرها.

2. Bilâd-ı küffardan bir bölgeyi fetheden fakat onlara ihsanda bulunmak, onları yerlerinde bırakarak kişi başına cizye belirlemek ve [toprağı] askerler arasında paylaştırmamak isteyen sultan hakkında Ebû Hanife "[askerlerin] bu konudaki rızasına bakılmaksızın bunu yapma hakkının olduğunu" söylemiştir. Şâfiî ise "askerin rızası olmaksızın böyle bir hakkı olmadığını ve bu konuda vâcip olanın ganimete hak kazananlar arasında paylaştırmak olduğunu" söylemiştir. Bu kayda değer bir durumdur. [Şu anda] bu konuda mezhebimize göre amel edilmektedir.

3. Ebû Hanife'ye göre hükümdar savaş öncesinde "Herkes öldürdüğü kişinin selebine[1] sahip olur" demedikçe savaş esnasında seleb, öldüren kişinin olmaz. Şâfiî ise "hükümdarın sözüne bakılmaksızın selebin öldürene ait olduğunu" söylemiştir.

4. Ta'zir[2] ile cezalandırılması gerektiği için hükümdar tarafından cezası uygulanan ve bu esnada ölen kişi hakkında Ebû Hanife "sultanın tazmin sorumluluğu olmadığını ve ölen kişinin kanının heder olduğunu" söylemiştir. Şâfiî ise "tazmin etmesi gerektiğini" söylemiştir. Bu sultanların başına gelen bir meseledir. Nu'mân [b. Sâbit]'in görüşü olmasaydı hükümdarlığın işleri mahvolmuştu.

5. Sahipsiz bir araziyi işleyip ekilir hale getiren (*ihyâ*) birisi hakkında Ebû Hanife "hükümdarın izniyle ihya ettiyse araziye sahip olduğunu, fakat izni dışındaysa sahip olmadığını" söylemiştir. Şâfiî, "hükümdarın iznine ihtiyaç duymaksızın o araziye sahip olacağı" görüşündedir.

6. Kölesi zina yapmış veya içki içmiş birisi hakkında Ebû Hanife "efendinin kölesine hükümdarın izni olmaksızın had uygulayamayacağını" söylemiştir. Şâfiî ise "efendisi, kölesine had uygular. Hükümdar veya nâibinin iznine ihtiyaç duymaz" demiştir. Bu, sultanın görev alanına haksız bir müdahaledir. Çünkü [Hz.] Peygamber (s.a.v.) "Had cezalarını yöneticiler uygular" buyurmuştur.

---

1 Seleb: "Savaşta öldürülen düşman askerinin üzerinde veya yanında bulunan elbise, silâh vb. eşyayı ifade eden fıkıh terimi." Tanım ve seleb hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaman, "Seleb", *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), XXXVI, s. 398-399.

2 Ta'zir: "Had ve kısas cezaları dışında yöneticinin veya hâkimin takdirine bırakılan ceza." (Tanım ve ta'zir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncay Başoğlu, "Ta'zir", *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı, 2011) XL, s. 198-202.)

ومنها: أن السلطان إذا فتح بلدة من بلاد الكفار فأراد أن يمن عليهم ويقرهم على أملاكهم ويضع الجزية على رؤوسهم ولا يقسمها بين الأجناد، قال أبو حنيفة رحمه الله عليه:[1] «له أن يفعل ذلك[2] سواء رضي الجند بذلك أم لم يرضوا.» وقال الشافعي: «ليس له ذلك إلا برضى الجند. والواجب[3] عليه أن يقسمها بين الغانمين.» وهذه مسألة نفيسة[4] والعمل بها على مذهبنا.[5]

ومنها: أن السلب في حال القتال لا يكون للقاتل عند أبي حنيفة إلا أن يقول[5] الإمام قبل ذلك:[6] «من قتل قتيلًا فله سلبه.» وقال الشافعي: «السلب للقاتل سواء قال الإمام ذلك أو لم يقل.»

ومنها: من عزره الإمام لاستحقاقه التعزير فمات في تعزيره، قال أبو حنيفة: «لا ضمان على السلطان[7] ودمه هدر.[8]» وقال الشافعي: «يجب عليه الضمان.» وهذه مسألة واقعة[9] للسلاطين. ولولا مذهب أبي حنيفة[10]، لفسد أمر السلطنة.[11]

ومنها: من[12] أحيا مواتًا، قال أبو حنيفة: «إن أحياها[13] بإذن السلطان[14] ملكها. وإن كان بغيره لم يملكها.» وقال الشافعي: «يملكها ولا يحتاج إلى إذن السلطان.[15]»

ومنها: إذا كان للرجل عبد فزنا أو شرب خمرًا،[16] قال أبو حنيفة: «لا يقيم مولاه عليه الحد إلا بإذن السلطان.[17]» وقال الشافعي: «يقيم عليه الحد[18] مولاه ولا يحتاج إلى إذن السلطان[19] أو نائبه في ولايته.[20]» وهو افتيات على السلطان في ولايته.[21] فإن النبي صلى الله عليه وسلم [٤أ] قال: «الحدود للولاة».

---

١ ن + رحمه الله عليه.
٢ ح ب خ ن – ذلك.
٣ ن: فالواجب.
أ – والواجب.
٤ ح ب خ ن: سيس.
٥ أ: يكون.
٦ أ + قال.
٧ أ: عليه.
٨ ح ب خ ن – ودمه هدر.
٩ خ: وقعت.
١٠ خ ن: النعمان.
١١ أ – وهذه مسألة واقعة للسلاطين، ولولا مذهب أبي حنيفة، لفسد أمر السلطنة.
١٢ ن – من.
١٣ ن – أحياها.
١٤ أ: الامام.
١٥ ن: إذنه.
أ: الامام.
١٦ ح ب خ ن – خمرا.
١٧ أ: الامام.
١٨ ح ب خ ن– عليه الحد.
١٩ أ: الامام.
٢٠ أ – أو نائبه في ولايته.
٢١ ح ن – وهو افتيات على السلطان في ولايته.

7. Bir senesi dolmuş sâime[1] hayvanlara sahip olup bunların zekâtını veren kişi hakkında Ebû Hanife "sultanın ikinci defa hayvanların zekâtını alıp fakirlere verme hakkı olduğunu" söylemiştir. Şâfiî ise "sultanın böyle bir hakkı yoktur" demiştir. Bu da sultanın görev alanına haksız bir müdahaledir. Çünkü emvâl-i zâhirede kabz hakkı, mal sahibinin değil sultanındır.

8. Şehir halkının bayram günü namazgâha gidip bayram namazını kılmak istemeleri hakkında Ebû Hanife "sultan veya nâibinin onlarla birlikte olması durumunda namazın câiz olacağını aksi takdirde câiz olmayacağını" söylemiştir. Şâfiî "kılınan namaz câizdir ve sultan ya da nâibinin hazır bulunmasına ihtiyaç yoktur" demiştir.

9. Birisini taammüden öldüren kişi hakkında Ebû Hanife "sultanın kâtile kısas uygulama hakkına sahip olduğunu" söylerken, Şâfiî "buna hakkı olmadığını" belirtmiştir.

10. Ölen bir Müslümanın cenazesinde sultan ve ölünün akrabalarının hazır bulunmaları halinde Ebû Hanife "sultanın namazı kıldırmak için akrabalardan daha fazla hak sahibi olduğunu" söylemiştir. Şâfiî ise "akrabalar daha fazla hak sahibidir" demiştir. Bu, sultana karşı yapılmış edep dışı bir harekettir.

11. [Diğer bir mesele ise] cizyedir. Mezhebimize göre toplandığında cizyeden elde edilecek gelir, Şâfiî mezhebine göre toplandığında elde edilecek gelirden daha fazladır. Bize göre, zenginliği görünür halde olan zengine her sene için 48 dirhem; orta halli bir kişi için 24 dirhem; çalışan fakir için 12 dirhem cizye konulur ve bu miktar peşin olarak alınır. Şâfiî'ye göre ise her bir kişi için bir dinar konulur. Bir dinar da ona göre 10 dirheme karşılık gelir. Bu durum, mezhebimiz ve Şâfiî'nin mezhebi arasındaki büyük bir farktır.

---

1 Sâime: "Senenin çoğunu meralarda otlayarak geçiren" hayvan. Bkz. Mehmet Erkal ve Mehmet Salihoğlu, "Zekât", *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), XLIV, s. 201.

ومنها: إذا كان للرجل سوائم فحال عليها الحول وأدى صاحبها زكاتها، قال أبو حنيفة: «للسلطان أن يأخذ زكاتها منه ثانيًا[1] ويدفعها[2] إلى الفقراء.» وقال الشافعي: «ليس للسلطان ذلك.» وهو افتيات على السلطان أيضًا. فإن حق القبض في الأموال الظاهرة الى السلطان،[3] لا إلى أصحاب الأموال.

منها: أهل مصر خرجوا إلى المصلى يوم العيد وأرادوا أن يصلوا صلاة العيد، قال أبو حنيفة: «إن كان السلطان أو نائبه معهم، جاز لهم ذلك[4] وإلا فلا.» وقال الشافعي: «يجوز ولا يحتاج إلى حضور السلطان ولا نائبه.»

ومنها: رجل قتل قتيلا[5] متعمدًا، قال أبو حنيفة: «للسلطان ولاية استيفاء القصاص من قاتله.» وقال الشافعي: «ليس له ذلك.»

ومنها: مسلم مات فحضر السلطان الجنازة[6] وأولياء الميت،[7] قال أبو حنيفة: «السلطان أحق بالتقديم للصلاة عليه من الأولياء.» وقال الشافعي: «الأولياء أحق.» وهذه إساءة أدب على السلطان.[8]

ومنها: الجزية. فإنها[9] إذا أخذت على مذهبنا، يحصل[10] له[11] أكثر مما إذا أخذت على مذهب الشافعي. فإن عندنا يوضع على الغني ظاهر الغنى في كل سنة ثمانية وأربعون درهمًا وعلى المتوسط أربعة وعشرون درهمًا[12] وعلى الفقير المعتمل اثنا عشر درهمًا[13] وتؤخذ[14] سلفًا. وعنده على كل شخص دينار. والدينار عنده[15] عشرة دراهم. فهذا تفاوت كبير بين مذهبنا ومذهبه.[16]

---

١ ح – ثانيا.
٢ أ: يصرفها.
٣ أ: له.
٤ أ – ذلك.
٥ ح ب: يقتل.
أ: لقيطا.
٦ أ – الجنازة.
٧ أ + جنازته.
٨ أ – وهذه إساءة أدب على السلطان.
٩ أ: أن الجزية.
١٠ أ: حصل.
١١ أ – له.
١٢ ح ب خ – درهما.
١٣ ح ب خ – درهما.
١٤ ن – درهما وتؤخذ.
١٥ أ – عنده.
١٦ أ: فظهر التفاوت بينهما.

12. Hükümdarın insanların malları için vermeleri gereken zekâtı aldıktan sonra bu zekâtın aynını vermek istemeyip bedelini, semenini fakirlere vermek istemesi durumunda Ebû Hanife "hükümdarın maslahat görmesi durumunda böyle bir şeyi yapma hakkının olduğunu" belirtmiştir. Şâfiî "böyle bir hakkı yoktur" demiştir.

13. Sultan, askeri güçlendirmeye ihtiyaç duyarsa mal sahiplerinden onların rızası olmaksızın kendisine yetecek miktarda mal alır.

Bu konular müstakil bir esere sığdırılamayacak kadar çoktur. Benim ifade ettiklerim insaflı kişi için yeterlidir. İnsaflı kişi azıcık düşünecek olursa mezhebimizin sultan için diğer mezheplerden daha uygun olduğunu anlar.

Avâmın Türklerin zihninde yer bulan sözü ise şöyledir: "Şâfiî mezhebi, beytülmâl'in miras konusunda [ashâb-ı ferâiz ve asabe olmadığında zevi'l-erhâmdan] öncelikli olduğu görüşündedir." Hâlbuki bu sahih değildir. Şâfiî mezhebi için sahih olan görüş Hanefî mezhebinde olduğu gibi "beytülmâl'in bu gibi durumlarda kimseden miras almadığı, zevi'l-erhâmın[1] miras aldığı" yönündedir. Şâfiî imamlarından Kâdılkudât Takiyüddin es-Sübkî'ye kendisi Kâbe örtüsünü götürmek üzere düzenlenen törenlerde iken bu meseleyi sorduğumda şöyle cevap verdi: "Zevi'l-erhâmın miras alması ve beytülmâle göre öncelikli olmaları noktasında mezhebiniz ve mezhebimiz arasında bir fark yoktur. Zira bu zamanda beytülmâl bozulmuştur." Bunlar onun ifadeleridir. Böylece Şâfiî mezhebinin farklılaşmasını sağlayacak ve onu mezhebimize nispetle daha meziyetli hale getirecek olan durum ortadan kalkmıştır.

Böylece Şâfiî mezhebinden olmayıp bizim mezhebimizde yer alan ve sultana yarayacak olan bazı konuları ortaya koymuş olduk.

---

1 Zevi'l-erhâm: "Ölenin ashâb-ı ferâiz ve asabe dışındaki kan hısımları." Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamza Aktan, "Zevi'l-Erhâm", *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), XLIV, s. 307-308.

ومنها:[1] الإمام إذا أخذ صدقات أموال الناس ثم أراد أن يمنع أعيان الصدقات[2] ويدفع أبدالها وأثمانها إلى الفقراء، قال أبو حنيفة: «للإمام أن يفعل[3] ذلك إذا رأى فيه المصلحة.» [٤ب] وقال الشافعي: «ليس له[4] ذلك.»

ومنها: أن السلطان إذا احتاج إلى تقوية الجيش، أخذ من أرباب[5] الأموال ما يكفيه

٥ من غير رضاهم.

وهذه المسائل قل أن تحصر في مصنف.[6] وفيما ذكرت كفاية للمنصف. فإنه إذا تأمل أدنى تأمل، عرف أن مذهبنا[7] أوفق للسلطان من غيره.

وأما قول العوام وهو المستقر في أذهان الترك «مذهب الشافعي إنما تقدم لتوريث بيت المال.» فهذا[8] غير صحيح. فإن الصحيح من مذهب الشافعي أن بيت المال

١٠ لا يرث من أحد[9] في هذه الأزمنة. وإنما[10] يرث ذوو الأرحام كمذهب أبي حنيفة. وسمعته من شيخ الشافعية قاضي القضاة تقي الدين السبكي حين سألته عن ذلك في دوران المحمل وقال[11]: «لا فرق بين مذهبكم ومذهبنا[12] في توريث ذوي الأرحام وتقديمهم على بيت المال.[13] فإن بيت المال في هذا الزمان قد فسد» هذه عبارته.[14] فما بقي خصوصية داعية[15] إلى نفيه ولا[16] مزية لهم[17] على مذهبنا.

١٥ وقد أوردنا من المسائل النافعة للسلطان مما جمعتها على مذهبنا دون مذهبه.

---

١ أ – ان.
٢ أ: الصدقة.
٣ ن – أن يفعل.
أ: فعل.
٤ ح ب خ : للسلطان.
٥ ح ب خ ن: أوقاف.
٦ ح ب خ ن: وهذه أكثر من أن تحصر في مصنف.
٧ ح ب خ ن : مذهب أبي حنيفة.
ن : مذهب أبي حنيفة رحمه الله عليه.
٨ أ: فوه.
٩ ح ب خ ن – من أحد.
١٠ ح ب خ ن – وإنما.
١١ ح ب خ ن: وقال لي في دوران المحمل.
١٢ أ: لا فرق بيننا وبينكم.
١٣ ح ب خ ن + وقال.
١٤ أ – هذه عبارته.
١٥ ح ب خ ن – داعية.
١٦ أ: والى.
١٧ أ – لهم.

İKİNCİ BÖLÜM

Şâfiî'nin Muhalif Görüşüne Rağmen Türklere Görev Vermenin Cevazı Hakkında

Birinci bölümde bize ve Şâfiî'ye göre hükümdarın şartları, bunun açıklaması ve Şâfiî'nin aksine bize göre Türklerin sultanlığının geçerliliği ele alındı.

Şâfiî'nin aksine mezhebimize göre Türklerin şer'î görevlendirmelerinin geçerli olduğu konusunda bir şüphe yoktur. Eğer Türklerin sultanlığının sahih olduğuna kâil olunmazsa onların görevlendirme yapmasının geçerliliği nasıl savunulabilir! Bu durumda sultanın Şâfiîlerden kimseye kesinlikle bir velâyet veya kazâ görevi vermemesi gerekir. Çünkü onların iddiasına göre hükümdarlık Kureyşîlerin hakkıdır. Türklerin hükümdarlık hakkı yoktur ve onlar güç sahibi olup hilafete itaat etmeyenlerdir. Sultan, Şâfiîlere görev verir ve onlar da kabul etmeleri durumunda görev almak adına Ebû Hanife'nin mezhebini taklit etmiş olurlar. Halbuki fürû ile usûl alanında ona muhalefet eder ve görüşlerini hatalı bulurlar. Bu sebeple Şâfiîlerin Müslümanların işlerinden bir şeyi üstlenmeleri câiz olmaz.

الفصل الثاني

في جواز التقليد من الترك خلافًا للشافعي

قد تقدم لنا في الفصل الأول شروط الإمام عندنا وعند الشافعي وبيان ذلك[1] وصحة سلطنة الترك عندنا خلافًا له.

ولا شك أنه يلزم منه صحة الولايات الشرعية على مذهبنا خلافًا له.[2] فإنه إذا لم يقل بصحة سلطنة الترك فكيف تجوز التولية منهم؟ فيتعين على السلطان أن لا يولي أحدًا من الشافعية ولاية ولا قضاء أصلًا. لأن في زعمهم أن السلطنة في [٥أ] قريش وأن الترك لا سلطنة لهم وإنما هم أهل شوكة وخوارج على الخلافة. فإذا ولاهم السلطان وقبلوا الولاية كانوا مقلدين لمذهب أبي حنيفة لأجل الولاية ويخالفونه في الفروع والأصول ويخطئونه في أقواله. فلا يجوز توليتهم لشيء من أعمال المسلمين.[4]

---

١ ح ب خ ن - ذلك.

٢ ح ب خ: للشافعي.
أ - ولا شك أنه يلزم منه صحة الولايات الشرعية على مذهبنا خلافاً له.

٣ ح ب : يكونون.
خ: لا يكونوا.
ن: يكونوا.

٤ أ - ويخطئونه في أقواله. فلا يجوز توليتهم لشيء من أعمال المسلمين.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

[Dava ve Talep] Dilekçelerine Verilecek Cevaplar Hakkında

Bu bölüm birkaç kısma ayrılır.

Birinci Kısım: Zulmü Ortadan Kaldırma ve Zâlimi Engelleme Hakkında

Bu kısım, üzerinde durulması gereken en önemli ve en öncelikli kısımdır. Çünkü hâkimiyet ancak adaletle kâim olur ve ancak onunla devam eder. Kisrâ Enûşirvân'ın şöyle söylediği nakledilmiştir: "Hâkimiyet ancak ordu ile olur. Ordu ancak mal ile olur. Mal ise ancak adalet ve ülkeyi imar etmekle elde edilir. Ülke ancak halk ile [kâim] olur ve halk da ancak adalet ile var olur."

Sultana, Allah'ın kullarından birisine ait zulüm içeren bir dilekçe ulaştırılırsa, sultanın onu açıklığa kavuşturmak için cehdini ortaya koyması ve bu kapalılık kendisinin yaşadığı bölgede ise bizzat kendisinin meseleyi araştırması gerekir. Eğer dava mektup sahibi ile başkaları arasındaki işlemler hakkında ise imkânlar ölçüsünde hasmı çağırır ve onların huzurunda hak gördüğü kanıya göre yargılamayı yapar. Eğer imkânlar buna elvermiyorsa davayı açıklığa kavuşturmak ve [hasmı mesele hakkında] sorgulamak üzere güvenilir birisini görevlendirir. Bunları yaparken kâdıları huzuruna çağırıp meseleyi onlara açıklar ve böylece şerʿ-i şerifin hükümlerinden sapmaz.

Şeriatın zâhirine göre amel etme imkanı olan bir mesele ise kâdılara bu konuda vekâlet verir ve hiç geciktirmeden davayı çözmelerini emreder. Şeriatın zâhirine göre muamelede bulunma imkânı yoksa ve sultan da konu hakkında şikayette bulunanın hakkını ortaya koyabilecek kesin bir bilgiye sahipse şerʿ-i şerifin dışına çıkmadan sultanın sahip olduğu kesin bilgi ile mazlum lehine ve zâlimin aleyhine taʿzir, malına el koyma ve benzeri şerʿî cezalar verebilir.

الفصل الثالث

في الجواب عن القصص

وأنه أنواع

النوع الأول: في إزالة المظالم وكف يد الظالم

وهذا النوع أهم الأنواع كلها وأولاها[1] بالاعتناء. فإن العدل به يقوم الملك ويدوم. كما حكي عن كسرى أنوشروان[2] أنه قال: «لا ملك إلا بالجند ولا جند إلا بالمال ولا مال إلا بالعدل وعمارة البلاد ولا بلاد إلا بالرعايا ولا رعايا إلا بالعدل.»

فإذا رفعت قصة إلى السلطان فيها مظلمة لأحد من خلق الله تعالى فيجب عليه بذل المجهود[3] في كشفها والفحص عنها بنفسه إن كانت الظلامة في بلده الذي هو[4] ساكن فيه. وإن كانت في معاملاته فإن أمكنه طلب الغريم إليه طلبه وعمل في[5] القضية بين يديه بما ظهر له،[6] وإن لم يمكنه فيرسل[7] في كشفها ثقة من عنده ليكشفها عن جلية ويطالعه على ما[8] تحرر من أمرها ولا يخرج في العمل فيها عن حكم الشرع الشريف بحيث يحضر القضاة إلى مجلسه ويوضح لهم القصة.[9]

فإن أمكنهم عملها بظاهر الشرع وكّلها إليهم وأمرهم أن يفصلوها في الحال من غير تأخير. وإن لم يمكن عملها بظاهر الشرع وكان السلطان قد حصل [٥ب] عنده بها من العلم اليقين تعين[10] الحق للشاكي عمل فيها بعلمه من غير خروج عن الشرع الشريف فيما يجب على الظالم للمظلوم إما[11] من تعزير أو انتزاع مال أو غير ذلك من الحقوق الشرعية.

---

١ أ – كلها وأولاها.
٢ أ – أنوشروان.
٣ أ: أن يبذل مجهوده.
٤ ن – هو.
٥ ح ب – في.
٦ ح ب خ ن – بما ظهر له.
٧ أ: أرسل.
٨ ب خ ن: بما.
٩ ب ن: القضية.
١٠ أ: يكون.
١١ أ – إما.

İkinci Kısım: Dilekçenin Velâyet Talebi Hakkında Olması

Dilekçe sultana arz edildiğinde, konu kâdıların görev alanı içinde ise, hükümdar bunu kâdılara yönlendirir. Ama bu mesele kâdının velâyet [hakkı] ile ilgili ise sultan söz konusu velâyetin mahiyetinin kendisine sunulması emrini verir. Sultan meseleye vâkıf olur, bunun kâdının velâyet hakkı için-de olduğunu ve şeriata uygun olduğunu anlarsa velâyetin [kâdının] hakkı olduğunu onaylar. Fakat velâyet şeriatın hükmüne uygun değilse sultan bunu davacı ile birlikte kontrol edilmesi için kâdıya geri gönderir. Sultan da [velâyeti elinde tutan] kâdıdan vâki olan durumları inceler. Yanlışlıkla veya dalgınlıkla yapılan bir şey varsa kâdının mazeretini kabul eder. Fakat bilerek yaptıysa o kâdıyı azledip yerine başkasını atar ve davacıya eğer ehliyet sahibi ise bu velâyeti verir.

Velâyet [talebi] divan ile ilgili ise sultan buna talip olanın hayatını, hak sahibi olup olmadığını ve liyakatini araştırır. Eğer hak sahibi ise onu görevlendirir.

Eğer dilekçe, iktâʿ talebi ise sultan ordu nâzırına (*nâzıru'l-ceyş*) [talebe konu olan arazinin] iktâʿa uygunluk durumunu araştırmasını emreder. Ordu nâzırı [arazinin] iktâʿ için uygun olmadığını söylerse dilekçe sahibinin durumuna bakılmaz ve ona [arazinin] iktâʿ için uygun olmadığı bildirilir. Ordu nâzırı [arazinin] iktâʿ için uygun olduğunu belirtirse, sultan iktâʿ talep eden kişinin durumuna bakar. Askerlik, atıcılık bilgisi, binicilik, savaş hazırlığı, zırh, kalkan, ok-yay ve kılıç kullanımı, kılıcın sağ veya sol tarafta olması durumlarına dair sorular sorar. Aynı şekilde ok, yay ve ok torbasının nasıl bağlandığını, bu torbanın sağda mı yoksa ok ve yay tarafında mı olması gerektiğini, mızrak ve top oyununu, at yarışları ve şartlarını, yarışın başında atın başının serbest bırakılıp bırakılmayacağını sorar. Ayrıca hükümdarın oturduğu yerin yakınında hedef tahtası ve mızrakların bulunması gerekir.

النوع الثاني: أن تكون القصة لطلب ولاية

فإذا قرئت القصة على السلطان[1] فإن كانت ولاية[2] مرجعها إلى القضاة،[3] ردها إليهم. وإن كانت بالحمل على ولاية القاضي، رسم بإحضار الولاية. فإذا وقف عليها وتحقق أنها ولاية القاضي ووافقت حكم الشرع رسم بالحمل عليها. وإن لم توافق حكم الشرع بعث الولاية إلى القاضي مع رافع القصة حتى ينظر فيها. ويبحث السلطان عما وقع منه. فإن كان عن سهو وغفلة، قبل عذره. وإن كان عن اعتماد، عزله وولى غيره وولى الوظيفة لرافع القصة إن كان من أهلها.[4]

وإن كانت الولاية[5] متعلقة بالديوان، كشف عن[6] سيرة الطالب لها وعن استحقاقه وأهليته. فإن كان مستحقاً لها ولاه.

وإن كانت القصة لطلب إقطاع، يأمر[7] ناظر الجيش بالكشف عن الإقطاع[8] هل انحل أم لا؟ فإن قال إنه[9] غير محلول، لا يلتفت لصاحب القصة ويعرفه أنه غير محلول. وإن قال ناظر الجيش إنه محلول، نظر السلطان في حال الطالب وسأله عن الجندية ومعرفة الرمي والفروسية وشد العدة ولبس الجوشن والزردية والتركاش والسيف وهل يكون السيف من جهة اليمين أو من جهة[10] اليسار. وكذلك يسأله عن شد التركاش والقَرَن. هل يكون القَرَن من جهة اليمين أم التركاش؟ وعن لعب الرمح والكرة[11] وعن المسابقة بالخيل وشروطها وهل يطلق رأس الفرس[12] في أول المسابقة أم لا؟ وينبغي أن يكون بقرب المكان[13] [٦أ] الذي يجلس فيه الملك إماج للرمي وقسي.

---

١ أ: عليه.
٢ أ – ولاية.
٣ أ: للقضاة.
٤ أ – وإن كانت بالحمل على ولاية القاضي ... وولى الوظيفة لرافع القصة، إن كان من أهلها.
٥ أ – الولاية.
٦ ح ب خ ن – عن.
٧ أ: أمر.
٨ أ: عنه.
٩ أ: كان.
١٠ ن – عن جهة.
١١ ح ب خ ن: الاكره.
١٢ ن – الفرس.
١٣ أ – المكان.

İktâʿ tâlibi bunların hepsini yerli yerince bildiğini söylerse, sultan bir yay getirilmesini emreder. Yayın telini çözer ve iktâʿı talep edene onu tekrar germesini emreder. Şayet yere oturur, yayı eliyle tutar ve teli germek için başkasından yardım isterse hata yapmış olur. Ayakta iken bağlar, teli yayın sırtına koyar ve başkasından yardım almadan eliyle uzatırsa doğruyu yapmış olur. Ardından sultan ona bir demet ok verir ve hedef tahtasına atmasını emreder. Eğer olması gerektiği gibi atarsa, kendisine bir Arap atı getirilir ve sultan, ondan atı nallamasını, normal şartlara ve harp haline göre semer vurmasını emreder. Bunu da istenilen şekilde yaparsa savaş elbiseleri verilir. Sultan ona kendi başına giyinmesini ve ardından ata binmesini emreder. Bunu yapması durumunda sultan, biniciliği ile bilinen atlılardan birisine iktâʿ tâlibi ile savaşlarda yapıldığı gibi vur-kaç şeklinde mübareze etmesini emreder. Eğer bunda marifetini sergilerse, sultan ona talep ettiği rızkı verir, hilʿatini giydirir ve ikramlarda bulunur. Sultan, iktâʿ tâlibinin yukarıda sayılanları iyi yapmadığını düşünürse ona bir şey vermez. Bu sınavı askerlere ve emîrlere de her daim uygular. Zira bu şekilde insanlarda binicilik bilinci oluşur. [Hz.] Ömer b. Hattâb (r.a.) ve İbn Abdülaziz'den (r.a.) de benzer hususlar rivayet edilmiştir. İmtihan esnasında kişi ya saygı görür veya küçümsenir.

Dilekçe birisini dava etmeyi içeriyorsa, sultan davacı ve davalıyı bir araya getirir. Davacının iddiasını araştırır. Eğer doğru ise davacıya hak ettiğini verir. Doğru değilse davacıyı te'dib eder.

Üçüncü Kısım: [İdârî Görevler]

Hükümdarlık vekâleti, kazâ ve vezâret görevleri; valiler, kâtipler, hâcibler, müfettişler, hatipler, kazaskerler ve beytülmâl vekilleri hakkındadır.

فإذا قال: أعرف[1] جميع هذه الأشياء على وجهها، رسم بإحضار قوس وحَلَّه[2] وأمره بأن[3] يوتره. فإن قعد على الأرض وأمسكه[4] بيده واستعان بغيره في وضع الوتر فقد أخطأ. فإن أوتره وهو قائم[5] ووضع الوتر على ظهر القوس ومده بيده من غير مساعدة له[6] فقد أصاب. ثم يدفع له ندبًا من النشاب ويأمره بالرمي في الإماج. فإن رمى على الوجه المرضي، أحضر له فحلًا من الخيل العراب[7] وأمره بأن ينعله ويشده بالعدة المعتادة و بعدة الحرب.[8] فإن أحسن فعل ذلك على الوجه المرضي،[9] أحضر له عدة الحرب[10] وأمره بأن يلبسها بنفسه[11] وأن يركب الفحل.[12] فإذا[13] فعل ذلك، أمر السلطان[14] شخصًا من الفرسان المعروفين بالفروسية وأمره بأن يبارزه بالكر والفر كما يفعل في الحروب. فإن أظهر معرفة ذلك، أعطاه الخبر الذي طلبه[15] وخلع عليه وأكرمه.[16] وإن لم يجده يحسن فعل[17] ذلك، لا يعطيه شيئا. ويفعل[18] هذا الامتحان دائمًا[19] مع الأجناد والأمراء. فإن به يحصل للناس تعلم الفروسية. وحكي قريب منه[20] عن عمر بن الخطاب وابن عبد العزيز رضي الله عنهما. فعند الامتحان يكرم المرء أو يهان.

وإن كانت القصة متضمنة مرافعة لأحد، جمع بين رافعها وبين من رفعت فيه. وكشف عما قاله فيه. فإن صح كلامه فيه،[21] قابله بما يستحقه.[22] وإن لم يصح فله تأديب الرافع.[23]

النوع الثالث: في ولاية نيابة السلطنة والقضاء والوزارة والولاة[24] والكتاب والحجاب والمشدين والخطباء وقضاة العسكر ووكلاء[25] بيت المال

---

١ ح ب خ أ - أعرف.
٢ ح ب خ ن: وحلة ورماة.
٣ ح ب خ ن - بأن.
٤ ح ب خ ن: وشكه.
٥ ح ب خ ن: من قيام.
٦ أ - له.
٧ أ - العراب.
٨ أ: وأمره أن يشده بعدة الحرب.
٩ ح ب خ ن - على الوجه المرضي.
١٠ أ: دفع له آلة الحرب.
١١ أ + ثم أمره.
١٢ أ: الفرس.
١٣ ح ب خ ن + ركب و.
١٤ ح ب خ ن - السلطان.
١٥ ح ب خ ن - الذي طلبه.
١٦ ح ب خ ن - وأكرمه.
١٧ أ: شيئا من.
١٨ ح ب خ ن: ويكون.
١٩ ح ب خ ن + يفعل.
٢٠ أ: من هذا.
٢١ أ - فيه.
٢٢ ح ب خ ن: على معاملة يستحقها.
٢٣ أ: وإن لم يصح أدبه على ذلك.
٢٤ أ: ولاية.
٢٥ ح ب: وكالة.
خ ب: ولاة.

Hükümdarlık Vekâleti İçin Görevlendirme

Sultanın aklına, iffetine, dinine, basiretine güvenebildiği, az yiyen ve az konuşan birisini kendisine nâib seçmesi gerekir. Zira o, mevcut sultanın yönettiği ülkededir. Gözü hükümdarlıkta olmamalı, kendisi için yüksek mertebeler arzulamamalıdır. Hükümdarlık niyâbetinin mertebeleri şehre göre değişir. Mısır merkezli hükümdarlıkta en büyük niyâbet Dımaşk'tır, sonra Halep nâibliğidir, sonra Trablus, Hama, Safed, Gazze, Hıms ve Baalbek nâibliği gelir.

Kâdı Atamaları

Sultan dört mezhepten birine müntesip bir kâdı atamak isterse bu mezhebin önde gelenlerini çağırıp her birine ayrı ayrı ve gizlice kazâ makamı için ehliyetli, aklî ve dinî açıdan kâmil birisini sorar. Bu iki vasıf ile beraber fazîlet açısından da kemâl vasfı bulunursa en iyisi olur. Aksi takdirde orta dereceli fazîlet ile bu iki vasfın kemâli evlâ olur. Mezhepte önde gelenlerin tamamı veya çoğu bir şahsın tayin edilmesi konusunda ittifak ederlerse sultan onları dışarı çıkartır ve ardından belirlenen bu şahsı gizlice diğer mezhep müntesiplerine sorar. Eğer o kişinin kendi mezhep müntesipleri arasında aklî ve dinî açıdan en kâmil kişi olduğu söylenirse, sultan Allah'tan hayırlısını dileyerek o kişiyi görevlendirir. Şayet bir başkasını ondan daha fazla överlerse, sultan bu mezhebin ve diğer mezhebin önde gelenlerini toplar. İlk belirlenen şahsı ve diğer şahsı bunlara anlatır. Bu ikisi arasında hangisinin tercihe şayan olduğunu belirlemelerini ister. Hepsi veya birçoğu birisi üzerinde ittifak ederse sultan onu görevlendirir. Bu tercihte dindarlık ve akıl esas alınmalıdır. Aklî ve dinî açılardan eksiği olan kişinin faziletinin çokluğu aldatıcı olmasın!

أما تولية نيابة السلطنة.[1] فينبغي للسلطان أن يختار لها من يوثق بعقله وعفته وديانته وفطنته وقلة طمعه وكلامه. [٦ب] فإنه في البلد التي يتولاها[2] السلطان الحاضر. ويشترط ألا يكون متطلعًا إلى السلطنة ولا تطالبه نفسه بالمرتبة الكبيرة. ونيابة السلطنة على[3] مراتب بحسب البلدان. فأكبر نيابات سلطنة[4] مصر ونيابة[5] دمشق وبعدها نيابة حلب وبعدها[6] نيابة طرابلس وبعدها[7] نيابة[8] حماه وبعدها[9] نيابة[10] صفد وبعدها غزة[11] وبعدها حمص[12] وبعدها بعلبك.[13]

وأما تولية القضاة. فينبغي للسلطان إذا أراد أن يولي قاضيًا في مذهب من المذاهب الأربعة أن يطلب أعيان ذلك المذهب ويسأل كل واحد بانفراده سرًا عن رجل يصلح للقضاء ويكون كاملا في العقل[14] والدين. وإن اجتمع مع هذين الوصفين الكمال في الفضيلة فهو أجود[15] وإلا فالمتوسط في الفضيلة مع كمال[16] هذين الوصفين أولى. فإذا اتفقوا أو أكثرهم على تعيين شخص صرفهم عن مجلسه. ثم سأل عن هذا الشخص الذي عين من غير أهل مذهبه سرًا. فإن أثني عليه بأنه أكمل أهل مذهبه في العقل والدين، استخار الله تعالى وولاه. وإن اثنوا على غيره أكثر منه، جمع أعيان ذلك المذهب في مجلسه[17] وأهل المذهب الآخر وذكر لهم ذلك الشخص الذي عين أولًا وهذا الشخص وطلب منهم أن يتفقوا على الأرجح منهما. فإن اتفقوا أو أكثرهم على أحد الشخصين، ولاه. ولا يعتمد الترجيح إلا على الأدين الأعقل ولا يغتر بكثرة الفضيلة مع قلة الدين والعقل.

---

١ أ: السلطان.
٢ ح ب خ ن – التي يتولاها.
٣ ح ب خ ن – على.
٤ ح ب خ ن: سلطان.
٥ أ – ونيابة.
٦ ح ب خ ن: وبعد حلب.
٧ ح ب خ: وبعد طرابلس.
٨ ن – نيابة.
٩ ح ب خ: وبعد نيابة حماه.
١٠ ن – نيابة.
١١ ح ب خ: وبعد نيابة صفد نيابة غزة.
١٢ ح ب خ: وبعد غزة نيابة حمص.
١٣ ح ب: وبعد نيابة حمص نيابة بعلبك. خ: نيابة بعلبك – ن: ثم بعلبك.
١٤ أ: كامل العقل.
١٥ أ: أجود.
١٦ أ – كمال.
١٧ أ – في مجلسه.

Bu durumda sultan için prensip, fazileti tam olmasa da dindar ve daha akıllı olana itibar etmektir. Zira dindarlık kişiyi câiz olmayan şeylerden ve bilmediği hususlarda hüküm vermekten alıkoyar. Hâlbuki dindarlığı eksik olduğu halde bilgili olan kişi için bu durum geçerli değildir. Bu kişiler tedirginliğe sevkeder. Bu sebeple ashabımız "dindar ve daha bilgili iki kişi bir araya gelirse dindar olan öncelenir" görüşündedirler.

Görevlendirme sırasında kâdının ehliyetini araştırma konusundaki sözlerimi biraz uzattım. Kâdının kendi mezhebinin müntesipleri arasında en dindar ve en akıllı kişi olması gerekir. Nitekim [Hz.] Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Her kim raiyyetinde daha iyisi olduğu halde amel konusunda başkasına uyarsa Allah'a, Resûlüne ve Müslümanlara ihanet etmiş olur."[1] Sultanın bu hususta Resûlullah'ın (s.a.v.) sözlerinin dışına çıkmama sorumluluğu vardır. Zira Allah'a ve Resûlüne ihanet eden kişi helak olanlardandır. Allah Teâlâ "Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne ihanet etmeyin"[2] buyurmaktadır.

Sultan daha sonra bu kişinin durumunu araştırır. Bu kişi ya Hanefî ya Mâlikî ya Şâfiî ya da Hanbelîdir. Eğer Hanefî ise atanması durumunda "küçük kız ve erkek çocuklarını evlendirme konusunda izninin olduğu" söylenmelidir. Çünkü Hanefî kâdının sultandan müstakil bir izni olmadığı sürece küçük kız ve erkek çocukları evlendirmesi câiz değildir. Sadece kazâ görevinin verilmesi bunun için yeterli değildir. Hanefî bir kişinin, sultan veya bu konuda izni olan bir kâdının izni olmadıkça [küçük kız ve erkek çocuklarını] evlendirmesi helal olmaz. Bu konuda bir Hanefî âlimi yanılgıya düşmüştür. Meseleyi ve hükmü bilmediği halde ashabın zâhir görüşüne göre bunun ve küçükleri evlendirmenin câiz olduğu hususunda fetva vermiştir. Bu kişi bana geldi ve bu konuyu sordu. Hata yaptığını, bu konudaki hükmün sultandan izin alınması şeklinde olduğunu ve [bu hususa işaret edilmeksizin verilen] mücerred iznin yeterli olmadığını söyledim.

---

1 Ebû'l-Kâsım Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), XI, s. 114; Ebû Bekir el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadi Ata (Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), X, s. 201.

2 Enfâl 8/27.

فيكون الضابط للسلطان حينئذ في هذا الباب اعتبار الأدين الأعقل وإن لم[1] يكن له فضيلة تامة. فإن الدَّيِّن تمنعه ديانته أن يقع[2] فيما[3] لا يجوز أو أن يحكم في شيء لا يعرفه. ولا كذلك الأعلم إذا كان قليل [٧أ] الدين. فإنه يخشى منه.[4] ولهذا نص أصحابنا:[5] «أنه إذا اجتمع الأدين والأعلم قدم الأدين.»

٥ وإنما أطلت الكلام في الفحص عن أهلية القاضي وقت الولاية. وأنه يكون أدين أهل مذهبه وأعقلهم لقوله عليه الصلاة[6] والسلام «من قلد إنسانًا عملًا وفي رعيته من هو[7] أولى منه فقد خان الله ورسوله وجماعة المسلمين». فيتعين على السلطان أن لا يخرج عن هذا الأمر الذي قاله رسول الله[8] صلى الله عليه وسلم. فإن من خان الله ورسوله فهو من الهالكين. وقال[9] الله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ﴾ [الأنفال ٢٧/٨]

١٠ ثم هذا[10] السلطان يكشف عن حاله[11] فإنه[12] لا يخلو إما[13] أن يكون حنفيًا أو مالكيًا أو شافعيًا أو حنبليًا. فإن كان حنفيًا فيحتاج أن يذكر في تقليده الإذن له في تزويج الصغار والصغاير. فإن القاضي[14] الحنفي لا يجوز له أن يزوج الصغار والصغاير[15] إلا بإذن مستقل من السلطان في ذلك. ولا يكفي مجرد تولية القضاء. فلا يحل للحنفي الفقيه[16] أن يزوج من غير أن يأذن له السلطان أو القاضي المأذون له في ذلك. وقد وقع لبعض

١٥ الحنفية خبط[17] في هذه المسالة وأفتى أنه يجوز[18] له ذلك بظاهر قول الأصحاب ويجوز تزويج الصغار وجهل المسألة والحكم. وجاءني وسأل عن ذلك فعرفته[19] أنه أخطأ. وأن الحكم في المسألة أنه لا بد من إذن السلطان.[20] ولا يكفي مجرد الإذن في مثل هذا.[21]

---

١ أ - لم.
٢ ح ب: أن يفعل.
٣ خ ن: أن يفعلى ما.
٤ أ - فإنه يخشى منه.
٥ ح ب خ ن: وهكذا أصحابنا نصوا.
٦ أ - الصلاة.
٧ أ - هو.
٨ أ: النبي.
٩ أ: وقد قال.
١٠ أ: ان.
١١ ح ب خ ن: سريرته.
١٢ ح ب - فإنه.
١٣ أ: من.
١٤ أ - القاضي.
١٥ ح - فإن القاضي الحنفي لا يجوز له أن يزوج الصغار والصغاير.
١٦ أ - الفقيه.
١٧ ح ب: المخبطين.
١٨ ح ب خ ن: لا يجوز.
١٩ أ: فأخبرته معرفته.
٢٠ ن + عندنا الا أن يأذن له السلطان.
٢١ ح ب خ ن - ولا يكفي مجرد الإذن في مثل هذا.

Ayrıca sultan, atadığı Hanefî kâdıya kazâ konusunda "kendine nâib tayin edebilmesi için izninin olduğunu" söylemesi gerekir. Zira bize göre sultan izin vermedikçe kâdının kendi yerine nâib tayin etme yetkisi yoktur. Nâtıfî, [ö. 446/1054] kâdılkudâtlık görevine atanan kimsenin müstakil bir izin olmaksızın kendi yerine nâib tayin etme yetkisinin olduğunu söylemiştir. Ayrıca [sultanın] görevlendirme esnasında o kişinin [söz konusu bölgenin] merkezi ve çevresi için de görevlendirildiğini zikretmesi gerekir. Zira bize göre kâdıya bir bölgede hüküm verme görevi tevdi edilirse atama sırasında özellikle belirtilmedikçe o bölgenin çevresi buna dâhil olmaz.

Hükümdar, kâdıya "mezhepte şâz olan görüş ve müftâ bih olduğuna dair bir kaydın bulunmadığı teferrüd etmiş görüşlerle değil müftâ bih olan görüşlerle hüküm vermesi gerektiğini" söyler. Şayet İmam [Ebû Hanife] bir görüşünde tek kalmış ve iki talebesi Ebû Yusuf [ö. 182/798] ve Muhammed [ö. 189/805] aynı görüşte ise kâdr muhayyerdir. Fakat iki talebesinin görüşünün müftâ bih olduğuna dair bir kayıt bulunmadıkça İmam [Ebû Hanife]'nin görüşünün dışına çıkmamak evlâdır.

Sultanın zekât, imamlık, vakıf ve seyyar kâdılık (*kazâü'l-berr*)[1] görevini Şâfiî değil Hanefî kâdının uhdesine vermesi gerekir. Çünkü Hanefî kâdı, "Aslî ihtiyaçları dışında 200 dirheme sahip olan bir kişinin sadaka ve zekât alması câiz değildir" derken; Şâfiî mehzebi "100 bin dirheme sahip olan bir kişi hayatı boyunca, ki bu yaklaşık altmış senedir, bundan daha fazla miktara ihtiyaç duyarsa sadaka ve zekât alabilir" görüşündedir. Bu durumda Şâfiî kâdı, kendi mezhebini tevil eder ve Müslümanların sadakaları ile insanların zekâtını kendisine, çocuklarına ve takipçilerine alır. Böylece Müslümanların fakirlerine harcanması gereken bir sadaka kalmaz ve vakfeden kişilerin maksadı yerine gelmiş olmaz. Bunun da zarardan başka bir şey olmadığı aşikârdır. Bu sebeple sultanın zekât işini Şâfiî kâdıya vermesinin helal olmadığını söyledim.

---

1 Eserde bu göreve birkaç yerde daha değinilmiştir. Bu ifadeden birkaç paragraf sonra Hanefî mezhebinin nikâh, alım-satım ve muâmelât konularında daha müsamahakâr olduğundan hareketle bu görev için Hanefî kâdının seçilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu kâdılık türünün zikredilen konularda yetkili bir makam olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu görevin daha önce Hanefîlerde olduğu fakat bu görevi üstlenen kâdının rahatını tercih ederek bu görevden vazgeçtiği ifade edilmesi *kazâü'l-berr* makamının normal kâdılıktan farklı daha yorucu bir görev olduğunu akla getirmektedir. Nitekim İbn Kâdı Şuhbe, Hıms kâdılığı da yapmış olan Bedreddin Ebû Abdullah'ın (ö. 786/1384) *kazâü'l-berr* görevinde sürekli hareket halinde olduğunu ifade etmiştir. (وَلم يزل يتنقل فِي قَضَاء الْبر) Bkz. Ebû Bekir b. Ahmed İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, thk. Hafız Abdülalîm Han (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1407), III, s. 166. Benzer bir ifade için bkz. İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*. Bütün bunlar dikkate alındığında *kazâü'l-berr* görevi normal bir kâdının üstlendiği görevleri yürütme yetkisine sahip olduğu gibi belli bir mekâna bağlı kalmaksızın muhtemelen özellikle köy ve mezra gibi merkeze uzak yerleşim yerlerini dolaşmak suretiyle taşradaki problemleri çözmek için ihdas edilmiş bir görevdir. Bu sebeple bu ifade "seyyar kâdılık" olarak tercüme edilmiştir. (ç.n.)

وكذا يحتاج أن يذكر في تقليده الإذن له في الاستنابة في القضاء. فإن القاضي لا يملك الاستنابة عندنا إلا أن يأذن له السلطان. وذكر الناطفي أنه إن ولاه قضاء القضاة، ملك الاستنابة من غير إذن مستقل.[١] وكذا يحتاج أن يذكر في تقليده أنه ولاه قضاء القضاة بالبلد وسواده وحواضره [٧ب] ومعاملته.[٢] فإن عندنا إذا فوض إلى القاضي[٣] الحكم بالبلد لا يدخل سواده[٤] ما لم ينص عليه في تقليده.

وينبغي للإمام أن[٥] يذكر أيضا[٦] أنه يحكم بالقول المفتى به في المذهب. ولا يحكم بما شذ من الأقوال ولا بما انفرد به بعض الأصحاب إلا أن يكون قد نص أن الفتوى عليه. وإذا انفرد الإمام واتفق الصاحبان، أبو يوسف ومحمد،[٧] خُيِّر.[٨] والأولى أن لا يخرج عن قول الإمام إلا أن يكون[٩] قد نُصَّ أن الفتوى على قولهما.

وينبغي للسلطان أن يجعل أمور الصدقات والإمامة وقضاء البر والأوقاف إلى القاضي الحنفي دون الشافعي. وسببه[١٠] أن الحنفي يقول: «من ملك مائتي درهم فاضلًا عن حوائجه الأصلية، لا يحل له أخذ الصدقات ولا الزكاة[١١] ويحرم عليه ذلك.» ومذهب الشافعي «أن من[١٢] ملك مائة ألف درهم ويحتاج إلى أكثر منها في مدة العمر الغالب، وَهُوَ[١٣] قدر ستين سنة مثلا، يجوز له أخذ الزكاة والصدقة.» فيبقى القاضي الشافعي يتأول في[١٤] مذهبه ويأخذ صدقات المسلمين وزكوات الأنام لنفسه ولغلمانه وأتباعه. فلا تبقى صدقة تصرف في فقراء المسلمين فيفوت مقصود الواقفين. وفي هذه من الضرر ما لايخفى. فلهذا قلت: إنه لا يحل للسلطان[١٥] أن يجعل أمر الصدقات إلى القاضي[١٦] الشافعي.

---

١ أ: من غير أن يأذن له إذنا مستقلا.
٢ أ – ومعاملته.
٣ أ: للقاضي.
٤ ح ب خ ن – سواده.
٥ ح ب خ – وينبغي للإمام أن.
٦ أ + له.
٧ ن + رحمهم الله.
٨ أ – وإذا انفرد الإمام واتفق الصاحبان أبو يوسف ومحمد خُيِّر.
٩ ن + أبو ح رح.
١٠ ح ب خ ن: وما سببه إلا.
١١ أ: والزكوات.
١٢ خ ن – من.
١٣ ح ب خ ن – وهو.
١٤ ح ب خ ن – في.
١٥ ح ب خ ن – للسلطان.
١٦ أ: للقاضي.

Hanefî kâdı yetimlerin zekât sorumluluğunun olmadığını savunurken Şâfiî ise onların zekâttan mesul olduğunu savunur. Yetimlerin malları hususunda Ebû Hanife'nin mezhebine göre amel etmek onlar için daha uygun ve mallarının muhafazası için daha elverişlidir. Allah Teâlâ'nın zekâtı namazla birlikte zikretmesi delili Ebu Hanife'nin görüşünü desteklemektedir. Namaz ittifakla onlara farz olmadığına göre zekât da farz olmaz. Resûlullah (s.a.v.) da şöyle buyurmuştur: "İslâm beş şey üzerine inşa edilmiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in onun elçisi olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve hac vazifesini yerine getirmek."[1] Küçük çocuğa hac, oruç ve namaz farz olmadığına göre zekât da farz olmaz.

Seyyar kâdılığa gelince, Hanefî mezhebi nikâh, alım-satım ve muâmelât konularında insanlar için daha kolay ve geniştir. Şâfiî mezhebi ise böyle değildir. Bu görev [Hüsamettin] Lâçin'in[2] [ö. 698/1299] döneminde Kâdılkudât Hüsamettin er-Râzî'ye [ö. 699/1300] kadar Hanefîlerin eliyle yürütülüyordu. Fakat o kendisi için rahat olanı seçti ve nâibden kendisini bu işten azletmesini istedi. Böylece görev Şâfiî kâdıya kaldı.

[Ataması yapılan] kâdı Şâfiî ise sultan, görevlendirme esnasında ona uygulamalarında Şâfiî'nin metinlerine göre hüküm vermesi, vücûh görüşlere[3] ve Râfiî ile Nevevî'nin ulaştığı hükümlere aykırı görüşlere, Gazzâlî'nin [ö. 505/1111] tercihleri ile vücûh görüşlerine, zayıf görüş ile Şâfiî'nin metinlerine muhalif olan vücûh görüşlere göre hüküm vermemesi gerektiğini; yetim malında zekâtın vücûbiyetine hükmetmemesi ve velisini bu zekâtı vermekle sorumlu tutmaması gerektiğini söyler. Şâfiî kâdının görevlendirilmesi sırasında öncekilerin örf ve kurallarına göre hareket edilmez. Aksi takdirde bu işleri de üstlenirler ve dolayısıyla yetimler, zekâtlar, vakıflar ve seyyar kâdılık konusunda da söz sahibi olurlar. Daha önce de söylediğimiz gibi onlara bu işlerin verilmesi câiz değildir.

---

1 Buhârî, "İman", 1; Müslim, "İman", 19, 20, 21, 22; Tirmizi, "İman", 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, s. 417; IX, s. 484.

2 Memlük sultanı Hüsameddin Lâçin b. Abdullah el-Mansûr hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Asri Çubukçu, "Lâçin", *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), XXVII, s. 39-40.

3 "Mezhep mensubu müctehidlerin Şâfiî'nin usulüne uygun biçimde ürettikleri ictihad ve tahrîcleri ifade eder." Bilal Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), XXXVIII, s. 242.

وأما أمر الأيتام فلأن القاضي الحنفي لا يرى على الأيتام[1] زكاة. والشافعي يرى ذلك. فكان العمل في أموال الأيتام على مذهب أبي حنيفة[2] أوفق لهم وأكثر حفظًا لأموالهم.[3] والدليل مع أبي حنيفة وهو[4] أن الله تعالى قرن الزكاة بالصلاة. والصلاة لا تجب عليهم بالاتفاق. فكذا الزكاة. وقال رسول الله[5] صلى الله عليه وسلم: «بني الإسلام على خمس: [٨أ] شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله[6] وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة وصوم رمضان وحج البيت.»[7] والصبي لا يجب عليه الصلاة والصوم و الحج[8] فكذا الزكاة.

أما قضاء البر فلأن[9] مذهب أبي حنيفة أوسع وأسهل للناس في الأنكحة والبياعات والمعاملات. ولا كذلك مذهب الشافعي. وقد كان هذا الأمر[10] للحنفي إلى أيام قاضي القضاة حسام الدين الرازي في دولة لاجين. فإنه اختار الراحة لنفسه وسأل من النائب أن يعفيه من هذا الأمر فأسند إلى القاضي الشافعي.[12]

وإن كان شافعيًا فينبغي للسلطان أن ينص له في تقليده أن يحكم بنصوص الشافعي ولا يحكم بالوجوه ولا بما يخالف ما قرره الرافعي والنووي. ولا يحكم باختيارات الغزالي ووجوهه ولا بالطرق الضعيفة والوجوه المخالفة لنصوص الشافعي. ولا يحكم بإيجاب الزكاة في مال اليتيم. ولا يلزم وليه بدفعها ولا يعمل[13] في تقليده على عادة من تقدمه وقاعدته. فإنهم يتأولون ذلك ويتكلمون بسببه في الأيتام والصدقات والأوقاف وقضاء البر. وقدمنا أنه لا يجوز أن يفوض[14] إليهم شيء من ذلك.

---

١ ح ب: الامام.
٢ ن + رحمة الله عليه.
٣ ح ب خ ن - لأموالهم.
٤ أ: ودليل أبي حنيفة.
٥ ح ب خ ن: النبي.
٦ ب - وأن محمدا رسول الله.
٧ أ: بني الإسلام على حمس الحديث.
٨ أ: والصبي لا يجب عليه الحج ولا الصوم ولا الصلاة.
٩ أ: فإن.
١٠ ح ب خ ن: على أن هذا الأمر.
١١ أ - إنه.
١٢ أ + والله أعلم.
١٣ ح ب: نقول.
خ ن: يعول.
١٤ أ: وقد قدمنا أن الأولى أن لا يفوض.

Kâdı eğer Mâlikî ise [sultan], kâdının atanması esnasında ona İbnü'l-Kâsım'ın [ö. 191/806] görüşüne göre hüküm vermesi gerektiğini söyler. Zira Mâlikî mezhebi onun [görüşleri] üzerine inşa edilmiştir. İbnü'l-Kâsım'ın görüşünün olmadığı bir meselede farklı bir tarik ile bir rivayet söz konusu ise onunla hüküm verilir. Mâlik'ten naklettiği görüşler dışında Karâfî'nin [ö. 684/1285] [kitaplarında] yer verdiği görüşlerine göre hükmetmez. Çünkü o mezhebinin ve fürû alanının inceliklerini pek fazla bilmeyen birisidir. Aynı şekilde Mâlik'ten nakletmediği sürece İbn Abdülberr'in [ö. 380/990] teferrüd ettiği görüşlerine, İbn Hazm [ö. 456/1063] ve Turtûşî'nin [ö. 520/1126] görüşlerine göre hükmetmez. Mut'a nikâhının helal olduğu, köpek eti yemenin cevazı, kendi aralarında vuku bulan olaylarda çocukların şehadetinin makbul olduğu yönünde ve delili çok zayıf olan buna benzer meselelerde hüküm vermez. Kadınlara arkadan yaklaşmanın helal olduğuna ve diğer çirkin meselelere dair fetva vermez. Kan hakkı konusunda müsamahakâr davranmaz. Vakıf mallarının satımına ve kişinin kendisi için yaptığı vakfın batıl olduğuna hükmetmez. Çünkü insanları vakıf konusunda teşvik etmek gerekir. Hâlbuki bu görüşte [vakıftan] uzaklaştırma söz konusudur. Başka birisinin mûcebi veya sıhhati konusunda hüküm verdiği meselenin batıl olduğuna veya sübûtun hüküm ifade ettiğini savunan Hanefîlere göre sübûtu ortaya çıkan meselelere dair bir hüküm vermez. Hakkındaki delilin zayıf olmasından dolayı yazı üzerine yapılan şahitlik ile sorumluluğun kalktığına veya sorumluğun varlığına dair hüküm vermez. Bunu sadece meseleyle bağlantılı olarak değerlendirebilir.

Döneminin Mâlikî şeyhi Şeyh Nureddin es-Sehâvî'ye [ö. 756/1355] 752 yılında Mısır'a gitmek üzere gelip benimle vedalaştığında mûceb ile hüküm meselesini sordum: "Mûceb ile verilen hükmü Mâlikî bir kâdının iptal etmesi câiz midir, değil midir?" Şöyle dedi: "Şayet mûceb ile hüküm veren kâdı mesela mülkiyetin vakfedene ait olduğunu şart koşmazsa Mâlikî kâdının hükmü iptal etmesi câiz değildir ve iptali yönünde itirazda da bulunmaz." Bu onun ifadeleridir. Notumun altına da şunu yazdı: "Bana nispet edilerek nakledilen bu husus sahihtir. Bunu Ali es-Sehâvî el-Mâlikî yazdı."

وإن كان مالكيًا فينبغي[1] أن ينص في تقليده على الحكم بقول ابن القاسم. فإن مذهب مالك[2] مبني عليه. وما لا نص فيه عن ابن القاسم وحفظت الرواية فيه[3] من طريق أخرى، يحكم به. ولا يحكم بما ذكره القرافي في أبحاثه من غير نقل عن مالك فيه.[4] فإنه بحاث قليل المعرفة بغوامض مذهبه والفروع. وكذا ينص أنه لا يحكم بقول ابن عبد البر فيما انفرد به من غير نقل عن مالك ولا بقول ابن حزم والطرطوشي.[5] ولا يحكم بحل نكاح المتعة ولا بحل أكل الكلب [٨٠] ولا بشهادة الصبيان فيما يقع بينهم ولا بما شابه هذه المسائل التي دليلها[6] ضعيف جدًا. ولا يفتي بحل إتيان النساء في الأدبار ولا بما هو شنيع من[7] المسائل ولا يتساهل في إراقة[8] الدماء. ولا يحكم ببيع وقف ولا يحكم بإبطال وقف الإنسان على نفسه. لأن الواجب[9] ترغيب الناس في الوقف. وفي قوله هذا تنفير. ولا يحكم بإبطال ما قد حكم فيه غيره بموجبه أو به أو بصحته أو بما ثبت ثبوتًا مجردًا عند الحنفي الذي يرى الثبوت حكمًا. ولا يحكم برقم يد بالشهادة على الخط ولا بإثباتها لضعف الدليل فيها. وإنما يفعلها للاتصال[10] لا غير.

وسألت شيخ المالكية في وقته الشيخ نور الدين السخاوي عند توجهه إلى الديار المصرية في سنة اثنين وخمسين وسبعمائة لما جاء وودّعني وتوجه[11] عن مسألة الحكم بالموجب: «هل يجوز أن ينقض القاضي المالكي الحكم بالموجب أم لا؟»[12] فقال ما صورته: «إن كان القاضي الذي حكم بالموجب لا يشترط لحكمه ثبوت الملك للواقف مثلا فلا يجوز للقاضي المالكي أن ينقضه ولا[13] يتعرض إليه بنقض.» هذه عبارته. وكتب بخطه تحت خطي: «المنسوب إلي من النقل صحيح. كتبه علي السخاوي المالكي.»

---

١ ح ب خ ن: ينبغي.
٢ ن: مذهبه.
٣ ح ب خ ن – فيه.
٤ ح ب خ ن – من غير نقل عن مالك فيه.
٥ ح ب خ ن: والطرطوسي.
٦ أ: دليله فيها.
٧ خ ن: في.
٨ أ – إراقة.
٩ أ: لأن الذي ينبعي.
١٠ أ + فيها.
١١ أ + سألته.
١٢ ح ب خ: أن ينقض الحكم القاضي المالكي بالموجب أم لا؟
١٣ ن – ولا.

Sehâvî'nin görüşü böyle olduğuna göre Mâlikîlerden kimse bunun hilafına görüş söyleyemez. Ayrıca Mâlikîlerin sayısı bölgemizde ve Bilâdüşşâm'da azaldı. Nureddin [es-Sehâvî'den] başka Mâlikî mezhebi için fetva vermeye yetkili kimse kalmamıştır. Ben Mâlikîlerden İbn Ebi'l-Velîd [ö.743/1342], babamın ve daha sonra benim yakın çevremde bulunmuş olan âlim Şeyh Sadreddin Süleymân el-Mâlikî [ö. 734/1334] -Allah rahmet eylesin-, onların gözdelerinden âlim Kemaleddin el-Kostantînî -Allah rahmet eylesin-, hüküm vermede nâib [İbn Râşid] el-Kafsî [ö. 736/1336], müftî olan es-Sefâkasî [ö. 744/1343] -Allah rahmet eylesin- ve tasavvufta şeyhim olan Kâdılkudât Şerefüddin el-Hemdânî [ö. 748/1348] gibi fetva ehli, faziletli bir gruba yetiştim. Bunların tamamı Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. Daha önce kendisine işaret edilen Şeyh Nureddin'den -Allah ona selamet versin- başka kimse kalmamıştır. Şimdi ise onlardan geriye mezhebini bilmeyen, öğrenmek için çaba sarf etmeyen, aksine yüzeysel olarak nahiv ve benzeri ilimlerle uğraşan öğrenciler kaldı. Dımaşk'ta ve Bilâdüşşâm'ın diğer bölgelerinde onlardan hiç kimse mezhebine göre ehliyet ve tahsil sahibi olarak fetva vermemektedir. Şam'daki Mâlikîler arasında kazâ makamına ehil kimse kalmadığından dolayı sultanın bu mezhep ile amel edenler arasında kimseyi kâdı olarak görevlendirmeme sorumluluğu ortaya çıkmaktadır.

Eğer kâdı Hanbelî ise [sultanın] kâdıya göreviyle ilgili şunları söylemesi gerekir:

[Kâdı] itikadî konularda Hanbelîlere nispet edilen şeylerden uzak durmalı ve ondan teberrî etmelidir. İtikadî olarak Tahâvî'nin [ö. 321/933] görüşlerine inanıp buna zıt görüşlere itibar etmez. Hanbelîlerin şeyhi İbn Teymiyye'nin [ö. 728/1328] itikadını sorgulamak için kurulan mecliste kendisine "Akîden nedir?" diye sorulduğunda "Tahâvî'nin inandıklarına inanıyorum" diyerek kurtulmuştu.

فإذا كان هذا قول السخاوي فليس لأحد من المالكية أن يقول بخلافه على أنهم قلوا في بلادنا وبلاد الشام بأسره ولم يبق بعد الشيخ نور الدين فيهم من يصلح للفتيا في مذهبه. وأدركت منهم جماعة من[1] الذين كانوا فضلاء مفتين كابن أبي الوليد والشيخ العالم صدر الدين سليمان المالكي رحمه الله تعالى وكان خصيصًا بالوالد رحمه الله ثم بي[2] والشيخ[3] العلامة كمال الدين القسطنطيني رحمه الله وكان من أعيانهم والقفصي [٩أ] وكان نائبًا في الحكم والسفاقسي وكان مفتيًا وقاضي القضاة شرف الدين الهمداني شيخي في الخرقة الصوفية. وكلهم درجوا إلى رحمة الله تعالى ولم يبق إلا الشيخ نور الدين المشار إليه سلمه الله[4] وبقي الآن منهم طلبة لا يقوم أحد منهم بمعرفة مذهبه ولا يصرف همته إلى تحصيله وطلبه[5] بل[6] يشتغل بالنحو وغيره اشتغالًا يسيرًا. ولا يفتي أحد منهم في مذهبه بدمشق ولا ببلد من بلاد الشام عن[7] أهلية وتحصيل. فيتعين على السلطان أن لا يولي أحدًا في الشام على هذا المذهب ممن بقي من المقيمين بها[8] لعدم أهلية أحد للقضاء من المالكية.

وإن كان القاضي حنبليًا فينبغي للسلطان أن ينص في تقليده بأشياء:

منها: أن[9] يتجنب ما ينسب إلى الحنابلة من الاعتقاد والتبري منه.

ومنها: أن يكون معتقدًا لما قاله الطحاوي. لا يعتقد خلافه. فإن ابن تيمية شيخ الحنابلة لما عقد له مجلس في تحقيق عقيدته وقيل له: «ما تعتقد؟» فقال: «أعتقد ما يعتقده الطحاوي» فخلص بذلك.

---

١ ح ب خ ن: وهم.
٢ أ – بي.
٣ أ + العالم.
٤ أ – سلمه الله.
٥ ح ب خ ن – وطلبه.
٦ خ ن – بل.
٧ أ: على.
٨ ح ب خ ن – على هذا المذهب ممن بقي من المقيمين بها.
٩ ح ب خ ن – أن.

Vakıflarda münâkalenin[1] cevazı yönünde hüküm vermez. Çünkü bu İmam Ahmed [b. Hanbel]'den nakledilen bir görüş değildir. Yaşadığı dönemde Hanbelîlerin şeyhi dostumuz ve Kâdılkudât Cemâleddin Ebû'l-Mehâsin Yusuf el-Merdâvî [ö. 769/1367], -Allah ona selamet versin ve onu korusun- "Bu Ahmed [b. Hanbel]'in mezhebi değildir. Ben bunu yapmam ve şimdiye kadar da yapmadım" demiştir. O [Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini] aktarma ve mezhep bilgisi konusunda güvenilir birisidir. Münâkale meselesini biliyorum. Bunu uygulayan ilk kişi İbn Teymiyye'dir. İbn Müsellem'in [ö. 726/1326] yerine bu konuda hüküm de vermiştir. Bu konudaki sözlerine vâkıf oldum. Dikkate alınacak kıymette değildir.

[Hanbelî] kâdı vakıfların satımı konusunda gevşek davranmaz. Vakfın harabeye döndüğü kendisine söylenirse bizzat kendisi bununla ilgilenir ve söz konusu vakfın kullanılamaz halde olduğuna, tamir edilmesinin mümkün olmadığına ve kimsenin onu kiralayıp ücreti karşılığında tamir etmek istemeyeceğine kanaat getirirse, mezhebinin gerektirdiği şartlara göre o vakfın satımına hükmeder.

Mala el koyma işlemi yapmaz. Bu konuda İzzeddin İbnü'l-Münecâ'nın [ö. 641/1243] "Bu Ahmed [b. Hanbel]'in görüşü değildir" dediğini duydum. Kâdılkudât Cemâleddin el-Merdâvî'nin de bu görüşü desteklediğini gördüm.

Hakkında bir iddia/dava olmaksızın bir yazının birisine ait olduğu konusunda hüküm vermez. Ben bahsi geçen Kâdılkudât Cemâleddin'in "Mezhebimizde dava olmaksızın bir şeyin tespit edilmesinin câiz olduğuna dair bir şey bilmiyorum" dediğini duydum.

Ubâde'nin daha önce yapmış olduğu şekliyle muhâleaya[2] hüküm vermez. Çünkü bu Şâfiî ve Ahmed [b. Hanbel]'in mezhebinden mürekkeptir. Kâdılkudât Takiyüddin es-Sübkî Dımaşk'a görevli olarak geldiğinde bana Ubâde'nin yaptıklarından haberi olduğunu ve onu çağırıp [fesih işlemi yapmasını] yasakladığını anlattı. Kendisinin bu konuda bir eser kaleme aldığını ve diğer Hanbelî ve Şâfiîlerin buna muvafakat ettiklerini söyledi. Bu, yapmış olduğu güzel şeylerdendir.

1 Münâkale: Vakıf malının bir maslahat için satılarak yerine başka bir şeyin alınıp satılan vakıf malının yerine geçirilmesidir: "Vâkıfın, vakfiyeti bir malından diğer malına nakletmesidir ki istibdâl mahiyetindedir." Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), s. 421.

2 Kadının bir bedel karşılığında kocasıyla anlaşarak boşanmasıdır. "Karı kocanın anlaşarak çoğu kez kadının mehrinden vazgeçmek gibi bir bedel vermesi karşılığında ayrılmaları." Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 390.

ومنها: أنه[1] لا يحكم بالمناقلة في الأوقاف. فإنها غير منقولة عن الإمام[2] أحمد. وسمعت رفيقنا قاضي القضاة جمال الدين أبا المحاسن يوسف المرداوي سلمه الله تعالى وأعانه[3] وهو شيخ الحنابلة في وقته يقول: «ما هي مذهب أحمد ولا أفعلها وما فعلتها[4] إلى الآن.» وهو حجة في النقل ومعرفة المذهب. وقضية المناقلة أعرفها. وأول من فعلها ابن تيمية وحكم فيها نيابة عن ابن مسلم ووقفت على كلامه فيها ولا طائل فيه.[5]

ومنها: أنه لا يتساهل أيضا[6] في بيع الوقف. [٢٩ب] إذا قيل له: «إنه خرب» بل يقف عليه بنفسه فإن وجده متعذر الانتفاع وليس له ما يعمر منه ولا يرغب أحد في استئجاره ويعمره[7] من أجرته، حكم[8] ببيعه بمقتضى مذهبه.

ومنها: أنه لا يفعل مسألة الإجاحة. فإني سمعت فيها عن عز الدين بن المنجا أنه كان يقول «ما هي مذهب أحمد.» ورأيت قاضي القضاة جمال الدين المرداوي يؤمن على هذا القول.

ومنها: أنه لا يثبت كتابًا لأحد[9] إلا بعد الدعوى فيه. فإني سمعت من قاضي القضاة[10] جمال الدين المذكور يقول «إني لا أعرف في مذهبنا أنه يجوز أن يثبت شيء من غير دعوى.»

ومنها: أنه لا يحكم بالخلع كما كان يفعله عُبَادة. فإنه مركب من مذهب الشافعي وأحمد.[11] وحكى لي قاضي القضاة تقي الدين السبكي الشافعي أنه لما قدم دمشق متوليًا بلغه ما يفعله عبادة فطلبه ومنعه وقال إنه صنف فيها مصنفا ووافقه بقية الحنابلة والشافعية على ذلك. وهي مما فعله[12] من المستحسنات.

---

١ خ ن: أن.
٢ أ – الإمام.
٣ ن – وأعانه.
أ – سلمه الله تعالى وأعانه.
٤ ح ب: أفعلها.
٥ ح ب خ ن: وهو ليس بطائل.
٦ أ – أيضا.
٧ أ: ليعمره.
٨ ح ب خ ن – حكم.
٩ ح ب خ ن – لأحد.
١٠ ن – قاضي القضاة.
١١ ح ب خ ن: والحنابلة.
١٢ أ – وهي مما فعله.

Gâiblik[1] durumunda nikâhı feshetme konusunda mütesâhil davranmaz.

Küçük erkek ve kız çocuklarını evlendirmez. Zira Hanbelî kâdılar, Hanefîlerin aksine bu konuda bütün şartları yerine getirmez ve küçüklerin maslahatını korumazlar. Bunu, kızı henüz küçükken vefat eden tahıl tüccarı bir adamın elli bin dirhem değerinde malı ve bir o kadar da dirhemi bulunan kızını evlendirmem benden istenmeseydi söylemezdim. Kızı, oğluna isteyen kişi de Bahâüddin b. İmamu'l-Meşhed [ö. 752/1351] idi. Bahâüddin'in kızın malını alma amacında olduğunu, kötü tasarruflarda bulunduğunu ve haram ile helale dikkat etmediğini öğrenince mal konusunda kefâet olmadığı için kızı onunla evlendirmedim. Daha sonra onun bir Hanbelîye gittiğini ve kız ile oğlanın nikâhını akdettiğini haber aldım. Böylece küçük kızın maslahatları ve malı zâyi oldu. Allah'tan başka güç sahibi yoktur. Aynı şekilde Zahîrî'nin kızını Dımaşk'ın önde gelenlerinden birisinin oğlu ile evlendirmem istendi. Kızın maddi durumunu araştırdım. Maddi durumu hakkında konuşan kızın kardeşinin kocası "Çeyiz olarak ayrılmış altmış bin dirhemi var. Ayrıca her sene yedi bin dirhem gelir elde ettiği bir vakfı var" dedi. Kıza talip olan kişiye oğlunun mali durumunu sordum. Bana bir şeyi olmadığını söyledi. Bu işin ehlinden meselenin aslını öğrendim. Bana bu evlilikten maksadın mal-mülk olduğu söylendi. Onları tanıyanlardan güvenilir birisi bana söz konusu damat [adayının] vakt-i zamanında babasını zehirleyerek öldürmek istediğini söyledi. Babası bunun farkına varmış ve bir süreliğine onu evinden kovmuş. Böylece bu adamın ıslah olmayacağını anladım ve kızı onunla evlendirmeyi reddettim. Bunun üzerine çocuğun babası Hanbelî Kâdı İbnü'l-Müneccâ'ya gitti ve o, bütün şartları göz önünde bulundurmadan kızı bu çocukla evlendirdi. Bunda gizlenmeyecek zararlar mevcuttur. Bunun gibi örnekler çoktur. Bu sebeple sultanın bu konuda Hanbelî kâdıya izin vermemesi ve onu engellemesi gerektiğini söyledim.

---

1 Kocanın kaybolması ve hayatta olup olmadığına dair bir bilginin bulunmadığı durum. (ç.n.)

ومنها: أنه لا يتساهل في فسخ النكاح بالغيبة.

ومنها: أنه لا يزوج الصغار ولا الصغائر. فإن قضاة الحنابلة لا يستوفون في ذلك كل الشرائط ولا يتوقفون لأجل مصلحة الصغار بخلاف الحنفية. وما قلت هذا إلا لأنه طلب مني[١] تزويج بنت شخص بزوري[٢] صغيرة قد مات أبوها[٣] ولها مال جزيل ملك قيمته خمسون ألف درهم ودراهم[٤] مثلها. وكان الخاطب لها بهاء الدين ابن[٥] إمام المشهد لابنه. فما زوجتها[٦] لعدم الكفاءة في المال. ولما ظهر لي[٧] من بهاء الدين[٨] أنه يقصد أخذ مالها وكان سيء التصرف، لا يتوقف في حلال ولا حرام.[٩] ثم بلغني أنه راح إلى [١٠أ] الحنبلي فعقد عقد ابنه عليها وضاعت مصلحة الصغيرة وضاع[١٠] مالها. فلا قوة إلا بالله.[١١] وكذا طلب مني تزويج بنت الظهيري لابن رئيس من كبار الدمشقة فسألت عن مالها فقال لي زوج أختها المتكلم في مالها[١٢]: «إن لها ستين ألف درهم من[١٣] جهاز و لها[١٤] وقف يأتيها[١٥] من ريعه في السنة[١٦] سبعة آلاف درهم» فسألت الخاطب عن مالية ابنه[١٧] فقال: «ليس له شيء» فكشفت عن الأمر في[١٨] الباطن من خواصه فقيل لي إن المقصود المال. وحكى لي ثقة من أصحابهم[١٩] أن الزوج المذكور[٢٠] أراد في وقت أن يقتل أباه بالزرنيخ. وظهر أبوه على الحال وطرده أياما.[٢١] فعرفت أنه[٢٢] لا يصلح. فامتنعت من تزويجها. فراح والده[٢٣] إلى القاضي الحنبلي ابن المنجا فزوجه بها ولم يستوف الشروط.[٢٤] وفي هذا من الضرر ما لا يخفى. وأمثال ذلك كثير فلهذا قلت: «لا ينبغي للسلطان أن يأذن للحنبلي في ذلك.[٢٥] بل يجب[٢٦] أن يمنعه من ذلك.»[٢٧]

---

١ ن – مني.
٢ خ ن: نوري.
٣ أ: قد مات وهي صغيرة.
٤ أ + أيضا.
٥ ن أ – ابن.
٦ أ + له.
٧ ح ب خ ن – لي.
٨ أ: منه.
٩ ح ب: في حرام ولا حلال.
١٠ ح ب خ ن – وضاع.
١١ ح ب خ ن – فلا قوة إلا بالله.
١٢ أ + فقال.
١٣ ح ب خ ن – من.
١٤ ح ب خ ن – لها.
١٥ ح ب خ ن: يدخلها.
١٦ أ: في كل سنة.
١٧ خ ن: عن ماله.
١٨ ح ب خ ن – في.
١٩ ح ب خ ن: خواصهم.
٢٠ ح ب خ ن – المذكور.
٢١ ح ب خ ن – أياما.
٢٢ ح ب خ ن – وهو.
٢٣ أ: فذهب أبوه.
٢٤ ح ب خ ن: شيئا من ذلك.
٢٥ ح ب خ ن – في ذلك.
٢٦ أ: ينبغي.
٢٧ أ: منه.

Vezir Atamaları

Türklerin [idaresinde] daha önceki tertibi üzere olmadığından bu konuyu kâdı atamalarından sonra zikrettim. Vezirin iffetli ve dirençli olan, zâlim ve tamahkâr olmayan, Müslüman, özgür, akıllı ve bâliğ birisi olması şarttır. Heybete ve güzel bir görüntüye sahip olması, az konuşması ve şeriata bağlılıkta kusur etmeyen biri olması müstehaptır. Vakıf ve kazâ ile ilgili herhangi bir iş ona tevdî edilmez. Çünkü bunlar şer'î meselelerdir ve vezir bunlar hakkında bilgi sahibi olmayabilir. Dolayısıyla vakıfların menfaati zâyi edilmiş olur.

Hâcib Atamaları

Sultanın bu görev için emîrler arasında akıllı, dindar, iffetli, heybet sahibi, az konuşan, şeriata bağlılıkta kusur etmeyen ve zulme uğrayan kimselerin mağduriyetlerini sultana ulaştırmaları konusunda engel çıkarmayan birisini seçmesi gerekir. Ayrıca kendisine bildirilen veya ulaştırılan şikayetleri de sultandan gizlememesi şarttır. Aynı zamanda hâcibin şer'î ahkâmı ilgilendiren konularda söz söylememesi şarttır. Zira o, söz konusu meselede Allah'ın hükmünü bilmez ve siyaseten hüküm verir. Ben Dımaşk'ta hâciblik görevini yürütenler arasında Emîr Alâüddîn b. Tugri Bey [?] -Allah rahmet eylesin- kadar bu özellikleri taşıyan kimseyi görmedim.

Müfettiş Atamaları

Sultanın bu göreve iffetli olup zâlim ve hain olmayan, insanların ahvalinden bîhaber olmayan, az ile yetinen, zulüm ve nefretten uzak olan, heybet ve nezaket sahibi, başkalarının malına el sürmesini engelleyecek kadar çok malı olan birisini tayin etmesi gerekir.

Vali Atamaları

Valinin iffetli, ârif, zeki, siyaseti güçlü, aklı tam, güzel görünümlü, yeteri kadar malı bulunan birisi olması şarttır. Şayet [yeteri kadar malı] yoksa insanların malına dadanmasın diye beytülmâlden ailesini geçindirecek kadar maaş verilir.

وأما تولية الوزارة. فإنما أخرتها عن تولية القضاة لأنها لم تبق في الترك على ترتيبها الأول. فيشترط أن يكون الوزير[1] عفيفًا ناهضًا ليس عنده جور ولا طمع مسلمًا حرًا عاقلًا بالغاً. ويستحب أن يكون له مهابة وشكالة حسنة ويكون قليل الكلام معظمًا للشرع[2] ولا يفوض إليه شيء مما يتعلق بالأوقاف والقضاء. لأن أمرهما[3] شرعي. وهو[4] لا يعرفه فتضيع مصلحة الأوقاف.[5]

وأما تولية الحجاب. فإنه ينبغي[6] للسلطان أن ينتخب لهذه الوظيفة من الأمراء من يكون عاقلًا دينًا عفيفًا ذا مهابة قليل الكلام معظمًا للشرع، لا يحجب أحدًا ممن له ظلامة عن أن ينهي ظلامته الى السلطان. ويشترط عليه أن كلما بلغه من الشكاوى [١٠ب] ورفعت إليه، لا يخفيها عن السلطان. ويشترط عليه أيضا أن[7] لا يتكلم في شيء من الأحكام[8] الشرعية. فإنه لا يعرف حكم الله تعالى فيها[9] فيحكم بالسياسة. وما رأيت من[10] ولي من الحجاب في دمشق ممن غالب هذه الخصال فيه مثل الأمير علاء الدين بن طغري بك رحمه الله تعالى.

وأما تولية المشدين. فينبغي أن يولي وظيفة الشد من يكون عفيفًا ليس بظالم ولا خؤون ولا جاهل بأحوال الناس قليل الطمع ليس عنده جور ولا عسف ذا مهابة وحشمة[11] ومال جزيل يمنعه من التماس مال الغير.[12]

وأما تولية[13] الولاة. فيشترط في الوالي أن يكون عفيفًا عارفًا ذكيًا فطنًا له سياسة حسنة وعقل تام وشكالة حسنة ومال يكفيه. وإن لم يكن له[14] فيرزق من بيت المال ما يقوم بكلفته بحيث لا يتعرض لأموال الناس.

---

١ ن – الوزير.
٢ خ ن – ويكون قليل الكلام معظماً للشرع.
٣ ح ب خ ن: أمرهم.
٤ أ + قد.
٥ خ ن – فتضيع مصلحة الأوقاف.
٦ أ: فينبغي.
٧ ح ب أ: أنه.
٨ أ: الأمور.
٩ ح ب خ ن – فيها.
١٠ أ: ممن.
١١ خ ن: وخشية.
١٢ ح ب خ ن: السلطان.
١٣ ن – تولية.
١٤ ح ب خ ن – وإن لم يكن له.

Kâtip Atamaları

Kâtipler birkaç kısma ayrılır. Bir kısmı ülkenin mallarını kayıt altına alır. Bir kısmı inşâ kâtibidir.[1] Diğer bir kısmı da askerin [isimlerinin] yazılması ve durumlarının kayıt altına alınması içindir.

Birinci kısım: Bu iş için belirlenen kişiye "Sâhib" denir ve kâtiplerin en kıdemlisi olarak kabul edilir. Divana ait mallar ve divanların velâyeti onun sorumluluğu altındadır. Ülkenin nâzırı [*nâzırü'l-memleke*] olarak da isimlendirilir. Bu görevdeki kişinin güvenilir, yazma, hesap ve kayıt konusunda bilgili, dirençli, aklının olgun, şeriata tabi, Müslüman ve hür olması; zulüm, haksızlık ve ihmalinin olmaması şarttır.

İkinci kısım: İnşâ kâtipleridir. En kıdemlisi de sır kâtibidir.[2] Bu kâtipler de ikiye ayrılır. Bunlar: Derc kâtipleri ve muvakki-i desttir.

Derc kâtiplerinin her birisinin nahiv, lügat, diplomatika, nazm, nesr ve güzel yazı yazmayı bilmesi şarttır. Ayrıca eyyâmü'l-Arab,[3] tarih ilmi, deyimler, tarihler hakkında bilgisi olmalı; zeki ve akıllı olmalıdır.

Muvakki-i destin de derc kâtibinde bulunması gereken şartları taşımalıdır. Bunlara ilave olarak her birisinin dindar, diline ve kalemine hâkim, ağırbaşlı, az konuşan, güzel görünümlü, mal ve asâlet sahibi, geçmişi temiz kişilerden olması gerekir. Zira bunlar sultanla birlikte oturup kalkar.

Sır kâtibinin erkek, bâliğ, Müslüman, adaletli, aklının olgun ve güvenilir olması; az konuşması, kibirli olmaması, şakacı ve dalgacı olmaması, iffetli, yazısının güzel ve zanaatta bilgili olması şarttır. Bu kişi insanlarla çok sık bir araya gelmez ve hayır dışında konuşmaz. Ben Sâhib-i Kebîr Kâdı Nâsıruddin Muhammed İbnü'l-Mevlâ Şerefüddin Ebû's-Sabr Yakup eş-Şâfiî'den [ö. 763/1361] başka bu şartları şahsında toplayan herhangi birisini bilmiyorum. Kendisi şimdi Şâm-ı Mahrûs'ta sır kâtibidir. Allah ona ömrünün geri kalanında selamet versin ve onu zamanın engellerinden muhafaza etsin.

---

1 İnşâ kâtibi "kitâbet işiyle uğraşanlardan kelâmın telifi ve mânanın tertibiyle ilgilenenlere" verilen isimdir. Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, Erhan Afyoncu, ve Recep Ahıskalı, "Kâtip", *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), XXV, s. 49.

2 "Başlıca görevi hükümdarın özel kâtipliği olan memura" verilen isimdir. Memlükler döneminde inşâ kâtiplerinn başkanı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Yahya Ayaz, Fikret Sarıcaoğlu, ve Ali Akyıldız, "Sır Kâtibi", *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), XXXVII, s. 116-117.

3 "Câhiliye devrinde ve İslâmiyet'in ilk zamanlarında Arap kabileleri arasında cereyan eden savaşlar için kullanılan bir tabir." Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmü'l-Arab", *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), XII, s. 14-16.

وأما تولية[1] **الكتاب**. فالكتاب أنواع،[2] نوع منهم لضبط أموال المملكة[3] ونوع منهم لكتابة الإنشاء ونوع منهم لكتابة الجيش وضبطه.

فالنوع الأول: المتعين فيه الصاحب وهو كبير الكتاب. وترجع[4] الأموال الديوانية وولاية الدواوين إليه. ويسمى ناظر المملكة أيضا.[5] فيشترط فيه أن يكون أمينًا عارفًا بالكتابة والحساب والضبط[6] ناهضًا كامل العقل متبعًا للشرع مسلمًا حرًا ليس عنده جور ولا ظلم ولا فيه إهمال.

والنوع[7] الثاني: كتاب الإنشاء، وكبيرهم كاتب السر. وهم نوعان: كتاب الدرج وموقعو الدست.

فكتاب الدرج يشترط في كل منهم أن يكون عارفًا بالنحو واللغة والإنشاء والنظم والنثر وحسن الخط وله معرفة بأيام العرب والسير والأمثال [١١] والتواريخ وله ذكاء وفطنة.

وموقعو الدست يشترط فيهم ما يشترط[8] في كتاب الدرج ويزاد أن يكون كل منهم[9] دينًا حافظًا للسانه وقلمه ثقيل الرأس قليل الكلام له شكالة حسنة وأصالة ومالية[10] وسيرة حسنة[11] فإنهم جلساء السلطان.

ويشترط في كاتب السر أن يكون ذكرًا بالغاً كامل العقل مسلمًا عدلًا أمينًا[12] قليل الكلام ليس بمتكبر ولا ممازح ولا متهافت عفيفًا حسن الكتابة له فضيلة ومعرفة بالصناعة[13] لا يكثر الاجتماع[14] بالناس ولا يتكلم إلا بخير. وهذه لم أعرف أنها جمعت في أحد سوى[15] القاضي ناصر الدين محمد[16] ابن المولى الصاحب الكبير شرف الدين أبي الصبر[17] يعقوب الشافعي، كاتب السر الآن بالشام المحروس سلمه الله فيما بقي من عمره وصانه عن عثرات الدهر وغيره

---

١ ن – تولية.
٢ ن أ: فهي أنواع.
٣ ن – المملكة.
٤ ح ب خ ن: ومرجع.
٥ أ: ويسمى أيضا ناظر المملكة.
٦ أ – والضبط.
٧ ن – والنوع.
٨ خ ن: شرطنا.
٩ ح ب خ ن – كل منهم.
١٠ أ: ومالية وأصالة.
١١ أ – وسيرة حسنة.
١٢ أ: ذكرًا بالغاً مسلماً عدلًا كامل العقل أميناً.
١٣ أ – بالصناعة.
١٤ ح ب خ ن: لا يجتمع.
١٥ أ: أنها اجتمعة إلا في.
١٦ أ – محمد.
١٧ أ – أبي الصبر.

[Üçüncü kısım:] Ordu kâtipleridir. Bunların başındaki kişi onların nâzırıdır. Diğer kâtiplerin işleri ona bağlıdır. Bu sebeple sadece onun şartlarını zikredelim. Nâzırın zeki, hesap bilen, akıllı, iffetli, dindar, az konuşan, güzel görünümlü ve heybetli olması ve yine yazı güzelliğinin orta seviyede olması şarttır. Ben bu vazifeyi Şâm-ı Mahrûs'da nazırlık yapan Sâhib-i Kebîr Alemüddin Muhammed İbnü'l-Kutb [ö. 760/1359] gibi yürüten kimseyi görmedim. Allah onun akıbetini hayretsin, kendisinde bulunup başkasında nadir olan yiğitlik, saygı, üstün zeka ve güzel görünüşle birlikte Allah onun akıbetini güzel kılsın ve her hayrı umduğu gibi kılsın.

Hatip Atamaları

Buradaki maksad Benî Ümeyye Camii'ne yapılacak olan hatip atamasıdır. Bu görevlendirmeyi sultan yapar. Hatip aslında onun nâibidir. [Hatibin] dindar, âlim, verâ sahibi, Hanefî fakihi, Kur'ân hafızı, fıkıh ile nahiv bilgisinin tam olması şarttır. Hal-i hazırdaki hatip Şâfiî olmasına rağmen [hatibin] Hanefî olması gerektiğini şu iki büyük maslahat sebebiyle şart koştum. Bunlardan birincisi itikad diğeri ise ihtilaftan kurtulma hakkındadır. İtikad hakkındaki meselede Şâfiî olan birisi imanını ifade ederken istisna ibaresine başvurarak "Allah Teâlâ dilerse müminim" der. Oysa ilim ehli "Her kim 'Allah Teâlâ dilerse müminim' derse kâfirdir ve mümin değildir" görüşündedir.

Şâfiî'nin görüşü bu şekilde ise Şâfiî birisinin arkasında namaz kılmak nasıl sahih olabilir! Ben bu konuyu Hatip Cemâleddin b. Cümle eş-Şâfiî'ye [ö. 764/1363] sordum. Bana, Şâfiî'nin *el-Fıkhu'l-Ekber*'inde söylediklerine benzer şekilde "Evet öyledir. Ancak ben istisnâ kabilinden değil teberrük için 'Allah dilerse' derim" deyince ben de ona "Kalbim şimdi hoşnut oldu" dedim.[1]

1 *el-Fıkhu'l-Ekber*'deki benzer ifadeler için bkz. Ebû Abdullah İdris eş-Şâfiî, *el-Fıkhu'l-Ekber fî İlmi Usûli'd-Dîn*, thk. Abdu Ahmed Yasin (Dâru'r-Rıdvân, y.y.), s. 115-116. *el-Fıkhu'l-Ekber* isimli eserin Şâfiî'ye nisbeti hakkındaki tereddütler için bkz. Bilal Aybakan, "Şâfiî", *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), XXXVIII, s. 231.

وأما كتاب الجيش، فكبيرهم ناظرهم. وأمر بقيتهم[1] راجع إليه. فنشتغل بذكر شروطه وحده فنقول: يشترط فيه أن يكون ذكيًا عارفًا بالحساب عاقلًا عفيفًا دينًا قليل الكلام له شكالة حسنة ومهابة وكتابته متوسطة. وما رأيت[2] ولي هذه الوظيفة أحد[3] مثل المولى الصاحب الكبير علم الدين محمد بن القطب ناظر الجيش بالشام المحروس أحسن الله عاقبته وبلغه من كل خير أمنيته مع ما فيه من خصال حميدة قل أن توجد في غيره[4] مثل المروءة التامة والكرم والذكاء المفرط وحسن الشكل.

وأما تولية الخطابة: أعني خطابة جامع بني أمية. فإنها[5] هي التي يوليها السلطان. والخطيب في الحقيقة نائب عنه فيشترط أن يكون الخطيب[6] دينًا عالمًا ورعًا فقيهًا حنفيًا حافظًا للقرآن له معرفة تامة بالفقه والنحو. وما [١١ب] شرطت[7] أن يكون حنفيًا وإن كان الخطيب الآن شافعيًا إلا لفائدتين جليلتين. إحداهما في الاعتقاد والأخرى للخروج من الخلاف. أما التي في الاعتقاد فلأن الشافعي يستثني في إيمانه ويقول: «أنا مؤمن إن شاء الله تعالى» وقد قال أهل العلم من قال «أنا مؤمن إن شاء الله تعالى» فهو كافر ولا يكون مؤمنًا. فإذا كان هذا مذهب الشافعي فكيف تصح الصلاة خلف الشافعي.[8] وسألت عن هذه المسألة الخطيب جمال الدين بن جملة الشافعي فقال كما قال الشافعي في الفقه الأكبر[9] «هكذا هو. لكني أنا أقول إن شاء الله[10] على وجه التبرك لا للاستثناء» فقلت له: «الآن طاب قلبي.»

---

١ ح ب خ ن: وبقيتهم أمرهم.
٢ أ + أحدا.
٣ أ - أحد.
٤ ح ب خ ن: في أحد من الناس.
٥ أ - فإنها.
٦ أ - الخطيب.
٧ خ ن: شرطنا.
٨ أ - فإذا كان هذا مذهب الشافعي فكيف تصح الصلاة خلف الشافعي.
أ + وقال الشافعي في الفقه الأكبر: «ما قلنا إن شاء الله إلا لأجل التبرك لا لأجل الاستثناء.» والله أعلم بالصواب.
٩ ح ب خ ن - كما قال الشافعي في الفقه الأكبر.
١٠ أ - هكذا هو. لكني أنا أقول إن شاء الله.

İhtilaftan kurtulmak için olan diğer maslahat ise [namaz esnasında] elleri kaldırma ile alakalıdır. Mekhûl en-Nesefî [ö. 318/930], Ebû Hanife'den amel-i kesîr olduğundan dolayı elleri kaldırmanın namazı bozduğunu rivayet etmiştir. Bundan dolayı şayet hatip Şâfiî birisi ise cemaatin namazının sıhhati konusunda ihtilaf söz konusu olur ama Hanefî birisi olursa ihtilaf kalmaz. Eğer ihtilaflı bir namaz ile ihtilafsız bir namaz arasında [tercih] yapılacak olursa evlâ olan, namazının sıhhati konusunda ihtilafın bulunmadığı kişinin arkasında namaz kılmaktır. Müslümanların camilerinin geri kalanında da aynı şeyi yapmak gerekir.

Kazasker Atamaları

Bu görev bazen Hanefî bir kâdıya bazen Şâfiî bir kâdıya verilir. Bazen de tek bir kişi bu görevi yürütür. Genelde de bu görev Hanefî bir kâdıya verilir ve aslında evlâ olan sürekli ona verilmesidir. Çünkü kazaskerden cihad esnasında, ordunun sefere çıkış zamanlarında istifade edilir. Emîr veya başkalarından talimatlar gelebilir, şahitlik işlemi gerekebilir. Merkezlerde bulunan şahitlerden hiç kimse orduda bulunmayabilir. Fakat söz konusu meselenin kâdının yanında ispat edilmesi gerekir. Şâfiî kâdı, askerin şahitliğini kabul etmez, dolayısıyla meselenin ispatı gecikir ve onların talimat ve şahitlikleri hükümsüz kalır. Bu sebeple cihad esnasında el-Melikü'z-Zâhir Baybars'ın [ö. 676/1277] başına buna benzer bir olay gelince Şâfiî kâdı o vakitte şahitliklerini kabul etmediği için, [kazasker olarak] Hanefî bir kâdı atamıştır. Aynı şekilde Hanefî kâdı atanmasının sebeplerinden biri de kâdı eğer Şâfiî ise ve sultan isyancılarla savaşmak için sefere çıkmış ve onları öldürüp öldürmemenin cevazını sormaya ihtiyaç duyarak bunu Şâfiî kâdıya sorarsa, bu kâdı "isyancılar saldırıyı başlatmadıkça sultanın savaşa başlaması" yönünde fetva verir. Bu durumda sultanın maslahatı ortadan kalkar ve düzeni bozulur. Belki de bu sebeple isyancılar galip gelerek sultanı öldürür ve mülkü elinden gider. Fakat kâdı Hanefî olursa ona ve askerlere "onlar savaşa başlamamış olsa bile sultanın başlayabileceğine" dair fetva verir. Bu, sultanın dikkate alması gereken çok faydalı bir şeydir. Dolayısıyla Hanefî kâdının diğer bütün kâdıların önüne geçirilmesi gerekir. Zira sultanın mülkü onunla dâim ve kâim olur.

وأما الفائدة الأخرى التي للخروج من الخلاف فهي مسألة رفع اليدين. وقد روى مكحول النسفي عن أبي حنيفة أن رفع اليدين يفسد الصلاة لأنه عمل كثير. فإذا كان الخطيب شافعيًا، تبقى صلاة الناس مختلفًا في صحتها. وإذا كان حنفيًا لا يبقى فيها خلاف. وإذا دار الأمر بين صلاة لا خلاف فيها وبين صلاة فيها خلاف فالأولى الصلاة خلف من لا خلاف في صحة صلاته. وكذا يجب أن يعمل في بقية جوامع المسلمين.

وأما تولية قضاة العسكر: فهذه الوظيفة تارة تضاف إلى القاضي الحنفي وتارة إلى القاضي[1] الشافعي وتارة ينفرد بها شخص. والغالب إضافتها إلى القاضي[2] الحنفي. والأولى أن تكون دائمًا مضافة إليه.[3] وما ذاك إلا لأن قاضي العسكر إنما ينتفع به في الجهاد ووقت خروج العسكر وتقع وصايا من الأمراء وغيرهم[4] وشهادات بينهم ولا يوجد[5] في العسكر من الشهود الجالسين في المراكز أحد ويحتاج إلى إثبات ذلك عند القاضي. والشافعي لا يسمع شهادة العسكر فيتعطل إثبات ذلك فتبطل وصاياهم وشهاداتهم. ولهذا السبب ولى [١٢أ] الملك الظاهر بيبرس القاضي الحنفي لما اتفق له في الجهاد مثل ذلك وامتنع القاضي الشافعي في ذلك الوقت من سماع شهاداتهم. ولأن[6] القاضي إذا كان شافعيًا وخرج السلطان لقتال البغاة ويحتاج إلى السؤال عما يجوز في قتالهم ويسأل الشافعي فيفتي[7] بأنه[8] لا يبدأ بقتال حتى يبدؤوه فتفوت المصلحة على السلطان ويختل عليه النظام. وربما ينتصر البغاة عليه بسبب ذلك[9] ويقتلونه ويروح المُلك منه.[10] وإذا كان القاضي[11] حنفيًا فيفتيه ويفتي العسكر[12] بجواز الابتداء بقتالهم وإن لم يبدؤوه بالقتال.[13] وهذه فائدة جليلة. يتعين على السلطان أن يتيقظ لها. ويجب تقديم القاضي الحنفي على جميع القضاة لأجلها. فإن به يدوم ملكه ويقوم.

---

١ أ – القاضي.
٢ أ – القاضي.
٣ ح ب خ ن: إلى القاضي الحنفي.
٤ ح ب خ ن – وغيرهم.
٥ ح ب: يؤخذ.
٦ أ: والان.
٧ أ: أفتاه.
٨ أ – بأنه.
٩ ح ب خ ن – بسبب ذلك.
١٠ أ – ويقتلونه ويروح المُلك منه.
١١ أ – القاضي.
١٢ أ: أفتاه.
١٣ أ – بالقتال.

Ganimet, ganimetin taksimi ve sultanın ondan ne alacağı gibi konularda sultan için mezhebimiz Şâfiî mezhebinden daha yararlıdır.

Beytülmâl Vekilinin Ataması

Vekilin dindar, iffetli, güvenilir, dayanıklı, işinin ehli olması, zâlim ve sert mizaçlı olmaması şarttır.

Hisbe Görevi

Allah size merhametiyle muamele etsin. Hisbe görevinin fesada uğradığını, bu fesadın süreklilik kazandığını, bu görev sebebiyle insanların malına yönelik hırsın arttığını ve geriye fitnenin kaldığını bilin. Sultanın bu göreve atama yapması helal olmadığı gibi insanların buna ihtiyacı da yoktur. Şayet fiyatlar artar, ürün stoku yapanlar satım gerçekleştirmez ve bu ürünlere ihtiyaç duyulursa kâdı mal sahiplerine giderek satım yapmalarını ve insanları rahatlatmalarını emreder. Emre uyarlarsa ne âlâ! Ama uymazlarsa kâdı, ürünleri onların rızası olmadan ve onlar adına rayiç fiyatıyla satar. Diğer ayrıntılar da açıktır. Bu konuda konuşmaya gerek yok.

Darphane

Buraya da kâdı nezaret eder. Şehid Nureddin [Zengi (ö. 569/1174)] dönemi ve öncesinde darphanenin işleri kâdıya aitti. Darphane verimli olursa sultan da ondan pay alırdı ve beytülmâle de malum bir mal kalırdı. Bu konuyu konu taksiminde zikretmedim. Çünkü artık bu uygulamayı bırakmak lazım. Allah'tan, [Hz.] Muhammed (s.a.v.) hürmetine efendimiz ve sultanımızı onu iptal etmekte muvaffak kılmasını dileriz.

وثمة مسائل في الغنائم وقسمتها[1] وما يأخذه السلطان منها. ومذهبنا فيها أنفع للسلطان من مذهب الشافعي.

وأما تولية وكيل بيت المال: فيشترط أن يكون دينًا عفيفًا أمينًا ناهضًا ضابطًا ليس فيه جور ولا حدة.

وأما أمر الحسبة: فاعلموا رحمكم الله تعالى أن أمرها قد فسد واستحكم فساده[2] وكثر الطمع في أموال الناس بسببها. وقد بقيت[3] فتنة.[4] فلا يحل للسلطان أن يوليها أحدًا ولا حاجة للناس بها. فإن الأسعار إذا غلت وامتنع الذين يخزنون الغلة من البيع واحتيج إلى بيع الغلة فالقاضي يتقدم إلى أصحابها ويأمرهم[5] بأن[6] يبيعوها ويوسعوا على الناس. فإن أجابوا فبها، وإن امتنعوا باعها عليهم بغير رضاهم بالسعر الواقع. وبقية فروعها ظاهرة.[7] فلا فائدة في الكلام فيها

ودار الضرب كذلك[8] ينظر فيها القاضي وكانت العادة في زمن نور الدين الشهيد[9] ومن قبله أن دار الضرب ترجعها إلى القاضي. فإذا وفرت كان السلطان [١٢ب] مأجورًا. ويتوفر لبيت المال المعلوم. وإنما لم أذكرها في التقسيم، لأن من الواجب تركها. والله المسؤول أن يوفق مولانا السلطان لإبطالها، بمحمد صلى الله عليه وسلم[10] وآله آمين.

---

١ أ - وقسمتها.
٢ أ - واستحكم فساده.
٣ أ - بقيت.
٤ ح ب خ ن: سيئة.
٥ ح ب خ ن - ويأمرهم.
٦ ح ب خ ن: بأنهم.
٧ ح ب خ ن - ظاهرة.
٨ أ - كذلك.
٩ ح ب خ ن - الشهيد.
١٠ ح ب خ أ - صلى الله عليه وسلم.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

[Valiler ve Divan Görevlileri]

Bu kısım, valiler ile divan görevlilerinin durumu ve bunların ihaneti durumunda yapılması gerekenler hakkındadır.

Sultanın vali ve divan görevlilerini, durumlarını takip etmek ve beytülmâlden aldıklarının ve harcadıklarının hesabını sormak suretiyle sürekli gözetim altında tutması gerekir. Onları teftiş edecek olan kişi, insanların en akıllılarından ve bu görevlilerden bir şey kabul etmemesi için güvenilir ve iffetli olmalıdır. Bu kişi onların görevleri hakkında yanıltıcı bilgiler vererek sultanı kandırmamalıdır. Şayet yaptıkları işlemler doğru ise onları hali üzere bırakır. Doğru değilse ve görevlerinin verdiği itibardan dolayı bir kazanç elde etmişlerse [Hz.] Ömer b. Hattâb'ın Ebû Hûreyre'yi (r.a.) Bahreyn'e gönderdiğinde yaptığı gibi sultanın, [o görevlilerin] topladıkları malları beytülmâle aktarması gerekir. Ebû Hureyre [Bahreyn'de] mal mülk sahibi olmuştu. [Hz.] Ömer ona "Allah'ın malını çaldın" deyince, o da "Ey Müminlerin emiri! Ben Allah'ın malını çalmadım. Kısraklarım üredi ve paylarım birleşti" karşılığını verdi. [Hz.] Ömer (r.a.) onun sözüne itibar etmedi ve o malı ondan alıp beytülmâle aktardı. Bu olayı Serahsî [ö. 483/1090] *es-Siyerü'l-Kebîr*'e yazdığı şerhinde, "Hediyyetü ehli'l-harb" başlıklı babda zikretmiştir.[1] Şayet [Hz.] Ömer, Ebû Hûreyre'ye (r.a.) bunu yaptıysa bu zamanda valilere böyle bir muamelede bulunmak evleviyetle uygundur. Sultan onlara böyle muamele edecek olursa, onları görevlerinde bırakmaz ve azleder. Yerlerine de onlardan daha iyisini atar.

1 Serahsî'nin söz konusu olayı neklettiği yer için bkz. Muhammed b. Ahmed Serahsî, *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*, thk. Abdullah Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), IV, s. 77-78.

الفصل الرابع

في كشف أحوال الولاة والدواوين وما يجب أن يفعل مع الذي يظهر[1] عليه خيانة منهم[2]:

يتعين على السلطان أن يتعاهد الولاة والدواوين في كل وقت بالكشف عن أحوالهم ومحاسباتهم[3] على ما جبوه وحصلوه من أموال بيت المال وصرفه في مصارفه.[4] ويكون الكاشف[5] عليهم من أعقل الناس وأكثرهم أمانة وعفة بحيث لا يقبل من أحد منهم شيئاً ولا يداجي[6] على السلطان في أمرهم. فإن ظهر أمرهم على السداد تركهم. وإن ظهر أنهم على غير السداد وقد حصلوا أموالًا بجاه الولاية فللسلطان أن يأخذ ما[7] جمعوه لبيت المال كما فعل عمر بن الخطاب بأبي هريرة رضي الله عنهما لما استعمله على البحرين وكان قد حصل أموالًا. فقال له عمر: «سرقت مال الله تعالى.» فقال: «يا أمير المؤمنين لم أسرق مال الله[8] وإنما خيلي تناتجت وسهامي اجتمعت.» فلم يلتفت عمر رضي الله عنه إلى قوله وأخذ المال منه وجعله في بيت المال. نقل[9] هذه الواقعة شمس الأئمة السرخسي في شرحه للسير الكبير في باب هدية أهل الحرب. فإذا كان هذا فعل عمر مع أبي هريرة رضي الله عنهما[10] فبالطريق الأولى أن يفعل مثل هذا[11] مع الولاة في[12] هذا الزمان.[13] فإذا فعل السلطان معهم هذا الفعل، لا يستبقيهم بل يعزلهم ويستبدل بهم[14] من يكون أصلح منهم.

---

١ أ: بواحد منهم إذا ظهر.
٢ أ – منهم.
٣ أ – ومحاسباتهم.
٤ ح ب خ ن + بحيث.
٥ ح ب خ ن + الذي يطلع في الكشف.
٦ أ + ولا يلبس.
٧ ح ب خ ن + لهم الذي.
٨ أ: لم أسرقه.
٩ أ: ذكر.
١٠ ح ب خ أ – رضي الله عنهما.
١١ ح ب خ ن – مثل هذا.
١٢ أ + مثل.
١٣ ح ب خ ن + والدواوين.
١٤ أ – بهم.

BEŞİNCİ BÖLÜM

[Kâdı ve Nâibleri]

Kâdılar ile nâiblerinin araştırılması ve ihanet içinde olanların hak ettiğinin açıklanması hakkındadır.

Bil ki, ben bu kısmı şu mülahazadan dolayı önceki kısımdan ayrı olarak zikrettim: O da valilerin beytülmâldeki mallar ile olan ilişkisi ve onların siyaset ahkâmına dayanmalarıdır. Bunların ikisinin de sürekli murakabe altında tutulması gerekir. Zira mal-mülk hususunda tabii olarak tamah olur, siyasetin ise üstünde onu kontrol edecek bir merci yoktur. Bu sebeple hata oranı artar. Tamah sebebiyle mallarda [vali ve nâiblerinin] hainliği ortaya çıkabilir. Dolayısıyla onlar bu hususta başkalarından daha önemlidir. Bu sebeple onları ayrı bir kısımda işledim. Ama kâdı ve nâibleri için aynı şeyler geçerli değildir. Onların elinin altında beytülmâle ait bir mal olmaz ve hiçbirisi mezhebi dışına çıkmaya cesaret edemez. Bu sebeple işleri daha sağlamdır. Aralarında rüşvet vererek kâdı olanlar ve cahil olanlar bazen rüşvetle, hükmü bilmeden ve maʿsiyet ile iş görebilmesine rağmen başkalarına nispetle bunun oranı azdır. İşte ben bunları yapana ne gerekeceğini, te'dib adına nelere müstehak olacağını anlatacağım. Allah'tan yardım dileyerek diyorum ki:

Daha önce kâdı atamaları için bazı şartlar zikrettim. Bu şartlara riayet edilirse kâdıların bu kötülüklere düşmeleri de Allah'ın izniyle engellenmiş olur. Şayet bunlar uygulanmazsa bu konudaki kusur sultana, günah ise sultan ve kâdıya aittir. Çünkü sultan fukahanın, dindarlığı ve aklı hususunda görüş birliğine vardığı kişiler arasından sâlih ve dindar olan kişiyi görevlendirirse, o kişiden istenmeyen bir şeyin ortaya çıkma ihtimali azalmış olur. Ama [sultan] bunun dışında birisini görevlendirirse suç kâdıya değil kendisine, günah ise ikisine ait olur. Çünkü kazâ için ehil olmayan kişiye yanlış şeyler yapma, maʿsiyet ve fesada düşme konusunda güvenilmez. Bu da rüşvetten kaynaklanır. Kazâ için rüşvet alan kişi bana göre hem mal hem de darb yoluyla taʿzire müstehaktır.

الفصل الخامس [٣١أ]

في الكشف عن القضاة ونوابهم وبيان ما يستحقه الخائن منهم

اعلم أني إنما[١] أفردت هذا الفصل عن الفصل[٢] الذي[٣] قبله إلا لفائدة. وهي أن الولاة تعلقهم بأموال بيت المال واعتمادهم على أحكام السياسة. وكل واحد من هذين النوعين يحتاج إلى كثرة المعاهدة فيه بالكشف. أما الأموال فالطمع فيها بالطبع وأما السياسة فلعدم الضابط لها.[٤] فيكثر وقوع الخطأ منهم. وبسبب الطمع تقع الخيانة منهم في الأموال. فكانوا أهم من غيرهم. فلهذا أفردتهم بفصل على حدة. ولا كذلك أمر القضاة ونوابهم. فإنه لا مال تحت أيديهم لبيت المال ولا يجسر أحد منهم على الخروج عن مذهبه. فكان أمرهم أضبط. وإن كان يقع من بعضهم ممن يكون جاهلاً وقد ولي بالبرطيل في بعض الأوقات، أخذ رشوة أو جهل في الحكم أو ارتكاب لبعض المعاصي لكنه قليل بالنسبة إلى غيرهم. وها أنا[٥] أذكر ما يجب على من يفعل ذلك منهم وما يستحقه من التأديب إن شاء الله تعالى فأقول[٦] وبالله المستعان:

قد قدمت في ولاية القاضي شروطًا. إذا فعلت[٧] يحصل الأمن إن شاء الله تعالى من وقوع شيء من هذه القبائح من القاضي.[٨] وإن لم يمتثل[٩] فالتقصير حينئذ[١٠] من السلطان والإثم عليه وعلى القاضي.[١١] لأن السلطان[١٢] إذا ولى أصلح الناس وأدينهم ممن قد اجتمعت الفقهاء على دينه وعقله يبعد أن يقع منه شيء يوجب الإنكار عليه. وإذا ولى من هو بخلاف ذلك فالذنب له لا للقاضي والإثم عليهما. لأن من لا يصلح للقضاء، لا يؤمن عليه من الوقوع في كل محذور[١٣] وأن يتعدى إلى كل معصية وفساد. [١٣ب] وهذا[١٤] إنما يجيء من المبرطل. فالذي يبرطل على القضاء، يستحق عندي التعزير بالمال والضرب.

---

١ أ: الذي.
٢ أ – الفصل.
٣ ح ب خ ن – الذي.
٤ أ – لها.
٥ ح ب خ ن: وعلى أني.
٦ أ – فأقول.
٧ أ – إذا فعلت.
٨ أ – من القاضي.
٩ أ: يفعل ذلك.
١٠ أ – حينئذ.
١١ ح ب: الفاعل.
١٢ خ ن – والإثم عليه وعلى القاضي. لأن السلطان.
١٣ أ: مخظور.
١٤ ح ب خ ن – الضابط.

Sultanın bunları bilmesi ve göz önünde bulundurması, kazâ görevini talep eden kişi için kimsenin aracılığını kabul etmemesi ve bu görev için daha önce saydığım şartların dışına çıkmaması gerekir. Nitekim ashabımız şöyle demiştir: "Kazâ görevini isteyen kişiye görev verilmez. Çünkü hayır başkasındadır." Ayrıca rüşvet ile bu görevi üstlenenin verdiği hükümler geçerli değildir.

Bu kısım ile alakalı konumuza dönelim ve diyelim ki: Sultanın, kâdılar için sözüne güvenilir, dindar, iffetli, emîn, az konuşan ve dikkat çekmeyecek birisini gözlemci olarak tutması gerekir. Kâdılar bu kişinin kendilerini gözlediğini bilmesin ki sultan gizlice anbean onların durumlarına muttali olabilsin. Sultan ise görünürde kâdıları ta'zîm eder ve kâdılar hakkında araştırma yaptırdığını asla belli etmez. Eğer sultan, birisinin bir suç işlediğine kanaat getirir ve bu suçun kaynağı rüşvet ise, kâdıyı gizlice çağırır ve olay hakkında sorguya çeker. Kâdı eğer suçunu itiraf ederse, aldığı rüşveti ondan alarak sahibine verir ve bu rüşveti vereni, neden te'dib edildiğini bildirmeksizin dayakla, gizlice te'dib eder. Kâdıyı azleder ve araştırmaya devam eder. Şayet insanlardan mal elde ettiğini veya kazâ sebebiyle hediye ve benzeri şeyler gibi mal kazandığını görürse, o malı beytülmâle aktarır. Kâdı şayet suçunu itiraf etmez ve sultan, karineler veya muhbirin güvenilir olmasından dolayı kâdı hakkındaki bu iddiaların doğruluğunu ortaya çıkarırsa kâdıyı azleder ve hangi sebeple azlettiğini açıklamaz.

Rüşvet dışında bir suç söz konusu ise ve kâdı böyle bir suçu işleyecek bir kişi değilse, fakat nefsinin gücü/izzeti, hükümlerde âdil davranmaması ve nefsin hevası sebebiyle bir suç işlediyse sultanın onu azletmesi ve yerine başkasını ataması gerekir. [Kâdının sahip olduğu] ilmin çokluğu ve görünürde olan dindarlığı sultanı aldatmasın. Zira kâdının âdil davranmaması en zor durumlardan birisidir ve onun fıskını ve azlini gerektirir. Sultan, kâdının hevasına göre hareket ettiğini, peşinen hüküm verdiğini ve âdil olmadığını öğrendikten sonra onun doğru hüküm vermesini dikkate almasın. Sultanın, şayet zulmü sâbit olduysa, başkası bu vesileyle te'dib olsun diye o kâdıyı ta'zir ile cezalandırma, teşhir etme ve hapsetme hakkı vardır.

فينبغي للسلطان أن يعرف هذا الأمر ويجعله بين عينيه. ولا يقبل شفاعة أحد في من يطلب القضاء ولا يخرج عما شرطته أولا[1] في ولاية القضاء. فإن أصحابنا قالوا: «من طلب القضاء لا يولى، لأن الخير في غيره.» ومن ولي بالرشوة لا تنفذ أحكامه.

ولنرجع[2] إلى الكلام في هذا الفصل فنقول: ينبغي للسلطان أن يتخذ على القضاة عينًا في السر يكون ثقة دينًا عفيفًا أمينًا[3] قليل الكلام لا يؤبه إليه.[4] ولا يدرون[5] به أنه عين عليهم. بحيث يطالع السلطان بأحوالهم[6] في السر ساعة بساعة.[7] ويكون السلطان في العلانية معظمًا للقضاة ولا يظهر منه أنه يتكشف عن أحوالهم أبدًا. فإذا صح عنده أنه[8] وقع من أحدهم جريمة فإن كانت من أخذ رشوة، أرسل إلى القاضي وطلبه إليه سرًا وسأله عن الواقعة. فإن اعترف بذنبه أخذ منه[9] الرشوة التي التمسها من الناس وردها إلى صاحبها[10] وأدب الذي بذلها[11] في السر من غير أن يظهر له تأديبه عَمّادًا وعزل القاضي وكشف عليه. فإن وجده التمس من الناس مالًا أو اكتسبه بالقضاء، أخذه لبيت المال كالهدية ونحوها. وإن لم يعترف القاضي وظهر للسلطان من قرائن الأحوال أو من صدق الناقل إليه ذلك عن القاضي، عزل القاضي ولا يظهر بأي سبب عزله.

وإن كانت الجريمة من غير أخذ الرشوة ولم يكن من أهل[12] هذا القبيل وإنما كانت بسبب قوة نفسه وتحامله في الأحكام[13] وهوى النفس فيجب على السلطان عزله والاستبدال به. ولا يغره كثرة علمه [١٤أ] ولا[14] ديانته في الظاهر. فإن التحامل من القاضي من أصعب الأمور ومما يوجب فسقه وعزله. ولا يلتفت إلى انتصاره بحكمه بعد أن يعرف السلطان منه الهوى والغرض والتحامل. وله أن يعزره ويشهره ويحبسه بسبب ذلك إذا تحقق جوره كي يتأدب به غيره.

---

١ أ: له.
٢ ح ب خ ن: فنرجع.
٣ خ ن – أميناً.
٤ أ: له.
٥ ح ب خ ن: لا يدرى.
٦ أ – بأحوالهم.
٧ أ + على أحوالهم.
٨ أ: أنهم.
٩ ح ب خ ن – منه.
١٠ أ: أصحابها.
١١ أ: وأدبه.
١٢ ح ب خ ن – أهل.
١٣ ح ب خ ن: الحكومات.
١٤ أ – ولا.

Eğer suç, günümüzde Şam'daki bazı kâdılar hakkında şöhret bulduğu gibi içki içmek ve benzeri günahları işlemek ise sultan bunu güvenilir kişilere sorar. Şayet iddialar doğru ise kâdıyı azleder, gizlice darbeder ve hapseder. Günahını da insanlar arasında yaymaz.

Kâdı verdiği hükümlerden dolayı bir kazanç elde etmiş olursa sultan onu alır ve beytülmâle aktarır.

Şayet bu kişi kâdının nâibi olsa ve zikrettiğimiz şeylerden birisini yaptığı söylenirse, [sultan] yerine vekâlet ettiği kişinin durumunu araştırır. Sultan, [asıl kâdının] bunlardan haberi olduğunu, fakat bunları örtbas ettiğini öğrenirse onu da azleder. Ama haberi yoksa sultan ister onu azleder, isterse görevinde bırakır.

Sultan, görev almadan önce fakir olan bir kâdının görev aldıktan sonra mal-mülk sahibi olduğunu öğrenirse bunun hakkında araştırma yapması gerekir. Bu durum, bazı Şâfiî seyyar kâdıların yetimlerin malını, zekâtları ve vakıf mallarını alması gibi, makamı ile ilgili ise sultan o malın tamamını ondan alır ve beytülmâle aktarır. Bu malın yetim malı olduğunu veya vakıflardan geldiğini bilirse kimden alındıysa onlara geri verir. [Topladığı mal] ticaret yapması, kendisine miras kalması veya medreselerinden aldığı maaştan arttırması gibi makamı ile ilgili olmayan hususlar sebebiyle kazanılmışsa onu görevinde bırakır. Benim görüşüme göre ise beytülmâlden aldığı maaştan kendisine yetecek miktardan arta kalan mal ondan alınır ve beytülmâle iade edilir. Çünkü ona kendisine yetecek miktardan fazlası verilmiştir. Hâlbuki beytülmâlden hak ettiği miktar kendisine yetecek miktardır. Bundan fazla olursa, bu fazlalık ondan alınır. Çünkü o, ona yetecek miktardan fazlasını hak etmemiştir.

وإن كانت الجريمة بسبب[1] ارتكاب بعض المعاصي كما اشتهر عن بعض قضاة الشام في زماننا من شرب الخمر وغيره، سأل السلطان عن هذا الأمر من الثقات. فإن صح عنده ذلك، عزله وضربه[2] سرًا وحبسه ولا يشهر ذنبه بين الناس.

وإن جمع القاضي مالًا من الحكومات، أخذه السلطان منه ووضعه في بيت المال وعزله.

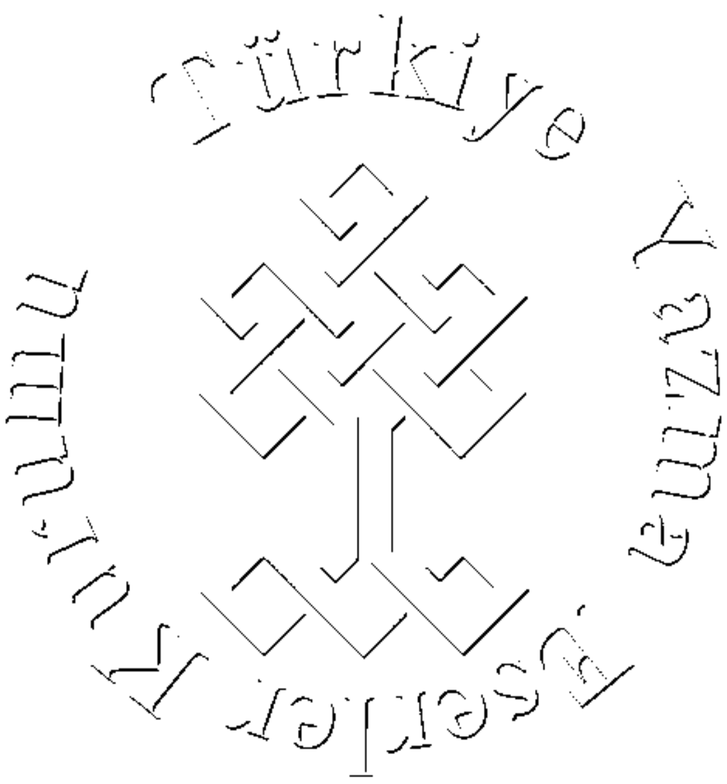
وإن كان هذا القاضي نائبًا وقد قيل عنه شيء مما ذكرنا، كشف عن حال[3] مستخلفه، فإن تبين عند السلطان أنه كان يعلم به ويستر عليه، عزله أيضًا. وإن كان لا يعلم فهو بالخيار إن شاء عزله وإن شاء تركه.

وإذا صح عند السلطان أن القاضي جمع مالًا بعد توليه القضاء وقد كان فقيرًا قبل التولية فينبغي أن يفحص عن ذلك الجمع. فإن كان من متعلقات المنصب كما يأخذه بعض القضاة الشافعية[4] من قضاة البر أو من مال[5] الأيتام أو الصدقات أو الأوقاف فإن السلطان يأخذه منه ولا يترك في يده منه شيئا ويضعه في بيت المال. وإن عرف أنه من مال الأيتام أو الأوقاف رده على من أخذ منه.[6] وإن كان من غير متعلقات المنصب بأن[7] يكون اتجر أو ورث أو استفضل من معلوم مدارسه تركه.[8] وعندي أن ما يستفضله مما[9] يرزق من بيت المال بعد كفايته، يؤخذ منه ويرد إلى بيت المال. لأنه يكون[10] قد أعطى أكثر من الكفاية [٢١٤ب] ومستحقه من بيت المال ما يكفيه.[11] فإذا فضل عن الكفاية أخذ منه. لأنه لا يستحق إلا ما يكفيه.[12]

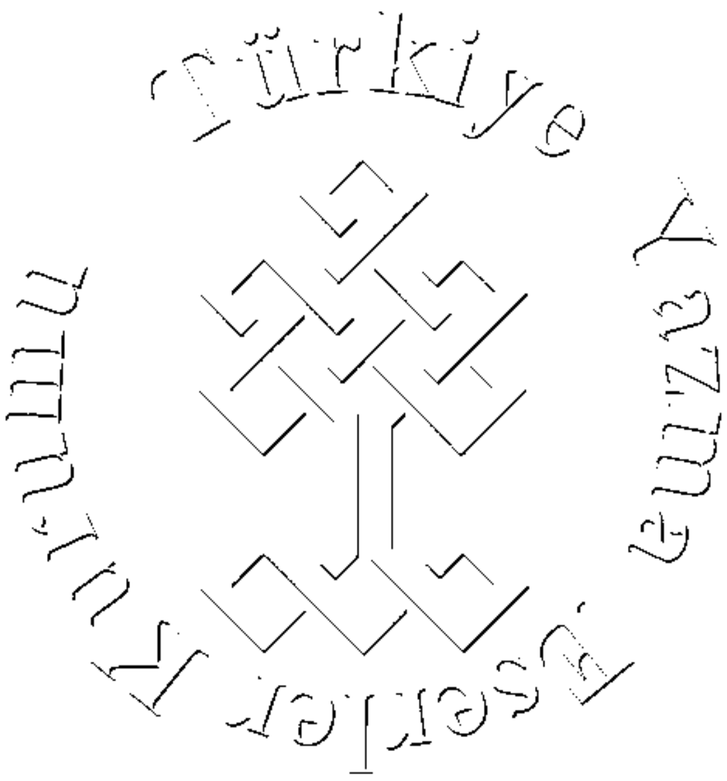
---

١ أ - بسبب.
٢ خ ن - وضربه.
٣ أ - حال.
٤ أ - الشافعية.
٥ ح ب خ ن: ديوان.
٦ أ: ركزه على أهله.
٧ أ: بحيث.
٨ ح ب خ أ - تركه.
٩ أ: اذا كان.
١٠ خ ن أ - يكون.
١١ خ ن - ما يكفيه.
١٢ ح ب خ ن: فاذا استفضل واكتفى بعضه كان ذلك القدر الزائد فاضلا عن الكفاية ولا يستحقه.

Kâdının, insanların mallarına dadanan, rüşvet alan çocukları ve akrabaları varsa ve el-Melikü'n-Nâsır İbn Kalavun [ö. 762/1361] zamanında Mısır'da Şâfiî ve Hanefî iki kâdının yaptıklarını yaparlarsa -[İbn Kalavun] bu iki kâdıyı çocukları sebebiyle azletmiştir- sultanın o kâdıyı görevden alması ve çocukları ile akrabalarının makamını kullanarak elde ettiklerini onlardan alarak beytülmâle aktarması gerekir. [Sultanın] kendisini acıma duygusuna kaptırmadan onları te'dib ve teşhir etmesi gerekir. Kâdı ve zikredilen evlatları hakkında kimsenin aracılığını kabul etmez. Çünkü suçları büyük, fesatları çoktur.

وإن كان للقاضي حاشية وأولاد يتعرضون إلى أموال الناس وقطع مصانعتهم كما كان وقع في زمن الملك[1] الناصر ابن قلاوون بمصر من قاضييه الشافعي والحنفي وعزلهما[2] بسبب أولادهما. فإن السلطان يجب عليه عزله وأخذ ما حصله أولاده وحاشيته بجاه المنصب ويضعه في بيت المال. ويؤدبهم ويشهرهم ولا تأخذه رقة عليهم. ولا يقبل في القاضي ولا في أولاده المذكورين شفاعة أحد. فإن ذنبهم كبير وفسادهم كثير.[3]

١ خ ب٢ – الملك.

٢ أ – وعزلهما.

٣ ح ب خ ب٢: متعد.

ALTINCI BÖLÜM

Raiyyenin Geri Kalanının Durumuna Nezaret Etme Hakkında

Sultanın raiyyesinden uzak durmaması, raiyyesinden kendisine ulaştırılan zarurî meselelerinde ihmalkâr davranmaması, zor durumda kalana yardım etme, mazluma yapılan zulmü kaldırma, marufu emredip münkeri nehyetme işiyle bizzat ilgilenmesi gerekir.

Sultan, vakıf binalarının ve nişanelerinin kâim olmasına dikkat etmeli örfün gerektirdiği gibi vakfa bir müfettiş görevlendirmelidir. Fakat vakıf [gelirlerinden] ona belirli bir [ücret] takdir etmez. Şayet bu görevi yerine getirdiği için [müfettişe] beytülmâlden ücret vermek isterse sultanın buna hakkı vardır. Bu müfettişin güvenilir, iffetli ve uyanık olması şarttır.

En önemli hususlardan birisi de Emevî Camii ve vakıflarına nezaret edilmesi, gelir ve giderlerinin kaydının tutulması, [cami ve vakıflarının] müştemilatına göz kulak olunması, binaları için görevlilerden birisinin müfettiş olarak atanması ve her türlü zararı uzaklaştırma konusunda dikkatli olunmasıdır. Camiye yönelik maslahatları artıracak olan şeylerden biri de Şâfiî [kâdının] cami ile ilgili söz söyleme hakkını elinden almak ve kesinlikle cami hakkında görüş bildirmesini engellemektir. [Şâfiî kâdı] cami için kalemiyle bir şey yazmamalı ve ne şekilde olursa olsun cami ile alakalı şeylerden uzak durmalıdır. Cami hakkında sultan ve onun Dımaşk'taki nâibi dışında başka kimse söz sahibi olmamalıdır. Aynı şekilde nâzırının da düzenleme yapma veya kimseyi görevlendirme konusunda eli çektirilmelidir. Zira fesat, bu ve bunun gibi şeylerden ortaya çıkmıştır. Bu cami için yapılması gerekenler hakkında müstakil bir eser kaleme aldım ve ona *en-Nûrü'l-Lâmiʿ Fî mâ Yuʿmelü bihi fi'l-Câmiʿ* adını verdim. Eser şudur:

الفصل السادس

في النظر في أحوال بقية الرعية

فمصلحتهم أن لا يكون السلطان محجوبًا عنهم ولا مهملًا لما[1] يرفع إليه من ضروراتهم بحيث يتصدى بنفسه لإغاثة ملهوف وكشف ظلامة مظلوم[2] وأمر[3] بمعروف ونهي عن منكر.[4]

وأما الأوقاف فيكون متطلعًا لعمارتها وإقامة شعارها ويستخلف مشدًا لها كما جرت العادة. إلا أنه لا يفرض له معلومًا على الأوقاف. وإن رأى أن يرزقه من بيت المال على قيامه بذلك فله ذلك. ويشترط في هذا المشد أن يكون أمينًا عفيفًا ناهضًا.

ومن[5] أهم الأشياء النظر في أمر الجامع الأموي وأوقافه وما يصرف منها وضبط متحصله ومراعاة جانبه والشد من مباشريه على عمارته ودفع الضرر عنهم بكل طريق. ومما يزيد في إصلاحه إبطال كلام الشافعي[6] عنه وأن لا يتكلم فيه أصلًا ولا يرتب [١٥أ] عليه بقلمه شيئاً ويرفع يده عنه بكل طريق.[7] ولا يكون الكلام فيه لأحد إلا للسلطان أو نائبه بدمشق لا غير. ويرفع يد ناظره أيضًا عن أن يتعرض إلى ترتيب[8] شيء أو تولية أحد. فالفساد إنما جاءه من هذا القبيل وأشباهه. وقد صنفت فيما يعمل به في أمر هذا الجامع مصنفًا على حدة وسميته: «النور اللامع فيما يعمل به في[9] الجامع» وهو هذا:

---

١ أ: لأمر ما.
٢ أ - مظلوم.
٣ ح ب خ ن: وإحياء.
٤ ح ب خ ن - ونهي عن منكر.
٥ أ: ثم من.
٦ أ: القضاة.
٧ أ - ولا يرتب عليه بقلمه شيئاً ويرفع يده عنه بكل طريق.
٨ أ: تادية.
٩ أ + هذا.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla [başlıyorum]. Efendimiz [Hz.] Muhammed'e, âline ve ashabına salât ve selam olsun.

Diyorum ki: Emevî Camii için, -Allah onu kendi zikriyle imar etsin ve yardımıyla veliyyülemri kâim olmaya muvaffak kılsın- yapılması gereken ilk şey malların kaynaklarına ve kayıtlarına bakmaktır. [Caminin] malları ve bu malları idare edenin durumu araştırılır. Bu kişinin göreve devam edip etmemesini sağlayacak şer'î bir temeli var mıdır? Daha sonra bunların gelirleri, bütün mekânların ücreti, yarar açısından hal-i hazırda bulundukları durum, harabe durumda olması veya kiraya verilmemesi sebebiyle kullanılamaz halde olanlar araştırılır; tüm kısımlar ve bunlarla ilgili hususlar şer'î bir şekilde kayıt altına alınır. Daha sonra kiralanmış malların [kira] artışları ile haraçtan elde edilen gelir tespit edilir. Kullanılamaz halde olanlar hariç olduğu vurgulanarak bütünü üzerine akit yapılır. Zira kalan yerlerin tamamında veya bir kısmındaki bozukluk giderilir ve kiraya verilirse bunlar akde konu olan bütüne eklenir.

Bunlar şer'î olarak kayıt altına alınır ve bu konudaki şüpheler giderilirse bu mal üzerine terettüp eden şeylere geçebiliriz. Bu, derinlemesine inceleme, fikir yürütme ve tahkik gerektirir. Bunun sebebi söz konusu mesele hakkındaki cehaletimizden başka bir şey değildir. Söz konusu gelir, harcama yerleri hususunda şüphe bulunan vakfın geliri mi yoksa beytülmâle ait bir mülkün geliri midir? Veyahut birbirinden ayrılamayacak şekilde bir kısmı vakıf geliri, bir kısmı da beytülmâle ait mülkün geliri olmak üzere karışık bir halde bulunup Müslümanların yararına mı tahsis edilmiştir?

Birinci [ihtimalin] vâki olduğu kabul edilirse hükmün mescid vakıflarının hükmü gibi olduğunda bir şüphe yoktur. Bundaki hükme göre, [sultan] vakfın imarına başlar, tefriş eder, aydınlatmasını yapar; imamlarının, müezzinlerinin ve vakfa nezâret edenlerin maaşlarını ve gerekli olan diğer masrafları [karşılar]. Bu hususların tamamında vakıf kurucularının şartlarını takip eder. Herhangi bir şart yoksa Müslümanların sahih bir yol üzere oldukları varsayılarak örfe göre [muamele edilir].

بسم الله الرحمن الرحيم وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم.

أقول: إن[1] الذي يجب أن يعمل به[2] في الجامع الأموي عمره الله تعالى بذكره[3] ووفق ولي الأمر إلى القيام بنصره أنه ينظر أولًا إلى جهات أصول الأموال وضبطها والكشف عن حالها وحال من هي في يده وهل مستند يده[4] شرعي يستوجب البقاء عليه أم لا؟ ثم بعد ذلك ينظر في ريعها وما استقر عليه[5] الحال[6] في كل مكان من أجرة أو استغلال وما هو[7] معطل منها بسبب خراب أو تأخر إجارة. ويحرر بأجايز ومحاضر تحريرًا شرعيًا. ثم يضبط ارتفاع ما هو[8] مأجور وما يتحصل من خراجي[9] على وجه الاستغلال. ويعقد عليه جملة وينبه على أن الجملة مما[10] هو غير معطل بحيث إذا زال التعطل عن بقية الأماكن أو بعضها وأوجرت، تضم إلى[11] الجملة المعقود عليها.

فإذا تحرر ذلك كله بالثبوت الشرعي وزال الاشتباه منه، انتقلنا إلى المرتب على هذا المال. وأنه يحتاج إلى نظر[12] وتدقيق وفكر وتحقيق. وما ذاك إلا لجهلنا بأمره. وهل هو ريع وقف[13] اشتبهت مصارفه أو ريع أملاك بيت المال[14] أو بعضه ريع وقف وبعضه ريع ملك لبيت المال أرصد لمصالح المسلمين على وجه اختلاط بحيث لا يمكن تمييز مكان عن مكان؟ [١٥ب]

فإن كان الأول فلا شك أنه[15] يكون الحكم فيه كالحكم في أوقاف المساجد. وثمة[16] الحكم فيها أنه يبدأ بعمارتها وفرشها وتنويرها وجامكية أئمتها ومؤذنيها وقَوَمَتها[17] وما تحتاج إليه. ويتبع في ذلك كله شرط الواقفين. فإن لم يكن فيها شرط فالعادة حملًا لحال[18] المسلمين على الصحة.

---

١ ح ب خ ن – أقول: إن.
٢ ن – به.
٣ أ – عمره الله تعالى بذكره.
٤ أ: يده مستند.
٥ أ – الحال.
٦ ح ب: الحال عليه.
٧ أ – هو.
٨ أ + من حر.
٩ أ: حراج.
١٠ أ – مما.
١١ أ – إلى.
١٢ خ: فطن.
١٣ ن + لبيت المال.
١٤ أ: وهل هو ريع وقف وبعضه ريه مصارفه أو أملاك بيت المال.
١٥ أ + لا.
١٦ أ – وثمة.
١٧ أ – وقومتها.
١٨ أ: تحمل.

İkinci [ihtimalin] vâki olduğu kabul edilirse [bu gelirlerin], ki bu beytülmâle ait malların geliridir, mescid ve yol yapma; müftî, kâdı ve Müslüman işçilerin ihtiyaçlarını [giderme] konusunda beytülmâle tâbi olacağında şüphe yoktur. Nitekim bunlar beytülmâlın malını harcama hususunda bilinen şeylerdir.

Üçüncü [ihtimalin] vâki olduğu kabul edilirse, ki bu [vakıf geliri ile beytülmâle ait gelirlerin] karışık olduğu durumdur, ve şartlar bilinmiyorsa yeni ortaya çıkana değil öteden beri gelen örfe itibar etmek gerekir.

Bunu anladıysak şöyle diyebiliriz: Üzerinde [uzun uzadıya] konuşmak ve her vechin uzantılarını anlatma zahmetinden kurtulmak için bu vecihlerden birini seçmemiz gerekir. Anlaşılan, câmiye ait olduğu bilinen bu yerler Emeviler döneminde beytülmâlden, Müslümanların ve ihtiyaç sahibi insanların yararı için hazırlanmıştır. Bunlar insanların mescidlere yaptıkları vakıflar gibi vakfedilmemiş ve ortaya koydukları şartlara benzer şartlar [konulmamıştır]. Bana göre işte bu, zikri geçen üç vecih içinde seçilecek olandır. İnşallah ben bu vecih üzerine konuşacağım.

Yapmaya çalıştığım şey konusunda izzet ve celal sahibi Allah'tan yardım dileyerek diyorum ki: Bahse konu olan ve miktarı bilinen mallar şu şekilde düzenlenir. Bir kısmı insanların yararına olan işler karşılığında verilmesi için ayrılan maldır. Bir kısmı iş karşılığı olmaksızın sıla vechi için ayrılan maldır. Bir kısmı ise imar işleri için ayrılmıştır. İmar işlerinin diğerlerine göre öncelikli olduğunda şüphe yoktur. Bunlar dışında dördüncü bir kısım yoktur. Bütün [giderler] bu üç kısım içinde değerlendirilir: İmar işleri, maaş ve sıla. [Vakıfların] müştemilatı için gerekli [masrafların] imar işleri bölümünde; imam, müezzin, kâdı ve mal mübaşirlerinin maaş erbabı bölümünde; dul, yetim, fakir ve zenginlerin sıla bölümünde değerlendirilmesi gibi bu [üç kısmın] her biri altında farklı harcama kalemleri bulunur.

وإن كان[1] الثاني وهو أن يكون[2] ريع أملاك بيت المال فلا شك أن يتبع فيه ما يتبع في بيت المال من بناء المساجد والسبل وجامكيات المفتين والقضاة وعمال المسلمين كما هو معروف في صرف مال بيت المال.

وإن كان الثالث وهو صورة الاختلاط وجهالة الشرط فالواجب فيه اعتبار العادة[3] المتقدمة لا الحادثة.[5]

فإذا عرفنا هذا فنقول: لا بد لنا من ترجيح واحد من هذه الوجوه حتى ندير الكلام عليه ونخلص من مؤنة التعب في التفريع على كل وجه. فالذي يظهر أن هذه الأماكن المعروفة بالجامع أنها في زمن بني أمية أعدت له من بيت مال المسلمين[4] لمصالحه ومصالح من يحتاج إليه من الناس. لا[5] أنها وقفت على هيئة أوقاف الناس على المساجد واشتراطهم الشروط فيها. وهذا هو[6] الذي يترجح عندي من الوجوه الثلاثة. وأنا[7] إن شاء الله تعالى أدير الكلام على هذا الوجه.

فأقول مستعينًا بالله عز وجل فيما أحاوله:[8] هذه[9] الأموال التي عقدت عليها الجملة وعرفت كميتها عليها مرتبون.[10] منهم ما هو مرتب على مقابلة عمل ينفع الناس. ومنهم ما هو على وجه الصلة لا في مقابلة عمل. ومن المال[11] ما هو معد للعمارة. ولا شك أن العمارة[12] مقدمة على الجميع.[13] وليس لنا قسم رابع بل الكل داخل تحت هذه الأقسام الثلاثة: عمارة، جامكية، صلة. وكل واحد [١٦أ] يدخل تحته أفراد كالمعد للجهات تحت العمارة وكالإمام والمؤذن[14] والقاضي ومباشري المال تحت أرباب الجامكيات وكالأرامل واليتامى والفقراء والأغنياء تحت قلم الصلات.

---

١ ب – كان.
٢ ح ب أ: أنه.
٣ ن – العادة.
٤ أ: من بيت المال.
٥ أ: إلا.
٦ أ – هو.
٧ أ – وأنا.
٨ أ – فيما أحاوله.
٩ أ: إن.
١٠ أ + على أشياء.
١١ أ: ومنها.
١٢ ح ب خ ن – ولا شك أن العمارة.
١٣ أ – الجميع.
١٤ ح ب خ ن: والمصدر.

Doğruluğu tespit edildikten sonra bu harcamalar toplanır ve vesikaları -"vesikalar" ile "belgeleri" kastediyorum- sultan veya nâibi tarafından onaylanmışsa verildiği kişi için geçerli olur. Fakat bu tahsisat belgesi bir kâdı veya cami nâzırı tarafından verildiyse bu kişinin yetkileri araştırılır. Kâdıya sultan tarafından bu mal için dilediğini belirleme yetkisi verildiyse, sultanın veya nâibinin verdikleri tahsisat ile kâdının tahsisat verdiği kişilerin aynı olması durumunda bu kişiler öncelik veya sonralık durumuna bakılmaksızın bu mallarda ortak olurlar. Eski veya yeni de denilmez. Şayet eldeki malda bir eksiklik ortaya çıkar ve söz konusu kişiler için belirlenen miktara kâfi gelmezse sultanın belli bir kişi için kararlaştırılan tahsisatın tamamını alması gerektiğini belirten hususi bir ifadesi olmadıkça bu eksiklik hepsini etkiler. [Sultanın bir kişi için yapılan tahsisatın tamamını alması gerektiği şeklinde bir ifadesi varsa] bu durumda o kişi öncelikli hale gelir. Fakat öyle bir şey söz konusu değilse öncelikli olmaz. Buradaki durum hatip, müezzinler, cami imamları, müderrisler, kâdılar ve mal mübaşirleri gibi amel karşılığında maaş alan kişiler hakkındadır.

Dullar, yetimler ve fakirler gibi Müslümanların kendilerine muhtaç olmadığı ve tahsisatlarını sıhhat vechi ile alanlar [tahsisatlarını amelleri karşılığında alanların] sonrasına bırakılmalıdır. Çünkü onların bütçesi bu bütçeden farklıdır.

Bilindiği üzere bize göre beytülmâl dört kısma ayrılır. Camiye ait olan bu malın haraç ve cizye gibi değerlendirilmesi daha uygundur. Zira bu, savaş yoluyla fethedilmiş bir beldeden elde edildiği için harâcî olur. Bu sebeple arazisi de haraç arazisidir. Haraç arazisi olduğuna göre bunun için gerekli olan uygulama haraç, cizye ve gayr-i Müslim tüccarlardan alınan mallarda yapılan uygulama ile aynıdır. Bu kısmın harcama yerleri ise gaziler, mescidlerin ve kalelerin inşası; kâdılar, müftîler ve yeteri miktarda işçiler için belirlenmiş ücretlerdir. Bu sebeple bunların söz konusu kısma dâhil olmayanlara göre öncelikli olduğunu söyledim. Şayet [yaptıkları amel karşılığında kendilerine tahsisat yapılan kişilerden sonra] artakalan bir şey olur ve hükümdar bu malın onlara harcanmasına karar vermek isterse buna hakkı vardır.

فإذا جمعت هذه المصارف بعد الوقوف على حقيقتها واعتبرت مستنداتها -ومعنى قولي[1] مستنداتها أي تقاريرها- فمن كان له[2] مقرر من السلطان فهو صحيح وكذا من نائبه. وما كان من جهة قاض أو ناظر الجامع فيكشف عن ولايته. فإن كان للقاضي ترتيب من شاء على هذا المال من السلطان[3] فمن قرره ومن قرره السلطان أو نائبه سواء وهم شركاء في هذا المال. سواء تقدم التقرير أو تأخر. ولا يقال قديم ولا جديد. وإذا حصل في المال نقص ولا يفي بما قرر لهؤلاء دخل النقص على الكل إلا أن ينص السلطان لشخص بأن يقبض كاملًا. فحينئذ يتقدم. وإن لم ينص فلا. هذا في حق المرتبين الذين يأخذون ذلك في مقابلة عمل كالخطيب والمؤذنين وأئمة الجامع والمدرسين[4] والقضاة ومباشري المال.

أما في حق من لا حاجة للمسلمين به من نفع[5] كالأرامل والفقراء واليتامى[6] الذين يأخذون مرتبهم على وجه الصلة لا غير فحكمهم ينبغي أن يؤخر عن أولئك. فإن بيتهم غير بيت هذا المال.

فإن بيت المال يتنوع عندنا[7] إلى أربعة أبيات كما هو معروف. والأشبه بهذا المال الذي للجامع أن يكون في معنى بيت الخراج والجزية. لأنه اقتطع من بلدة فتحت عنوة وهي خراجية. فتكون أرضها أرض خراج. وإذا كانت أرض خراج فيكون مستحقها مستحقي مال[8] الخراج والجزية وما يجبى من تجار الكفار. وهذا البيت مصرفه الغزاة [١٦ب] وبناء المساجد والحصون ومعلوم القضاة على قدر كفايتهم والمفتين والعمال. فلهذا قلت: إنهم يقدمون على غيرهم ممن لا يكون من أهل هذا البيت. فإن فضل شيء عنهم ورأى الإمام صرفه إلى أولئك كان له ذلك.

---

١ أ: قوله.

٢ ح ب خ ن - له.

٣ أ - فهو صحيح وكذا من نائبه. وما كان من جهة قاض أو ناظر الجامع فيكشف عن ولايته. فإن كان للقاضي ترتيب من شاء على هذا المال من السلطان.

٤ ح ب خ ن: المصدرين.

٥ أ - من نفع.

٦ أ: كالأرامل والأيتام والفقراء.

٧ ح ب خ ن: عندنا يتنوع.

٨ ن - مال.

Sıla erbabı olarak isimlendirilenlerin elinde bulunan fermanlara bakılır, miktarları toplanır ve aylara dağıtılır. Bir aya düşen miktar bilinirse öncelikli olanlardan artakalan miktar dağıtılır. Eğer bir senelik miktar kalmışsa bu onlara verilir. Daha az ise tahsisatları buna göre oranlanarak düzenlenir. Öncelikli olanlardan artakalan bir şey yoksa [sıla erbabına dâhil olanlar] başkalarını rahatsız etmesinler. Onların hakkı sonraya kalmıştır. Sultanlık fermanlarının tamamının şer'î bir dayanağa göre değerlendirilmesi gerekir. Çünkü bu fermanları imkânlar elverdiği ölçüde yürürlüğe sokmak ilgâ etmekten evlâdır. Şayet bunun tamamı kayıt altına alınmış ve veliyyülemre göre sıhhati sabit olmuşsa [yukarıda zikredildiği] şekliyle uygulanmasını onaylaması ve buna muhalefet edenleri engellemesi câiz olur. Bu onaylı belgeler cami-i ma'mûrun divanında muhafaza edilir. Tamamı, sahih olduklarına dair kâdıların attığı paraflarla birlikte mühürlenerek onaylanır ve bunlar da belgelerle birlikte muhafaza edilir. İşte yapılması gerekenler bunlardır. Çünkü cami ve vakıfları için maslahata uygun olanın bu olduğunu düşündüm. Allah'tan veliyyülemri O'nun şiarlarını yüceltmeye muvaffak kılmasını talep ediyoruz. Salât ve selâm [Hz.] Muhammed'in üzerine olsun.

Dımaşk'taki hayır işleri, çeşmeler, yollar, kanallar ve rasâfelerin[1] vakıflarına gelince, sultanın yapması gereken şey bunların tamamını en dindar kâdıya devretmesidir. Dindar olduğu halde bunların kaydını iyi tutamayacağından dolayı söz konusu işi yapabilecek kimse bulunmazsa [sultan] bu görevi şayet dindar ve iffetli ise Emevî Camii'ndeki hatibe verir. Bu da yoksa ileri gelen insanların iffetinde, dindarlığında ve kudretli olduğunda görüş birliğine vardığı birisine verir.

1 Rasâfe (رصافة): Şehrin çevresinde bulunan verimli arazilere verilen isimdir. Bkz. thk. Mustafa Hicâzî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus* (Kuveyt: Matbaatu Hükümeti Kuveyt, 1986), XXIII, s. 344.)

فالمراسيم التي بأيدي هؤلاء الذين يسمون أرباب الصلات ينظر فيها وتجمع كميتها وتبسط على الشهر. فإذا علم الشهر فيها بكمية، بسط عليه ما يفضل عن المتقدمين. فإن فضل لهم سنة أعطوا. وإن كان أقل فبحسابه. وإن لم يفضل شيء لهم[1] عن أولئك المتقدمين فلا يزاحموا غيرهم. بل يتأخر حقهم. وكل من[2] المراسيم السلطانية يجب أن يحمل على محمل شرعي لأن الحمل[3] بما أمكن أولى من الإلغاء. فإذا تحرر هذا جميعه[4] وثبت عند ولي الأمر صحته جاز له أن يرسم بعمله على هذا الوجه ويمنع[5] من يتعدى عليه بمخالفة. ويخلد المرسوم في ديوان الجامع المعمور. ويكتب بالكل مشاريح حكمية مشرفة بخطوط القضاة عليها بالصحة. وتخلد ضمن المرسوم الشريف.[6] وهذا هو الذي يتعين[7] أن يعمل به لما رأيت في ذلك من المصلحة للجامع وأوقافه. والله المسؤول أن يوفق ولي الأمر لإقامة شعاره بمحمد صلى الله عليه وسلم.[8]

وأما جهات البر والسقايات والسبل والقنى التي بدمشق وأوقاف الرصافات فالمتعين على السلطان أن يفوض ذلك كله[9] إلى أدين القضاة. فإن لم يكن فيهم[10] من يصلح لذلك بأن كان دينًا لكنه لا يحسن ضبط هذه الأشياء فيفوضه إلى الخطيب بالجامع الأموي إن كان دينًا عفيفًا. فإن لم يكن فإلى من تجتمع أعيان الناس على عفته وديانته ونهضته[11] [١٧أ] من أهل البلد.

---

١ أ – لهم.
٢ ح ب خ ن – من.
٣ ح ب خ ن – لأن الحمل.
٤ ح ب خ ن + من اعتبار الأصل والخصم.
٥ خ ن – ويمنع.
٦ أ – ضمن المرسوم الشريف.
٧ أ: ينبغي.
٨ ن: صلى الله تعالى عليه وعلى آله وصحبه وسلم تسليما كثيرا.
٩ أ – كله.
١٠ خ ن: منهم.
١١ أ: وفقهه.

YEDİNCİ BÖLÜM

[Ulaşım ve Hac İşleri]

Kale, köprü, serhat boyları, mescid, Kâbe örtüsü, hac yolunun ulaşıma elverişli hale getirilmesi, hacıların gidişlerinin tertip edilmesi hakkındadır.

Sultanın kaleleri, Müslümanların yolundaki nehir ve çayların [üzerindeki] geçit yerleri ile bataklıklardaki köprüleri imar etmesi ve bunu geciktirmeyip biran evvel başlaması gerekir. Kalelerin imar edilmesi de kaleler için adam, malzeme ve kalenin ihtiyaç duyduğu şeylerin ikame edilmesi ile olur. Vakfı olmayan mescidlerin imarı için de bu geçerlidir.

Kâbe örtüsü -Allah şerefini ve izzetini artırsın- örfte olduğu şekilde her sene değiştirilir. Bu örtünün bedeli ve [örtünün takılması için] yapılan masraf haraç, cizye ve ehl-i harbin sultana hediye ettiği mallardan tahsil edilir. Yoldaki küçük göller, oraya suyun gitmesinin sağlanması, su kaynaklarından çamurun kaldırılması, yolda bulunan engebeli yerlerin düzlenmesi ve [geçişlerin] kolaylaştırılması suretiyle hac yolunun ulaşıma elverişli hale getirilmesi için de aynı şey geçerlidir. Dar olan yerleri genişletmek, [yollara] işaretler yerleştirmek ve engelleri ortadan kaldırmak da gerekir. Bunlar her sene geciktirilmeden yapılmalıdır. [Kabe örtüsünü de taşıyan] Hac kervanlarının ve yollukların hazırlanması da buna dâhildir. Bütün bunlar da zikredilen mallardan karşılanır.

Hac yolculuğunun tertibinde ise sultan, hac emîrine yolculuk esnasında yumuşak davranmasını, hacıları korumasını, saygıyı kâim kılmasını ve konaklamanın âdet haline geldiği yerlerde hacılarla birlikte konaklamasını tavsiye eder. [Hacılar] Mina'dan çıktıktan sonra kadınlar arasında hayızlı olan kimselerin olması ihtimaline karşı Mekke'den çıkışlarının [Zilhicce'nin] 21. gününe denk gelmesi için Mekke'nin Bâbu Şübeyke bölgesinde yedi gün kalırlar. [Hac emîri] yola çıkmadan önce kira masrafının artacağı ve ikamet edeceklerin orada kalmaya dikkat etmeleri konusunda uyarılarda bulunur. Yolda iken [Zilhicce'nin] 21. gününe kadar orada kalacaklarını duyurur.

الفصل السابع

في النظر في أمر الحصون والجسور والثغور[1] والمساجد وكسوة الكعبة وإصلاح طريق الحاج وترتيب سير الحاج وإقامته

يجب على السلطان أن يعمر الحصون والجسور التي تكون على الأنهر[2] والمخايض ومواضع الوحل في طرق المسلمين والمبادرة إلى ذلك من غير تأخير. وعمارة الحصون أيضًا بإقامة الرجال بها والعدد وما يحتاج إليه الحصن من جميع ذلك. وكذلك عمارة المساجد التي لا أوقاف لها.

وأما كسوة الكعبة زادها الله تعالى شرفًا[3] وتعظيمًا فتكسى[4] في كل سنة كما جرت به العادة. ويكون ثمن الكسوة[5] وما يصرف عليها من مال الخراج والجزية وما يهديه أهل الحرب إلى السلطان. وكذلك إصلاح ما تقدم ذكره وإصلاح طريق الحاج من عمارة البرك التي في الطريق وتشييدها وتطريق الماء إليها ونزح الطين من الأعين وتمهيد ما في الطريق من الوعر وتسهيل ذلك. وكذلك توسيع المضايق وبناء العلائم وتوطئة العقبات.[6] في[7] كل سنة يفعل ذلك من غير تأخير. وكذلك تجهيز المحمل والسبيل ويكون ذلك كله[8] من المال المذكور.

وأما ترتيب سير الحجاج فيجب على السلطان أن يوصي أمير الحاج بالرفق في السير وحفظ الحجاج وإقامة الحرمة والإقامة بهم في الأماكن التي جرت العادة بالمقام فيها وأن يقيموا بمكة بعد الخروج من منى على باب شبيكة[9] سبعة أيام. بحيث يكون رحيلهم عن مكة في[10] اليوم[11] الحادي والعشرين لأجل من تحيض من النساء. وينادي بهذا الأمر في الناس قبل السفر لأجل زيادة الكراء ولأجل اهتمام المقيمين بهذه الإقامة [١٧ب] وينادي في الركب بأنا نقيم[12] إلى اليوم الحادي والعشرين.

---

١ أ – والثغور.
٢ أ – الأنهر.
٣ ح ب خ ن – شرفاً.
٤ ح ب خ ن: فيكسوها.
٥ ح ب خ ن: كسوة الكعبة.
٦ ح ب: العقاب.
٧ ح ب خ ن – في.
٨ ن: ويكون كل ذلك.
٩ أ: بعد الجروج من منى إلى تمام سبعة أيام.
١٠ ح – في.
١١ خ ن – في اليوم.
١٢ أ: أنا مقيمون.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Beytülmâldeki Malların Harcanması Hakkında

Bil ki, beytülmâl bize göre dört bölümdür. [Bu bölümlerdeki] malların birbiriyle karıştırılması câiz değildir. Anne tarafından dedem, kâdıların kâdısı Şemseddin İbnü'l-İzz el-Hanefî [ö. 722/1322] bu bölümleri nazmetmiştir:

Beytülmâl dört bölümdür; Birincisi[1]
Humusa ve öşürle beraber zekâta mahsustur
Hem yolda kalana hem fakire [bundan]
Hem miskine her daim verilmelidir

İkincisi harâca mahsustur, buna da
Katarız kâfir adamın cizyesini ve
Küffârın tüccarından topladığımızı
Gazilere ve hudûttakilere yollanmalıdır

Hem kâdılara, hem ihtisab ehline
Müftîlere, sonra nehir yolları kazmaya
Mescidler imar etmeye, kaleler dikmeye
Amme menfaati ise bunun için en genel ölçüdür

Üçüncü [sahipsiz] terekeye mahsustur
Bundan tüm idarecilere harcanır
Kefenleme ve hastaların geçimi ve
Dulların düğün çeyizi için [bundan verilir]

---

1 Bu şiirin tercümesi konusunda yardımlarını esirgemeyen Said Kayacı'ya teşekkürü borç bilirim.

الفصل الثامن

في صرف أموال بيت المال

اعلم أن بيت المال أربعة أنواع عندنا. لا يجوز أن يخلط مال بمال. وقد نظمها جدي لأمي أقضى القضاة شمس الدين ابن العز الحنفي في أبيات، وهي[1] هذه.[2]

وبيت المال أربعة فبيت
لخمس والزكاة مع العشور[3]
ويعطى ابن السبيل كذا فقيرًا
ومسكينًا على مر الدهور
وبيت للخراج وفيه أيضًا.
وضعنا جزية الرجل الكفور
وما نجبيه من تجار كفر
ومصرفه الغزاة مع الثغور
وحكام ومحتسبون أيضًا
ومفتون مع كري النهور[4]
وبنيان المساجد مع حصون
ونفع الناس أجمع للظهور
وبيت يوضع التركات فيه
ومصرفه النوائب للأمور
وأكفان وفي نفقات مرضى
وتجهيز الأرامل للخدور

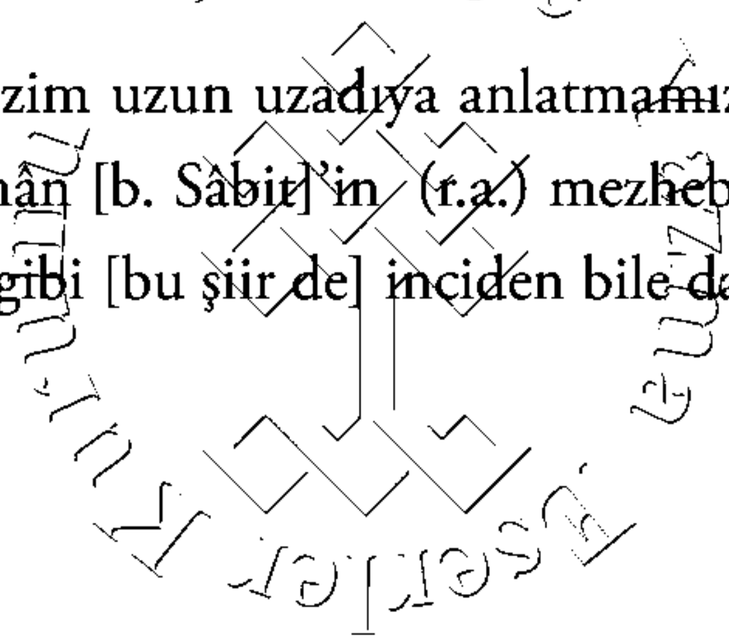
١ خ – وهي.
٢ ن – وهي هذه.
٣ أ – وبيت المال أربعة فبيت لخمس والزكاة مع العشور.
٤ أ: مع كرا الشهور.

Dördüncüsü ise buluntu mallara mahsustur
Bunlar fukaraya sadaka niyetiyle verilir
Ancak geri ödemek şartıyla. Bize göre [geriye kalanlar da]
Günah olmadıkça kulların faydası için harcanır

Bu sınıfları birbirine karıştırırsa hata eder sultan
Cehennem olur yevm-i kıyamette cezası bundan
Şayet birinde noksanlık arız olsa, o vakit câiz olur
Noksan olanı tamamlamak için ödünç alması

Sorduğunun özeti budur buyur al
Kaynağı ise bizim *Câmi-i Kebîr*imizdir

Bu şiir, konuyu bizim uzun uzadıya anlatmamıza gerek bırakmayacak kadar yeterlidir. Nuʿmân [b. Sâbit]'in (r.a.) mezhebinin diğer bütün mezheplere üstün geldiği gibi [bu şiir de] inciden bile daha güzel bir hal aldı.

وبيت توضع اللقطات فيه
وتصرف بالتصدق للفقير
ويشترط الضمان وما نراه
مصالح للأنام بغير زور
فإن خلط الإمام الكل أخطأ
وأوعد في القيامة بالسعير
وجاز إذا رأى نقصًا ببعض
له استقراض نقص[1] للشغور
فخذ ما قد أردت الحصر[2] فيه
فموضعه بجامعنا الكبير

وهذا النظم فيه كفاية عن الإطالة. وقد أضحى أحسن من الدر والجمان[3] كما فاق جميع المذاهب مذهب النعمان رضي الله عنه[4] [١٨].

١ خ ن: بعض.
٢ أ: الخير.
٣ أ - والجمان.
٤ ح ب خ أ - رضي الله عنه.

DOKUZUNCU BÖLÜM

[Müsâdere Uygulaması]

Müsadere yoluyla alınan mallar, bunların alınma sebebi, müsadere yapılmaya müstehak kişiler ve müsadere edilen malların harcama yeri hakkındadır.

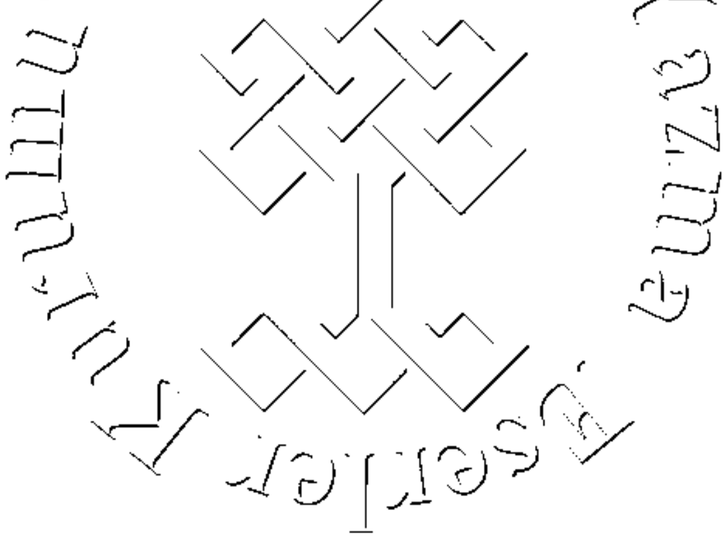
[Müsâdere yoluyla malın] alınma sebebi: Nâiblik, valilik, kâdılık vesâir makam erbabı kişilerin sahip oldukları görevlerin kendilerine verdiği itibarı kullanarak kazanç elde etmiş olmalarıdır. Zira bu makamlar olmasaydı [o kişiler] bu malları elde edemeyeceklerdi. İnsanların vali, kâdı ve nâiblere verdiği hediyeler de [buna] dâhildir. Nitekim [Hz.] Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Sizden biriniz anne-babasının evinde otursaydı da [kendisine hediye verilip verilmeyeceğini görseydi!]"[1] [Hz.] Ömer b. Hattâb'ın (r.a.) Bahreyn'e görevlendirdiği zaman Ebû Hûreyre'ye (r.a.) yapmış olduğu gibi sultanın bu malı alması ve beytülmâle aktarması câizdir. Bu konudaki kıssa zaten bilinmektedir. Bu tür malların yerinin de buluntu malın konulduğu bölüm olması en uygundur.

1 Buhârî, "Hibe", 15; "Hiyel", 14; "Ahkam", 24; Müslim, "İmare", 27.

الفصل التاسع

في الأموال التي تؤخذ مصادرة وبيان وجه أخذها ومن يستحق أن تؤخذ منه ومن يستحق المصادرة وبيان موضع صرفها.

أما وجه أخذها فهو أن يكون قد أخذ المال[١] من الناس بجاه الولاية كولاية النواب والولاة والقضاة وأرباب المناصب. إذ لولا المناصب لما حصلت. ويدخل في هذا هدية الناس[٢] للولاة والقضاة والنواب. كما قال النبي صلى الله عليه وسلم: «هلا جلس أحدكم في بيت أبيه وأمه.» فيجوز للسلطان أن يأخذ ذلك المال ويضعه في بيت المال كما فعل عمر بن الخطاب رضي الله عنه بأبي هريرة رضي الله عنه[٣] لما استعمله على البحرين. والقصة معروفة. والأشبه أن يكون هذا المال موضعه[٤] بيت مال اللقطة.

١ أ: الاموال.
٢ أ – الناس.
٣ ح ب: كما فعل عمر بن الخطاب بأبي هريرة رضي الله عنهما.
٤ أ: موضع هذا المال.

ONUNCU BÖLÜM

[İdarecilere Verilen Hediyeler]

Ehl-i harbin sultan ve emîrlere, sultan ve emîrlerin de ehl-i harb kişilere verdikleri hediyeler hakkındadır.

Bil ki, bu bölüm itina edilmesi ve uyanık olunması gereken bir bölümdür. Zira günümüzün sultanları ve etrafındakiler bu konuda şeriatın gerektirdiği gibi amel etmiyorlar. Bu mesele ile ilgili kâdı ve fakihlerden bir grup hata yapmıştır. Mısır'da nâib olduğu dönemde Argun ed-Davâdâr'a Frenk kralı bir hediye gönderdi. Çok güzel bir hediyeydi. Argun, Kâdılkudât Bedreddin İbn Cemâa'ya [ö. 733/1333] bu hediyeyi almanın câiz olup olmadığını ve hediyenin kendisine ait olup olmadığını sordu. Kâdı o an meseleyi çok düşünmeden "Evet câizdir" dedi. [Argun], Hanefîlerden oluşan bir grup âlime de aynı konuyu sordu. Onlar da câiz olduğuna dair fetva verdiler. Takiyüddin es-Sübkî eş-Şâfiî bana bu konuyu anlattı ve adı geçen Argun'un kendisinden fetva istediğini ve hediyenin kendisine ait olmayacağını, beytülmâle bırakılması gerektiğine dair bir fetva verdiğini söyledi. Bu fetva İbn Cemâa'ya ulaştı ve hoşuna gitmedi. Takiyüddin es-Sübkî'nin söyledikleri doğru olmasına rağmen İbn Cemâa kendi görüşünü destekleyen [*Ḥüccetü's-Sülûk fî Mühâdâti'l-Mülûk* başlıklı] bir eser kaleme aldı.

Sultanın şeriat ahkâmının dışına çıkmaması ve emîrlerinden hiç kimsenin şeriat ahkâmının dışına çıkmasına imkân vermemesi gerekir. Allah Teâlâ "Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni (Kur'ân'ı) gereğince uygulasalardı elbette üstlerinden ve ayaklarının altından (bol bol rızık) yiyeceklerdi."[1] buyurmuştur.

Bu mesele ashabımızdan kapalı tarafı olmayan sarih bir şekilde nakledilmiştir.

İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye -Allah rahmet eylesin- ait *es-Siyerü'l-Kebîr*'in şerhinde şöyle denmiştir:

---

1 Mâide 5/66.

الفصل العاشر

في هدايا أهل الحرب للسلطان والأمراء وهدايا السلطان لأهل الحرب أيضًا

اعلم أن هذا الفصل مما ينبغي أن يعتنى به ويتيقظ له. فإن سلاطين زماننا وقوادهم لا يعملون في ذلك[1] بمقتضى الشرع. ولقد أخطأ في هذا الفصل جماعة من القضاة والفقهاء. فإن ملك الفرنج أرسل هدية إلى نائب السلطنة أرغون الدوادار لما كان نائبًا بمصر. وكانت[2] هدية نفيسة. فسأل أرغون قاضي القضاة بدر الدين بن جماعة هل يجوز له أخذها؟ وتكون له خاصة أم لا؟ وما كان القاضي يستحضر المسألة في ذلك الوقت. فقال له: «نعم يجوز.» وسأل جماعة من الحنفية أيضًا [١٨ب] عن ذلك فأفتوا بالجواز. وحكى لي القاضي تقي الدين السبكي الشافعي عن هذه الواقعة وقال إنه استفتاه عنها أرغون المشار إليه فأفتاه بأنه لا يختص بها[3] وتكون لبيت المال. وأنه بلغ ذلك لابن جماعة فما أعجبه وصنف فيها ابن جماعة مصنفًا يوافق ما قاله. والصواب ما قاله قاضي القضاة تقي الدين السبكي.

فيتعين على السلطان أن لا يخرج عن حكم الشرع ولا يُمَكِّن أحدًا من قواده أن يعدل[4] عنه. قال الله تعالى. ﴿وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ﴾ [المائدة ٥/٦٦]

وهذه المسألة منقولة عن أصحابنا نقلًا صريحًا لا خفاء فيه.

قال في شرح السير الكبير[5] لمحمد بن الحسن الشيباني رحمه الله[6]

---

١ أ – في ذلك.
٢ ح ب خ ن – وكانت.
٣ أ – لا يختص بها.
٤ أ: يخرج.
٥ أ + للإمام.
٦ ن – رحمه الله.

"Ehl-i harbin hediyeleri bölümü: Düşmanın meliki, ordunun emîrine bir hediye gönderirse onu kabul etmesinde bir beis yoktur. Bu Müslümanlar için fey' olur. Çünkü [o melik] sırf [emîrin] kendisi için değil emîrin izzeti ve Müslümanlarla elde ettiği izzet sebebiyle o hediyeyi vermiştir. Bu da Müslümanların gücüyle elde edilmiş mal konumunda olur. Bu durum Resûlullah'a (s.a.v.) gelen hediyelerden farklıdır. Çünkü onun kuvveti de izzeti de Müslümanlar ile kâim değildir. Zira Allah Teâlâ 'Allah seni insanlardan korur'[1] buyurmuştur. Bu sebeple hediye sadece Resûlullah'ın (s.a.v.) olur. Müslüman komutanlar arasında gücü ve izzeti bulunan komutana verilen hediye için de aynı şey söz konusudur. Çünkü [düşmana verilen] korku ondan kaynaklıdır ve hediye vermek suretiyle kendisiyle ülfet tesis etme talebi, kendisiyle ve ülkesinin insanıyla dostluk kurmak içindir. Bu da onun izzeti sebebiyledir. Ayrıca sancağı altında bulunanlar ve ordudaki herkes içindir."[2]

ez-Zahîra'da şöyle denmiştir: "Ordu emîrinin hediyeyi kabul etmemesinde bir beis yoktur. Çünkü bir Müslümanın hediyesini reddetmesinde bir beis yokken kâfirin hediyesi evleviyetle reddedilebilir. Bununla beraber emîr bu konuda şuna bakar. Müslümanların görüşü, bu hediyenin kabul edilmesi yönünde ise kabul eder, reddedilmesi yönünde ise reddeder."[3]

Müslüman ordunun emîri düşmanın melikine kendi malından bir hediye gönderir ve düşmanın meliki de buna bir hediye ile karşılık verirse, düşman melikinin hediyesine bakılır. Bu hediye, ordu emîrinin hediyesi ile aynı değerde veya insanların makul karşılayacağı oranda [emîrin hediyesinden] daha kıymetli ise, bunun tamamı emîrindir. Çünkü bu, [ordu emîrinin kendi malından verdiği] hediyesinin bedelidir. [Vermiş olduğu] hediye zaten sadece kendisine aitti. Bu sebeple bedeli de tamamıyla ona ait olur. Ehl-i harbin hediyesi ordu emîrinin hediyesinden insanların makul karşılamayacağı bir oranda kıymetli ise ordu emîrine hediyesinin benzeri teslim edilir, fazla kalan kısım ise ganimete eklenir.

---

1 Mâide 5/67.
2 Serahsî, *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*, IV, s. 76-77.
3 Beyazıt Yazma Eser Ktp. Veliyüddin Efendi, No. 1137, vr. 253[b].

«باب هدية أهل الحرب. وإذا بعث ملك العدو إلى أمير الجند بهدية فلا بأس أن[1] يقبلها وتصير فيئاً للمسلمين. لأنه ما أهدي إليه لعينه بل لمنعته ومنعته بالمسلمين. فكان هذا بمنزلة المال المصاب بقوة المسلمين. وهذا بخلاف ما كانت لرسول الله صلى الله عليه وسلم من الهدية فإن قوته ومنعته لم تكن بالمسلمين على ما قال الله تعالى ﴿وَاللهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ﴾ [المائدة ٥/٦٧] فلهذا كانت الهدية له خاصة. وكذلك إن كانت الهدية إلى قائد من قواد المسلمين ممن له عدة ومنعة. لأن الرهبة منه والرغبة في التأليف معه بالهدية ليرفق به وبأهل مملكته إنما كانت باعتبار منعته.[2] فذلك لمن تحت رايته ولجميع أهل العسكر.»

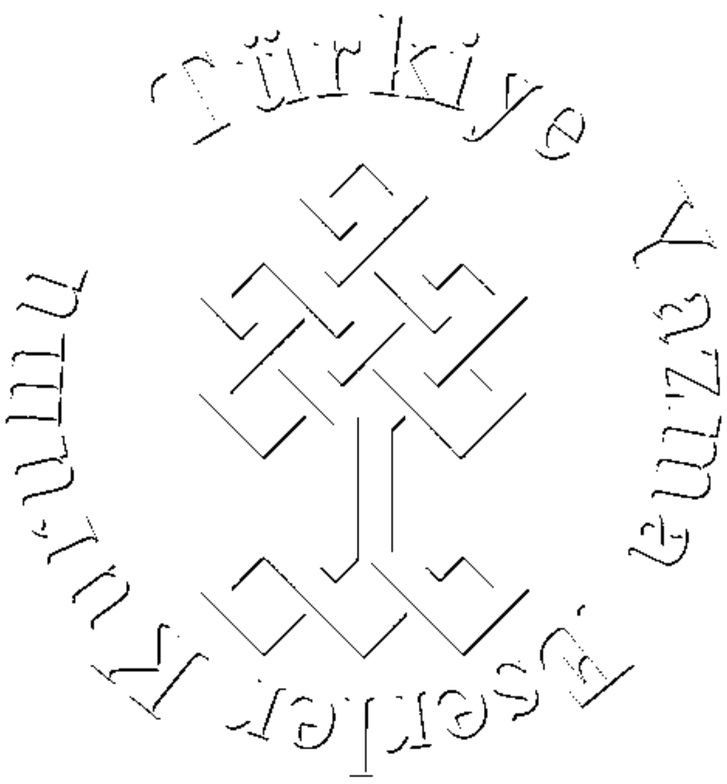
وذكر في الذخيرة: «وإن أبى أمير الجيش أن يقبل الهدية، لم يكن به بأس. لأنه لا بأس برد هدية المسلم فبرد هدية الكافر أولى.[3] ثم الأفضل للأمير أن ينظر في ذلك. فإن كان [١٩أ] نظر المسلمين في قبولها، قبلها. وإن كان النظر لهم في ردها، ردها.»[4] ولو بعث أمير جند المسلمين إلى ملك العدو هدية من ماله[5] وعَوَّضَه ملك العدو بهدية، نظر[6] في هدية ملك العدو. فإن كانت قيمتها مثل قيمة هدية أمير الجيش أو أكثر بما[7] يتغابن الناس في مثله فذلك كله سالم للأمير. لأنه بدل هديته. وهديته[8] كانت له خاصة. فبدلها يكون خالصًا له.[9] وإن كانت هدية ملك أهل الحرب أكثر قيمة من هدية أمير الجيش بحيث لا يتغابن الناس فيه، يسلم لأمير العسكر مثل هديته والفضل يكون في الغنيمة.

---

١ أ: بأن.
٢ أ – إنما كانت باعتبار منعته.
٣ أ: فبالاولى رد هدية الكافر.
٤ ن: وإن كان يرى النظر الى المسلمين في ردها ردها.
٥ أ – ولو بعث أمير جند المسلمين إلى ملك العدو هدية من ماله.
٦ أ: فينظر.
٧ ب أ: مما.
٨ أ – وهديته.
٩ أ: والبدل حالصا له.

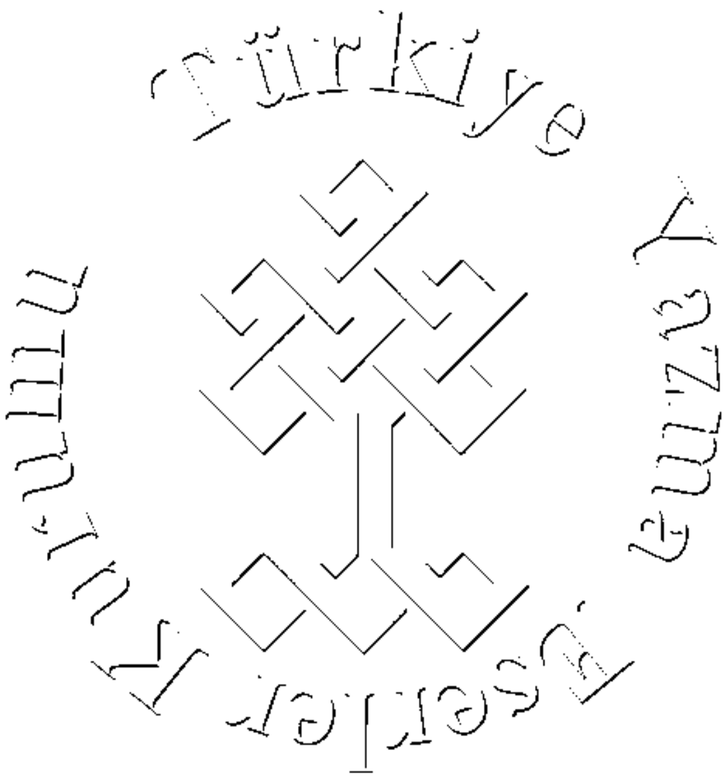
Halifeye, zevcesine veya çocuğuna bir şey hediye edilirse bunların tamamı beytülmâle konur. Bu konudaki nakiller çoktur. Bu kitap, söz konusu nakillerin tamamını içeremeyecek kadar küçüktür. Hidayete tâbi olana yeterli olacak kısmını zikrettik.

Sultanın düşman melikine verdiği hediyeye gelince. Şayet düşman melikinin cesaret ve gücünden korkulan biri olduğu ve ona hediye göndermenin onun şerrini defettiği biliniyorsa İslam'ın izzetini muhafaza ederek hediye gönderilmesinde bir beis yoktur. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.v.) harbî olduğu dönemde Ebû Süfyan'a hurma hediye ettiği rivayet edilmiştir.

وإذا أهدي إلى الخليفة أو إلى زوجته أو إلى ولده فذلك كله يوضع في بيت المال. والنقول كثيرة في هذه المسألة. يضيق هذا الكتاب عن استيفائها وقد ذكرنا ما فيه كفاية لمن اتبع الهدى.

وأما هدية السلطان إلى ملك العدو فإن كان يعلم أن ملك العدو يخشى من شوكته وقوته وفي الهدية له دفع شره فلا بأس أن يهدي إليه مع إظهار عزة الإسلام. فقد روي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه أهدى عجوة إلى أبي سفيان[1] وأبو سفيان كان يومئذ حربًا علينا.

١ أ: فقد روي أن النبي صلى الله عليه وسلم اهدى إلى أبي سفيان.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

[Sultana İsyan]

Sultana isyan edenler ve ona itaat etmeyenler hakkındadır.

Bu konuda birkaç husus üzerinde durmak gerekir.

Birincisi: İsyancıların [kim olduğunu] açıklamak hakkındadır.

İkincisi: Savaşa bizim başlamamız câiz midir yoksa onlar başlayana kadar başlamamak mı [gerekir]?

Üçüncüsü: Onlarla savaşmanın ne zaman câiz olacağı hakkındadır.

Dördüncüsü: Onlardan esir edilenlerin hükmü hakkındadır. Bunlar öldürülür mü yoksa bırakılır mı?

Beşincisi: Onlardan esir alınanların öldürülmesini engelleyen ve engellemeyen şeyleri açıklama hakkındadır.

Altıncısı: Onlara gücümüz yeterse mallarına ve kadınlarına yapılması gerekenler hakkındadır.

Yedincisi: Savaş esnasında isyancılardan öldürülenlerin hükmünü açıklama hakkındadır. Bunlar yıkanır mı, namazları kılınır mı?

Sekizincisi: Onlarla savaşırken ehl-i adlden öldürülenlerin hükmünü açıklama hakkındadır. Bunlar yıkanır mı, namazları kılınır mı?

Dokuzuncusu: Savaş esnasında isyancılardan birisinin ehl-i adlden birisini öldürmesi ve sonrasında isyancıları mağlup etmemiz durumunda ehl-i adlden öldürülen o kişi için kısas gerekip gerekmediğini açıklama hakkındadır. Bu isyancı ölmüş ve öldürülmüş, ardında da mal bırakmışsa ehl-i adlden olup öldürülen o kişinin diyeti bu maldan alınır mı alınmaz mı?

Onuncusu: Ehl-i adlden birisinin bir isyancıyı öldürmesinin hükmünün açıklanması hakkındadır. İsyancının diyeti ondan alınır mı veya kısas yapılır mı yapılmaz mı?

Bu konuların tamamında ashabın [âlimlerimizin] -Allah rahmet eylesin- sözlerine yer vereceğiz. Allah'tan muvaffakiyetler dileyerek başlıyoruz:

الفصل الحادي عشر

في[1] ذكر أحكام البغاة والخوارج على السلطان

والكلام في هذه المسألة يقع في مواضع.

الأول: في تفسير أهل البغي.

الثاني: في بيان أنه هل يجوز أن يبدؤوا بالقتال أم لا يبدؤوا حتى يبدؤونا؟.[2]

الثالث: في بيان متى يجوز أن يقاتلوا؟

الرابع: في بيان حكم من يؤخذ منهم. وهل يقتل أم لا؟.

الخامس: في بيان ما يمنع من قتل المأخوذ منهم وما لا يمنع.[١٩ب]

السادس: في بيان ما يعمل بأموالهم ونسائهم إذا قدرنا عليهم.

السابع: في بيان حكم من يقتل منهم[3] حالة القتال.[4] هل يغسل ويصلي عليه أم لا؟.

الثامن: في بيان حكم من يقتل منهم[5] من أهل العدل في مقاتلتهم وهل يغسل ويصلي عليه أم لا؟

التاسع: في بيان أنه إذا قتل الباغي أحدًا من أهل العدل في حالة القتال ثم ظهرنا عليهم، هل يقتص للعادل منه؟ وهل إذا كان الباغي قد مات أو قتل وترك مالًا هل[6] تؤخذ دية المقتول العادل من ماله أم لا؟

العاشر: في بيان حكم العادل إذا قتل الباغي[7] هل تؤخذ دية الباغي منه أم يقتص منه أم لا؟.

ونحرر[8] كلام الأصحاب رحمهم الله[9] في ذلك كله فنقول وبالله التوفيق:

---

١ ن + أحوال.
٢ أ: أنه هل يجوز للبغاة أن يبدأوا بالقتال أم تبدا حتى يبداونا.
٣ أ + في.
٤ ح ب خ ن + من أنه.
٥ ن أ – منهم.
٦ ن – هل.
٧ ح ب خ أ – الباغي.
٨ خ ن: وتحرير.
٩ أ – رحمهم الله.

Birincisi: *el-Hidâye*'de belirtildiği üzere isyancılar "Müslümanlar arasından çıkan ve bir bölgede hâkimiyet sağlamayı başararak hükümdara itaat etmeyen topluluktur."[1]

el-Bedâi'de şöyle denmiştir: "İsyancılar hâricîlerdir. Onlar büyük, küçük ayrımı yapmadan her günahın küfür olduğunu savunurlar. Ehl-i adlin imamına itaat etmezler. Bu tevil ile savaşmayı, [insanların] canlarını ve mallarını kendilerine helal kılarlar. Ayrıca kudret ve güçleri de vardır."[2]

ez-Zahîra'da şöyle denmiştir: "İsyancılar, Müslüman oldukları halde âdil hükümdara itaat etmeyi reddeden bir topluluktur. Onlar ehl-i adlin hükümlerine uymaktan imtina ederler."[3]

Şerhu'l-Kudûrî'de el-Akta' şöyle söyler: "Müslümanlar arasından bir grup bir bölgeyi hâkimiyeti altına alır ve hükümdara itaat etmezlerse, [hükümdar] onları topluma dönmeye davet eder ve şüphelerini giderir"[4] Bu, Kudûrî'nin ifadeleridir.

İsbîcâbî'nin [ö. 480/1087 ?] *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'sinde ise şöyle denmiştir: "Ehl-i kıbleden bir grup bir görüş ortaya koyar, bu görüşe davet eder, onun için savaşır ve güç ve kudrete de sahip olursa, yaptıklarının sebebi sorulur. Şayet bunu sultan kendilerine zulmettiği için yapmışlarsa sultanın insafa gelmesi, onlara zulmetmemesi ve zulümden kaçınması gerekir. Sultan zulümden kaçınmaz ve isyan eden topluluğun kudret ve gücü de olup sultanla savaşırlarsa sultana karşı bir isyana dönüşmemesi için toplumun onlara yardım etmemesi gerekir. Ayrıca zulme yardım olmaması için sultana da yardım etmemeleri gerekir. [Ortaya çıkan durum] zulümden dolayı değilse ve bu grup 'doğru olan biziz' diyerek yönetimde hak iddia ederse bunlar isyancı olurlar. Kudret ve güçleri varsa sultanın onlarla savaşma hakkı vardır. İnsanlar da sultana yardım ederek onlara karşı savaşır."[5]

---

1 Mergînânî, *el-Hidâye*, II, s. 411.
2 Ebû Bekir b. Mesud Alâüddin Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi'* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), VII, s. 140.
3 Beyazıt Yazma Eser Ktp. Veliyüddin Efendi, No. 1137, vr. 257a.
4 Ahmed b. Muhammed Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*, thk. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), s. 239.
5 Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, No. 588, vr. 357[a].

أما الأول: فأهل البغي على ما قاله في الهداية «هم قوم من المسلمين تغلبوا على بلد وخرجوا عن طاعة الإمام.»

وقال في البدائع: «البغاة هم الخوارج. وهم قوم من رأيهم أن كل ذنب كفر كبيرة أو صغيرة. يخرجون على إمام أهل العدل ويستحلون القتال والدماء والأموال بهذا التأويل ولهم منعة وقوة»

وقال في الذخيرة: «أهل البغي قوم من المسلمين يخرجون عن طاعة الإمام[1] العادل ويمتنعون عن أحكام أهل العدل.»

وقال في شرح القدوري للأقطع: «وإذا تغلب قوم من المسلمين على بلد وخرجوا عن طاعة الإمام، دعاهم إلى العود إلى الجماعة وكشف عن شبهتهم.» وهذه عبارة القدوري.[2]

وقال في شرح مختصر الطحاوي[3] للإسبيجابي: «إذا أظهرت جماعة من أهل القبلة رأيًا ودعت إليه وقاتلت عليه[4] وصارت لهم منعة وشوكة وقوة، سئلوا عن ذلك. فإن[5] فعلوا ذلك لظلم [٢٠] ظلمهم السلطان فإنه ينبغي للسلطان أن ينصفهم ولا[6] يظلمهم ويمتنع من الظلم.[7] فإن كان السلطان لا يمتنع عن الظلم وكان للقوم الذين خرجوا منعة فقاتلوا السلطان فلا ينبغي للقوم أن يعينوهم حتى لا يكون خروجًا على السلطان ولا ينبغي لهم أيضا أن يعينوا السلطان حتى لا يكون فيه إعانة على الظلم. وإن لم يكن ذلك لأجل الظلم ولكنهم قالوا «الحق معنا» وادعوا الولاية فصار هؤلاء أهل البغي. فللسلطان أن يقاتلهم إذا كانت لهم قوة وشوكة. وللناس أن يعينوا السلطان ويقاتلوهم.»

---

١ ح ب خ أ: على الإمام.
٢ أ + رحمه الله.
٣ أ: وقال في شرح الحاوي.
٤ أ – رأيًا ودعت إليه وقاتلت عليه.
٥ أ + كانوا.
٦ أ – ولا.
٧ أ: ويمنع عنهم الظلم.

el-Mebsût'ta şöyle denmiştir: "Hâricîler bölümü: Müslümanlar arasında fitne vukû bulursa, bütün Müslümanların bu fitneden uzak durması ve evinden çıkmaması vâciptir. Hasan, Ebû Hanife'den -Allah rahmet eylesin- bu şekilde rivayet etmiştir. Müslümanlar bir hükümdar üzerinde anlaşma sağlamış, onunla kendilerini güvende hisseder ve yollar da güvenli olduğu halde Müslümanlar arasında bir grup ona itaatten geri durursa, bu durumda savaşa gücü yeten herkesin hükümdar ile beraber isyan edenlere karşı savaşması vâciptir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur. 'Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın.'[1] Buradaki emir gerçek manada vücûb içindir."[2]

el-Muhît'te ise şöyle denmiştir: "Söz konusu kişiler zor kullanmadıkça, toplu hareket etmedikçe ve belli bir kudrete sahip olmadıkça isyan hükmü sabit olmaz."

Fetâvâ-yı Kâdıhân'da şöyle denmiştir: "İsyancılar ve ehl-i adl arasında bir savaş vukû bulursa, ehl-i adlin izzet ve celal sahibi Allah'ın emrine dönmeleri için isyancılar ile savaşması vâciptir. Dünya ve hâkimiyet için savaşan isyancı iki grup arasında fitne ortaya çıkarsa, kişinin evinde oturması ve herhangi birisi lehinde hareket etmemesi gerekir."[3]

el-Bahru'l-Muhît'in metninde şöyle denmiştir: "İsyancıların, Müslümanlar arasından ehl-i adlin hükümdarına itaatten geri duran ve ehl-i adlin ahkâmını uygulamaktan kaçınan bir topluluk olduğu bilinmelidir."

Bunlar Hanefî ashâbın [âlimlerin] isyancıların hükmü hakkındaki sözleridir. Zâhirde bunlar farklı olabilir ama aslında bir ihtilaf söz konusu değildir. *el-Hidâye* ve *el-Kudûrî*'nin ibareleri ittifak halindedir. *el-Bedâî*'in ibaresiyle muvafık olan bir ibare yoktur. *ez-Zahîra*'nın ibaresinde ise açık bir şekilde âdil hükümdarın [varlığı] şart koşulmuştur. Bugün bize ulaştığı kadarıyla yeryüzünde âdil bir hükümdar mevcut değildir. İsbîcâbî'nin ibaresi ise aralarında en iyisi, en açık ve net olanıdır. Bu meselede onun ibaresinin uygulamaya alınması gerekir. Nitekim o, isyancılar ile sahip olduğu bir hakka yönelik zulümden dolayı hükümdara itaatten geri duranları birbirinden ayırmaktadır. Bunun anlamı "hükümdar bize zulmetti ve bu zulmü izale etmek için ona itaat etmiyoruz" diyenlerin isyancı olmamasıdır.

---

1 Hucûrât 49/9.

2 Muhammed b. Ahmed Serahsî, *el-Mebsût*, Nşr. Kollektif (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993), X, s. 124.

3 Burhanpurlu Şeyh Nizam vd., *el-Fetâvâ'l-Hindiye (Fetâvâ-yı Kâdıhan ile beraber)* (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriye, 1310), III, s. 559.

وقال في المبسوط: «باب الخوارج.[1] إذا وقعت الفتنة بين المسلمين فالواجب على كل مسلم أن يعتزل الفتنة ويقعد في بيته. هكذا روى الحسن عن أبي حنيفة رحمه الله[2] فإن كان المسلمون مجتمعين على إمام وكانوا آمنين به والسبل آمنة به[3] فخرج عليه طائفة من المسلمين فحينئذ[4] يجب على كل من[5] يقوى[6] على القتال أن يقاتل مع الإمام المسلمين الخارجين. لقوله تعالى: ﴿فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا عَلَى الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتّٰى تَفِيءَ اِلٰى اَمْرِ اللهِ﴾ [الحجرات ٤٩/٩] والأمر حقيقة الوجوب.»

وقال في المحيط: «لا يثبت حكم البغي ما لم يتغلبوا ويجتمعوا ويصير لهم منعة.»

وقال في فتاوى[7] قاضي خان: «إذا وقع القتال بين أهل البغي وأهل العدل يجب على أهل العدل أن يقاتلوا البغاة ليرجعوا إلى أمر الله عز وجل وإن وقعت الفتنة بين فريقين باغيين يتقاتلون لأجل الدنيا والملك كان على الرجل أن يلزم بيته ولا يخرج إلى أحدهما.»

وقال في متن[8] البحر المحيط: «يجب أن يعلم أن أهل البغي قوم من المسلمين يخرجون على إمام أهل[9] العدل ويمتنعون عن أحكام أهل العدل.» [٢٠ب]

هذه عبارات الأصحاب في حكم البغاة قد اختلفت في الظاهر وليست مختلفة عند التحقيق. فإن عبارتي[10] الهداية والقدوري متفقتان. وعبارة البدائع لم توافقها عبارة من عباراتهم. وعبارة الذخيرة شرط فيها الإمام العادل صريحًا. وليس يوجد في الدنيا الآن[11] فيما بلغنا إمام عادل. وأما عبارة الإسبيجابي فهي أحسن العبارات وأبينها وأوضحها. وهي التي يجب أن يدار[12] العمل في هذه المسألة عليها. فإنه فصل فيها بين البغاة وبين من يخرج عن طاعة[13] الإمام لظلم لحقه منه.[14] ومفهوم هذه العبارات أن الذين قالوا «قد ظلمنا الإمام[15] وخرجنا لإزالة الظلم» ليسوا بغاة.

---

١ أ – باب الخوارج.
٢ ح ب خ ن – رحمه الله.
٣ أ – والسبل آمنة به.
٤ أ – فحينئذ.
٥ أ: على كل مسلم.
٦ ب: يقوم.
٧ ن – في فتاوى.
٨ أ – متن.
٩ ح ب خ ن – أهل.
١٠ ح ب خ ن: عبارة.
١١ ح ب خ ن – الآن.
١٢ أ: مدار.
١٣ ح ب خ ن – طاعة.
١٤ ح ب خ ن + فصار هؤلاء أهل البغي.
١٥ ح ب خ ن: السلطان.

Bu kitapların mefhumu hüccet olur. Ayrıca "insanların isyancılara karşı sultana yardım etmemesi gerekir. Çünkü bu zulme yardım etmek manasına gelir" demiş olması bunu teyit eder. Şayet isyancı olsalardı onlara mazlum demek câiz olmazdı. Böylece isyancıların, bunlardan sonra zikrettiği kişiler olduğunu ve bunların ise isyancı olmadığını anlamış olduk. Ashabın ayrıntıya yer vermeden mutlak olarak yer verdiği ibarelerin her birinin İsbîcâbî'nin zikrettiği ibarelere uygun bir şekilde yorumlanması gerekir.

İkincisi: İsyancılara karşı savaşı biz başlatır mıyız başlatmaz mıyız?

el-Hidâye'de şöyle zikredilir: "[Sultan], onlar başlayana kadar savaşa başlamaz. Kudûrî de *Muhtasar*'ında bunu zikretmiştir."[1]

Hâherzâde olarak bilinen imam şöyle demiştir: "Silahlanmış ve bir araya gelmişlerse bize göre savaşa başlamak câiz olur. Şâfiî 'gerçek manada onlar savaşa başlamadıkça [onlara saldırmak] câiz olmaz' görüşündedir."

ez-Zahîra'da şöyle denmiştir: "Âdil hükümdarın onlar savaşa başlamasa bile onlarla savaşması câizdir. Bizim görüşümüz budur. Şâfiî ise 'gerçek manada onlar savaşa başlamadıkça [onlara saldırmak] câiz olmaz' görüşündedir."[2]

el-Bedâi'de şöyle zikredilmiştir: "[Hükümdara itaatten] kaçınanların silah satın aldığını ve savaşa hazırlandığını öğrenirse, hükümdarın bu işten vazgeçip tövbe ettiklerini söyleyene kadar onları alıp hapsetmesi gerekir. Onlar saldırmadıkça hükümdar saldırıyı başlatmaz. Çünkü savaş onların kudretini kırmak için değil kötülüklerini defetmek amacıyladır. Zira onlar Müslümandır. Onlardan bir kötülük gelmedikçe onlarla savaşmaz."[3]

el-Bahru'l-Muhît'in metninde şöyle zikredilmiştir: "Âdil hükümdarın onlar savaşa başlamasa bile onlarla savaşması câizdir. Bizim görüşümüz budur. Şâfiî ise bunun helal olmadığını söylemiştir."

---

1 Mergînânî, *el-Hidâye*, II, s. 412.
2 Beyazıt Yazma Eser Ktp. Veliyüddin Efendi, No. 1137, vr. 257ª.
3 Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII, s. 140.

ومفهوم التصانيف حجة. ويؤيده كونه قال فيه «لا ينبغي للقوم أن يعينوا السلطان عليهم. لأنه إعانة على الظلم.» ولو كانوا بغاة لما كان يجوز أن يقال إنهم مظلومون. فعلمنا أن البغاة هم[1] الذين ذكرهم بعد هذا. وأن هؤلاء ليسوا ببغاة. ويجب أن تحمل كل[2] عبارة وقعت من الأصحاب مطلقة من غير تفصيل على هذا الذي ذكره الإسبيجابي.

وأما الثاني: وهو[3] أنه هل يجوز أن نبدأ أهل البغي بالقتال أم لا؟

ذكر في الهداية قال:[4] «ولا يبدأهم بقتال حتى يبدؤوه.» هكذا ذكره القدوري في مختصره.

وذكر الإمام المعروف بخواهر زاده: «أن عندنا يجوز أن يبدأ بقتالهم إذا تعسكروا واجتمعوا. وقال الشافعي:[5] «لا يجوز حتى يبدؤوا بالقتال حقيقة.»»

وذكر في الذخيرة: «ثم يحل للإمام العدل أن يقاتلهم وإن لم يبدؤوا بقتاله[6] وهذا مذهبنا. وقال الشافعي «لا يحل له ذلك ما لم يبدؤوا بالقتال حقيقة.»[7]»

وذكر في البدائع: «إذا علم الإمام [121] أن الخوارج يشترون السلاح ويتأهبون للقتال فينبغي له أن يأخذهم ويحبسهم حتى يقلعوا عن ذلك ويحدثوا توبة. ولا يبدأهم بقتال حتى يبدؤوه. لأن قتالهم لدفع شرهم لا كسر[8] لشوكتهم. لأنهم مسلمون.[9] فما لم يتوجه الشر منهم لا يقاتلهم»

وذكر في متن البحر المحيط: «ثم يحل للإمام العادل أن يقاتلهم وإن لم يبدؤوا بقتاله. وهذا مذهبنا. وقال الشافعي:[10] «لا يحل له ذلك.»»

---

١ أ - هم.
٢ خ ن - كل.
٣ أ: ففي.
٤ أ - قال.
٥ أ + رحمه الله.
٦ أ + حقيقة.
٧ أ - وقال الشافعي: «لا يحل له ذلك ما لم يبدؤوا بالقتال حقيقة.»
٨ أ - كسر.
٩ أ - لأنهم مسلمون.
١٠ أ + رحمه الله.

Kudûrî ve *el-Bedâi* müellifi şöyle demiştir: "Hükümdar, saldırıyı onlar başlatmadıkça savaşmaya başlamaz."[1]

Hâherzâde ve daha başkaları [hükümdarın savaşı] başlatabileceği görüşündedirler.

[Neticede] zâhir olan Kudûrî ve *el-Bedâi* müellifinin söyledikleridir. Bu ihtilaf, hükümdarın kendilerine yönelik yaptığı zulümden dolayı ona itaatten uzak duranlar hakkında değil isyancılar hakkındadır. Daha önce de geçtiği gibi onlar isyancı değildir.

Üçüncüsü: Onlarla savaşmanın ne zaman câiz olacağını açıklamaktır.

Bu kısım ikinci kısmın içine dâhildir. Fakat bir açıdan fazlası vardır. O da [isyancılarla savaşmayı câiz kılan halin] hükümdar nezdinde ya kendi tetkikiyle veya sahih bir ihbar yoluyla tahakkuk etmesidir. Rastgele birisinin söylemesine itimat edilmez.

Dördüncüsü: İsyancılardan esir alınan kişilerin hükmünü ve bunların öldürülüp öldürülmeyeceğini açıklamaktır.

ez-Zahîra'da şöyle zikredilmiştir: "Hükümdar, öldürmediği takdirde yaklanmış bir gruba katılmayacaklarını bildiği isyancılardan esir aldıklarının katlini mübah kılamaz. Fakat öldürmediği takdirde yasaklı bir gruba katılacaklarını bilirse öldürür. Çünkü böyle bir durumda öldürmek için bir sebep ortaya çıkmıştır. Zira o kişi müşrik esir mesabesindedir. Nitekim hükümdar, müşrik esiri köleleştirdiğinde onlara geri döneceğini bilirse, onu öldürür. Burada da aynı şey söz konusudur. Yaralılar için bir tasarrufta bulunmaz. Yani onların bir topluluğu kalmadıysa öldürmez. Fakat hala [toplanabilecekleri] bir toplulukları varsa onlar hakkında tasarruf yetkisi vardır."[2]

el-Bedâi'de şöyle zikredilmiştir: "Hükümdar isyancı grupla savaşır, onları yener ve onlar da kaçarsa bu durumda gidip sığınacakları bir topluluk varsa ehl-i adlin, kaçarken bile onlarla savaşması ve gruplarına sığınmamalarını ve bundan geri durmalarını temin etmek üzere onları öldürmesi gerekir. Hükümdar isterse köklerini kazımak için isyancılardan esir edilen kişileri öldürür veya isterse şerrinden korunmak için hapseder.

---

1 Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII, s. 140; Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 239.

2 Beyazıt Yazma Eser Ktp. Veliyüddin Efendi, No. 1137, vr. 257ª.

فالقدوري وصاحب البدائع قالا: «إن الإمام لا يبدؤهم بقتال حتى يبدؤوه.»

وخواهر زاده وغيره قالوا:[1] «يبدأ»

والذي يظهر ما قاله القدوري وصاحب البدائع. وهذا الاختلاف إنما هو في البغاة لا في الطائفة الخارجة لأجل ظلم الإمام لهم. فإنهم ليسوا ببغاة كما تقدم.

وأما الثالث: وهو[2] بيان متى يجوز أن يقاتلوا.

وهذا القسم يندرج تحت القسم[3] الثاني. لكن فيه زيادة من وجه. وهو تحقق هذا الأمر عند الإمام إما بالمعاينة أو من إخبار[4] صحيح. ولا يعتمد فيه على قول من قال.

وأما الرابع: وهو[5] بيان حكم من يؤخذ منهم وهل يقتل أم لا؟

ذكر في الذخيرة: «ومن أسر من أهل البغي فليس للإمام أن يبيح قتله إذا كان يعلم أنه لو لم يقتله لم يلتحق إلى فئة ممتنعة. أما إذا كان يعلم أنه لو لم يقتله يلتحق إلى فئة ممتنعة يقتله.[6] لأن في هذه الصورة ما اندفع قتاله معلى. وهو نظير الأسير المشرك إذا علم الإمام منه أنه لو استرقه يعود إليهم فإنه يقتله. كذا هاهنا. ولا يجهز على جريحهم أي لا يتم قتله إذا لم يبق لهم[7] فئة. أما إذا بقي يجهز عليه»

وذكر في البدائع قال:[8] «إذا قاتل الإمام أهل البغي فهزمهم وولوا مدبرين [٢١٢ب] فإن كانت لهم فئة ينحازون إليها فينبغي لأهل العدل أن يقتلوهم[9] مدبرين[10] ويجهزوا على جريحهم لئلا يتحيزوا إلى الفئة فيمتنعوا بها.[11] وأما أسيرهم فإن شاء الإمام قتله استئصالًا لساقهم أي لأصلهم[12] وإن شاء حبسه لاندفاع شره بالأسر والحبس.

---

١ أ: وقال خواهر زاده وغيره.
٢ أ: ففي.
٣ ن – القسم.
٤ أ: من إخبار.
٥ أ: ففي.
٦ أ – يقتله.
٧ ب – لهم.
٨ أ – قال.
٩ ح ب: أن يقتلوا.
١٠ أ – فإن كانت لهم فئة ينحازون إليها فينبغي لأهل العدل أن يقتلوهم مدبرين.
١١ أ – بها.
١٢ ح ب خ ن – أي لأصلهم.

Şayet sığınacakları bir toplulukları yoksa onlardan gelecek şerr hususunda güvende olduğu için [hükümdar] isyancıların liderlerini takip etmez, yaralılarını ve esirlerini öldürmez. Ehl-i harb arasından öldürülmesi câiz olmayan kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve âmâların isyancılar arasında bulunması durumunda da öldürülmeleri câiz değildir. Savaşa bilfiil katılmadıkları sürece bunlar öldürülmez. Ehl-i harbin hükmünde zikredildiği üzere [savaşa katılmaları durumunda] savaş esnasında tamamının, savaş sonrasında ise çocuklar ile deliler haricindekilerin öldürülmesi mubahtır."[1]

el-Hidâye'de şöyle zikredilmiştir: "[Hz.] Ali'nin (r.a.) 'Esir öldürülmez' şeklindeki ifadesinin tevili şu şekildedir: Şayet bu esirin bir topluluğu yoksa [öldürülmez]. Eğer varsa hükümdar isterse onu öldürür, isterse hapseder."[2]

İsbîcâbî'nin *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'sinde şöyle zikredilmiştir: "[İsyancılarla] savaşıp onları yenmişlerse ve bu isyancıların sığınacakları bir toplulukları da yoksa esirler, kaçanlar ve yaralılar öldürülmez. Fakat sığınacakları bir topluluk varsa yaralılar ve kaçanlar öldürülür."[3]

Yine *Şerhu'l-Muhtasar*'da Hasan b. Ziyad'dan [ö. 204/819] o da Ebû Hanife'den naklen şöyle zikredilmiştir: "Hükümdar esirler konusunda muhayyerdir. Güç ve kudretleri olsa bile onları isterse serbest bırakır, isterse öldürür. Fakat zâhirü'r-rivayeye göre [isyancıların] güç ve kudretleri varsa onları öldürür. Efendisine yardım eden fakat aynı zamanda savaşan bir köleyi de isyancılardan kimse kalmayana kadar hapseder. Fiilen savaşan kadın için de aynı şey geçerlidir. [Hükümdar] onu isyancılardan kimse kalmayana kadar hapseder. Kadın öldürülmez. Ayrıca esaret halinde öldürülmesini nehy ettiğimiz kim varsa savaş esnasında öldürülebilir."[4]

Bu nakillerin tamamından isyancılar arasından elde edilen esirlerin [daha sonra gidip katkıda bulunacağı] bir toplulukları yoksa hükümdarın onları öldürmesinin câiz olmadığını ve onları hapsedip ta'zir edebileceğini, fakat bir toplulukları varsa hükümdarın onları öldürme ve hapsetme konusunda muhayyer olduğunu anlıyoruz.

---

1 Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII, s. 140-141.
2 Mergînânî, *el-Hidâye*, II, s. 412.
3 Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, No. 588, vr. 357ª.
4 Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, No. 588, vr. 357ª.

وإن لم يكن لهم فئة يتحيزون إليها، لم يتبع موليهم ولم يجهز على جريحهم ولم يقتل أسيرهم لوقوع الأمن من شرهم عند انعدام الفئة. وكل من لا يجوز قتله من أهل الحرب من النسوان والصبيان والأشياخ والعميان، لا يجوز قتله من أهل البغي. فلا يقتلون إلا إذا قاتلوا. فيباح قتلهم في حالة القتال وبعد الفراغ من القتال إلا الصبيان والمجانين على ما ذكر في حكم أهل الحرب.»

وذكر في الهداية قال: «لقول علي[1] رضي الله عنه «ولا يقتل أسير» وتأويله: إذا لم يكن له فئة. فإن كانت يقتل الامام الاسير وإن شاء حبسه.»[2]

وذكر في شرح مختصر الطحاوي للإسبيجابي قال:[3] فإذا قاتلوهم وهزموهم فإنه لا يقتل أسيرهم. ولا يقتل منهم مُدْبِر ولا جريح إذا لم تكن لهم فئة يتحيزون إليها. أما إذا كان لهم فئة يتحيزون إليها[4] فإنه يقتل جريحهم ومُدْبرهم.

وذكر في شرح مختصره عن الحسن بن زياد عن أبي حنيفة[5] «أن الإمام مخير في الأسارى. إن شاء أطلقهم وإن شاء قتلهم إن كانت لهم شوكة وقوة.[6] وأما[7] ظاهر الرواية فيقتلهم إذا كانت لهم شوكة وقوة.[8] ولو كان عبد يخدم مولاه ولكن[9] يقاتل، يحبس حتى لا يبقى من أهل البغي أحد. وكذلك المرأة إذا أخذت وكانت تقاتل، حبسها حتى لا يبقى من أهل البغي أحد ولم تقتل. وكل من نهينا عن قتله إذا أخذ فلا بأس بقتله في حالة القتال.

فتحرر لنا من هذه النقول كلها أن الأسير من أهل البغي إذا لم يكن له فئة لا يجوز للإمام أن يقتله. وله أن يحبسه ويعزره. [٢٢أ] وإن كانت له فئة فالإمام مخير. إن شاء قتله وإن شاء حبسه.

---

١ أ: وذكر في الهداية قول علي.
٢ أ: فإن كانت فالإمام إن شاء قتله وإن شاء حبسه.
٣ أ – قال.
٤ ح ب خ أ – أما إذا كان لهم فئة يتحيزون إليها.
٥ أ + رضي الله عنه.
٦ ب خ: قوة وشوكة.
٧ خ ن + في.
٨ أ – وأما ظاهر الرواية فيقتلهم إذا كانت لهم شوكة وقوة.
٩ أ – ولكن.

İsbîcâbî'nin "zâhirü'r-rivayeye göre, güç ve kudretleri varsa onları öldürür" şeklindeki ifadesi öldürme ve serbest bırakma arasında seçim hakkı tanımadan bir zorunluluğa işaret etmektedir. Aynı şekilde İsbîcâbî'nin "efendisine hizmet eden bir köle olsa …" şeklindeki sözü öldürmemeye ve hür kişi ile hizmet için olan köleyi birbirinden ayırdığına işaret eder. Fakat o hapsedilir. Kadın da onun gibidir.

*el-Bedâi'*de şöyle zikredilmiştir: "Köle efendisi ile beraber savaşıyorsa öldürülmesi câizdir. Köle efendisine hizmet ediyorsa öldürülmesi câiz olmaz."[1] *el-Mebsut*'ta da böyle geçmektedir.[2]

Bunların tamamı isyancılardan esir edilenler hakkındadır. İsyancılar ise İsbîcâbî'nin daha ayrıntılı bir şekilde zikrettiği kişilerdir. Bu meselede doğru olan görüş de budur.

Beşincisi: Ele geçirilenlerin öldürülmesini engelleyen ve engellemeyen durumlar hakkındadır.

Daha önce *el-Bedâi'*den isyancıların safında bize karşı savaşmadıkları sürece çocukların, yaşlıların, âmâların ve kadınların öldürülmemeleri gerektiğini nakletmiştik. Eğer savaştılarsa savaş esnasında öldürülebilirler, savaş sonrasında yani esaret esnasında ise dördüncü kısımda zikrettiğimiz durum söz konusudur.

el-Mebsût'ta kadının savaştan sonra öldürülmeyeceği çünkü onun öldürülmesinin şerrini uzaklaştırmak amaçıyla olduğu ve esaretle bu amaca ulaşıldığı belirtilmiştir.[3]

Tövbeye gelince. "Sığınabileceği bir topluluğu olsun veya olmasın isyancılar arasından bir esir tövbe ettiğini açıklarsa hükümdarın bunu öldürmesi câiz midir?" Bildiğim kadarıyla bu durumla ilgili bir nakil yoktur. Fakat Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Asl*'ında şöyle zikredilmiştir: "Ben 'Ehl-i adlden birisi isyancılardan birisiyle karşılaşır, onunla savaşır ve ehl-i adlden olan kişi isyancılardan olan kişiyi alt ettiği sırada bu kişi 'Tövbe ettim' diyerek silah bırakırsa [öldürülmeden] bırakılabilir mi?' dedim. O da 'evet' dedi. Ben de 'Aynı durumda [bu isyancı] 'Beni bırak da durumumu değerlendireyim. Belki sana tâbi olurum' diyerek silah bırakırsa [öldürülmeden bırakılabilir mi?]' diye sordum. 'Evet' dedi."[4] Bu *el-Asl*'ın ibâresidir.

1 Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII, s. 141.
2 Serahsî, *el-Mebsût*, X, s. 127.
3 Serahsî, *el-Mebsût*, X, s. 127.
4 Muhammed İbnü'l-Hasan Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012), VII, s. 570.

وأما قول الإسبيجابي «وأما في ظاهر الرواية فيقتلهم إذا كانت لهم قوة وشوكة.» يشير إلى التحتم من غير تخيير بين القتل والإطلاق. كما يشير قول الإسبيجابي[1] «ولو كان عبد يخدم مولاه إلى آخره» إلى[2] أنه لا يقتل ويفرق بين الحر والعبد الذي للخدمة. ولكنه يحبس. والمرأة مثله.

وذكر في البدائع: «أنه إذا كان العبد يقاتل مع مولاه يجوز قتله. وإن كان يخدم مولاه لا يجوز قتله.» وفي المبسوط مثله.

وهذا كله في حق أسير أهل البغي. وأهل البغي من تقدم ذكرهم على التفصيل[3] الذي ذكره الإسبيجابي. وهو الحق في المسألة.

وأما الخامس: وهو[4] بيان ما يمنع من قتل المأخوذ وما لا يمنع.

قد نقلنا عن البدائع أن الصبا والشيخوخة والعمى والأنوثة موانع من القتل إلا إذا كان هؤلاء قاتلوا مع البغاة فإن قاتلوا قتلوا في حال القتال وبعد الفراغ منه أي في حال الأسر على ما قدمنا في القسم الرابع.

ونص في المبسوط على أن المرأة لا تقتل بعد الفراغ من القتال. لأن قتلها فيه إنما جاز دفعًا للشر[5] وقد اندفع بالأسر.

وأما التوبة[6] فهل يجوز للإمام أن يقتلهم مع إظهارها؟[7] فاعلم[8] أن هذه الصورة غير منقولة فيما علمت.[9] ولكن ذكر في الأصل لمحمد بن الحسن الشيباني ما صورته «قلت: أرأيت أهل العدل إذا لقوا أهل البغي فقاتلوهم فحمل رجل من أهل العدل على رجل من أهل البغي فقال: تبت وألقى السلاح أيكف عنه؟ قال: نعم. قلت: وكذلك لو قال: اكفف عني حتى أنظر في أمري لعلي أتابعك وألقى السلاح؟ قال: نعم.» هذه عبارة الأصل.[10]

---

١ ح ب خ ن: وقول الإسبيجابي أيضا.
٢ ح ب خ ن: فيقتضي.
٣ ح ب خ ن: تفسيرهم على التفسير.
٤ أ: ففي.
٥ ح ب خ – للشر.
ن: للضرر.
٦ ح ب خ – وأما التوبة.
أ: فإن قيل.
٧ أ: أن يقتل أسيرا إذا أظهر التوبة.
٨ أ: فلنا.
٩ أ: في علمي.
١٠ أ: ولكن ذكر في المبسوط «أن أهل العدل إذا لقي أهل البغي فقاتلوهم فحمل رجل من أهل العدل على رجل من أهل البغي فقال: تبت وألقى السلاح، يكف عنه. وكذلك لو قال: اكفف عني حتى أنظر في أمري لعلي أتابعك وألقى السلاح كف عنه. لأنه إنما يقاتله ليتوب وقد حصل المقصود فهو كحربي إذا أسلم ولأنه يقاتله دفعاً لبغيه وقتاله وقد اندفع ذلك حين ألقى السلاح».

Savaş esnasındaki tövbeye itibar edilir. Zira bu tövbenin esaret halindekinden daha kuvvetli olduğu konusunda şüphe yoktur. Bu sebeple esaret halindeki tövbeye evleviyetle itibar edilmesi gerekir. *el-Mebsût*'ta [müellif] yine bu iki meseleyi zikretmiştir.[1] Savaştan amaçlananın, kişinin tövbe etmesi olduğunu ve amaçlanan şeye ulaşıldığını [belirtmiştir]. Bu kişi aslında daha önce harbî olup da İslam'ı seçen biri gibidir. Çünkü bu kişiyle isyanını bastırmak mücadele gücünü kırmak için savaşılır. Silahını bırakmasıyla da bu defedilmiş olur. Bu illet aynı şekilde tövbe etmesi durumunda öldürülmemesi gereken esir için de kullanılabilir. Böylece tövbe de [öldürmeyi] engelleyen hususlardan biri haline gelir.

Altıncısı: İsyancıları mağlup etmemiz durumunda mallarına ve kadınlarına yapılması gerekenlerin açıklanmasıdır.

el-Mebsût'ta şöyle zikredilmiştir: "[İsyancıların] kadınları ve zürriyetleri esir edilmez. Çünkü onlar Müslümandır./Dârü'l-İslam'da ele geçirilmesi sebebiyle koruma altında olmaya devam etmesinden dolayı malları da temlik edilmez. Ehl-i adlin ele geçirdiği isyancılara ait at ve silahların ihtiyaç halinde onlara karşı kullanılmasında bir beis yoktur. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) Havâzin savaşında Safvan'dan rızası olmadan zırh almış ve savaş sona erince ihtiyaç kalmadığı için iade etmiştir."[2]

el-Hidâye'de şöyle zikredilmiştir: "İsyancıların zürriyetleri esir edilmez. Malları ganimet olmaz. Bununla beraber ihtiyaç halinde Müslümanların, onların silahlarını kullanarak savaşmasında bir beis yoktur. Şâfiî -Allah rahmet eylesin- bunun câiz olmadığını söylemiştir. Atların durumu da bu manada ihtilaflıdır. Bizim tercih ettiğimiz görüşe dair olan delile göre [Hz.] Ali (r.a.) Basra'da iken silahları ashabına dağıtmıştı. Bu dağıtım temlik için değil ihtiyaçtan dolayı idi. Dolayısıyla hükümdarın [isyancıların] mallarını alıkoyma ve tövbe edene kadar da kimseye dağıtmama yetkisi vardır. [Tövbe ettiklerinde ise] onlara mallarını iade eder. Dağıtması daha önce açıkladığımız sebepler dolayısıyladır. Malları alıkoyması ise onların kudretini azaltmak suretiyle kötülüklerini defetmek içindir. Bu sebeple ihtiyaç olmasa bile o malları alıkoyar. Fakat atları satabilir. Çünkü parayı alıkoyup [muhafaza etmek] daha kolaydır. Tövbeden sonra iade edilmesi ise zaruretin artık ortadan kalkmış olması sebebiyledir."[3] Bu kısım, üzerinde konuşmaya ihtiyaç olmayacak kadar açıktır.

---

1 Serahsî, *el-Mebsût*, X, s. 133.
2 Serahsî, *el-Mebsût*, X, s. 126.
3 Mergînânî, *el-Hidâye*, II, s. 412.

فقد[1] اعتبرت[2] التوبة في حالة القتل[3] وهي لا شك [٢٣ب] أقوى من حالة الأسر. فينبغي أن يعتبر في حالة الأسر بالطريق الأولى. وذكر في المبسوط هاتين المسئلتين أيضا وعلل بأنه إنما يقاتله ليتوب وقد حصل المقصود. فهو كحربي إذا أسلم. ولأنه يقاتله دفعًا لبغيه وقتاله وقد اندفع ذلك حين ألقى السلاح. وهذه العلة تصلح أن تعلل بها في الأسير إذا تاب أنه لا يقتل. فعلى هذا البحث تصير التوبة أيضًا من الموانع.[4]

وأما السادس: وهو بيان ما يعمل في أموالهم ونسائهم إذا قدرنا عليهم.

ذكر في المبسوط قال:[5] «ولا تسبى نساؤهم وذراريهم لأنهم مسلمون. ولا تتملك[6] أموالهم لبقاء العصمة فيها بكونها محرزة بدار الإسلام. وما أصاب أهل العدل من كراع أهل البغي وسلاحهم فلا بأس باستعمال ذلك عليهم عند الحاجة. وقد أخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم من صفوان دروعًا في حرب هوازن وكان ذلك بغير رضاه. وإذا وضعت الحرب أوزارها رد عليهم جميع ذلك لزوال الحاجة.»

وذكر في الهداية: «ولا تسبى لهم ذرية ولا يغنم[7] لهم مال. ولا بأس بأن يقاتلوا بسلاحهم إن احتاج المسلمون إليه» وقال الشافعي رحمه الله[8] «لا يجوز.» والكراع على هذا الخلاف. لنا أن عليًا رضى الله عنه قسم السلاح فيما بين أصحابه بالبصرة. وكانت قسمته للحاجة لا للتمليك. ويحبس الإمام أموالهم ولا يردها عليهم ولا يقسمها حتى يتوبوا فيردها عليهم. أما القسمة فلما بينا. وأما الحبس فلدفع شرهم بكسر شوكتهم. ولهذا يحبسها عنهم وإن كان لا يحتاج إليها.[9] إلا أنه يبيع الكراع لأن في حبس الثمن نظرًا ويسرًا. وأما الرد بعد التوبة فلاندفاع [٢٣أ] الضرورة. وهذا القسم ظاهر لا يحتاج إلى الكلام عليه.

---

١ أ – فقد.
٢ أ: فاعتبرت.
٣ أ: في التوبة حال القتال.
٤ أ: وهي لا شك أقوى من حالة الأسر. فالتوبة حالة الأسر أولى بهذا الاعتبار فلا يقتل الأسير إذا تاب فعلم من هذا البحث أن التوبة أيضاً من الموانع.
٥ أ: قال في المبسوط
٦ أ: ولا يهلك.
٧ أ: ولا يقسم.
٨ ح ب خ ن – رحمه الله.
٩ أ + فالاندفاع.

Yedincisi: Öldürülen isyancıların durumu hakkındadır. Bunlar yıkanır mı yıkanmaz mı? Cenaze namazları kılınır mı kılınmaz mı?

İsbîcâbî şerhinde şöyle demiştir: "Öldürülen isyancı yıkanır ama cenaze namazı kılınmaz."[1]

el-Bedâi'de şöyle zikredilmiştir: "İsyancıların cenaze namazı kılınmaz. Zira [Hz.] Ali'nin (r.a.) Harûrâ ehlinin namazını kılmadığı rivayet edilmiştir. Fakat onlar yıkanır, kefenlenir ve defnedilir. Çünkü bu insanoğlunun ölüleri için yapageldiği bir şeydir. Başlarının kesilip uzaklara götürülmesi mekruhtur. Ehl-i harbden olan kişilerin başı için de aynı şey söz konusudur."[2]

ez-Zahîra'da şöyle zikredilmiştir: "İsyancıların cenaze namazı kılınmaz ve cenazelerin yıkanmaz. Fakat ezayı ortadan kaldırmak için defnedilirler. Çünkü onları yıkamak ve namazlarını kılmak desteğin bir türüdür. Ehl-i adlin isyancıya hayatta olduğu gibi öldükten sonra da onlara destek sağlaması yasaktır."[3]

Hasan b. Ziyad şöyle diyordu: "İsyancıların bir toplulukları kalmışsa cenaze namazları kılınmaz ve yıkanmazlar. Ama bir toplulukları kalmadı ise ehl-i adlin isyancılar arasında bulunan akrabasını yıkamasında ve cenaze namazını kılmasında bir beis yoktur." Hasan b. Ziyad bu ifadeleriyle *el-Bedâi* ve *ez-Zahîra*'da zikredilen görüşleri bir noktada buluşturmuştur.

Sekizincisi: Ehl-i adlden öldürülenler hakkındadır. Bu kişiler yıkanır mı yıkanmaz mı? Cenaze namazları kılınır mı kılınmaz mı?

İsbîcâbî'nin şerhinde şöyle zikredilmiştir: "Ehl-i adlden bir kimse öldürülürse, ona şehide yapılan uygulamalar yapılır. O kişi şehit hükmündedir."[4]

el-Bedâi'de şöyle zikredilmiştir: "Ehl-i adlden öldürülenlere gelince. Diğer şehitlere yapılan uygulamalar onlara da yapılır. Yıkanmazlar ve elbiseleri ile defnedilirler. Kefen olarak uygun olmayan şeyler dışında hiçbir şey üzerlerinden alınmaz. Şehit oldukları için cenaze namazları kılınır."[5]

Dokuzuncusu: İsyancılardan biri ehl-i adlden birisini öldürür ve daha sonra bu isyancı yakalanırsa bu isyancıya kısas uygulanır mı uygulanmaz mı?

---

1 İsbîcâbî'nin bu eserinin Fazıl Ahmed Paşa 558 numarada kayıtlı yazma nüshasında isyancılardan öldürülenlerin yıkanmaması ve namazlarının da kılınmaması gerektiği ifade edilmektedir. Bkz. Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, No. 588, vr. 357ª.

2 Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII, s. 142.

3 Beyazıt Yazma Eser Ktp. Veliyüddin Efendi, No. 1137, vr. 258ª.

4 Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, No. 588, vr. 357ª.

5 Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII, s. 142.

وأما السابع: في بيان من يقتل من البغاة. هل يغسل ويصلى عليه أم لا؟

ذكر الإسبيجابي في شرحه قال:[1] «من قتل من أهل البغي يغسل ولا يصلى عليه.»

وذكر[2] في البدائع: «وأما قتلى أهل البغي فلا يصلى عليهم لما روي أن عليًا رضى الله عنه ما صلى على أهل حروراء. ولكنهم يغسلون ويكفنون ويدفنون. لأن ذلك من سنة موتى بني آدم. ويكره أن تؤخذ رؤوسهم ويبعث بها إلى الآفاق. وكذا رؤوس أهل الحرب.»

وذكر[3] في الذخيرة: «ولا يصلى على أهل البغي ولا يغسلون أيضًا. ولكنهم يدفنون لإماطة الأذى. ولأن القيام بغسلهم والصلاة عليهم نوع موالاة. والعادل ممنوع عن موالاة[4] أهل البغي في حياة الباغي. فكذا بعد موته.»

وكان الحسن بن زياد يقول: «إذا بقيت لهم فئة لا يصلى عليهم ولا يغسلون.[5] وإن لم تبق لهم فئة فلا بأس للعادل يغسل قريبه من أهل البغي إذا قتل ويصلي عليه.» هذه عبارته. والتوفيق بين ما ذكره في البدائع وما ذكره في الذخيرة[6] يحصل بما ذكره الحسن بن زياد.

وأما الثامن: في بيان من[7] يقتل من أهل العدل.[8] وهل يغسل ويصلى عليه أم لا؟

ذكر في شرح الإسبيجابي: «من قتل من أهل العدل فإنه يفعل به ما يفعل بالشهيد. وحكمه حكم الشهيد.

وذكر[9] في البدائع: «أما قتلى أهل العدل فيصنع بهم ما يصنع بسائر الشهداء. فلا يغسلون ويدفنون في ثيابهم. ولا ينزع إلا ما لا يصلح كفنًا. ويصلى عليهم لأنهم شهداء.»

وأما التاسع: في بيان الباغي إذا قتل أحدًا من أهل العدل ثم ظهرنا عليه هل يقتص منه للعادل أم لا؟

---

١ أ – قال.
٢ ن – ذكر.
٣ ن – ذكر.
٤ ح ب خ ن: الموالاة مع.
٥ ح ب خ ن – لا يصلى عليهم ولا يغسلون.
٦ ن: وبين الذخيرة.
٧ ح ب خ: ما.
٨ أ – أنه.
٩ ن – ذكر.

İsbîcâbî, şerhinde şöyle demiştir: "Savaş esnasında ehl-i adlin telef ettiği isyancılara ait mallar ve öldürdükleri kişiler tazmine konu olmaz. İsyancıların, ehl-i adlden kimsenin malını veya canını telef etmesi durumunda da aynı şey geçerlidir. Bu da tazmine konu olmaz. Fakat kişinin malı hâlâ aynî olarak mevcutsa kendisine iade edilir."[1]

el-Bedâi'de şöyle zikredilmiştir: "Ehl-i adlden bir kişi isyancılardan birini öldürür, yaralar veya malını helak ederse bunu tazmin etmez. Fakat isyancının, ehl-i adle böyle bir şey yapması durumunda ihtilaf söz konusudur. Ashabımız 'bunun mazmun olmadığını' söylerken, Şâfiî (r.a.) 'tazmine konu olduğunu' söylemiştir. İsyancılar, isyandan ve [karşı] gücün ortaya çıkmasından önce veya yenilgiden ve topluluğun dağılmasından sonra yukarıdaki şeylerden birisini yaparlarsa, bununla muâheze edilirler. Çünkü kuvvet ortadan kalkarsa velâyet de yok olmuş olur. İsyancı, ehl-i adlden [vâris olabileceği] birisini öldürürse Ebû Yusuf'a göre mirastan mahrum kalır. Ebû Hanife ve Muhammed'e göre ise isyancı 'Ben doğru yol üzere iken onu öldürdüm. Hâlâ da doğru yol üzereyim' derse mirastan mahrum kalmaz. Ama 'batıl üzere olduğumu bildiğim halde onu öldürdüm' derse mirastan mahrum kalır."[2]

el-Hidâye'de şöyle zikredilmiştir: "Ehl-i adlden bir kişi isyancı bir insanı öldürürse ona mirasçı olabilir. İsyancı, ehl-i adlden birisini öldürür ve 'ben doğru yol üzereydim ve hâlâ öyleyim' derse mirasçı olur. Ama 'Batıl üzere olduğumu bildiğim halde onu öldürdüm' derse mirastan mahrum kalır. Ehl-i adlden birisi isyancının canını veya malını telef ederse tazmin etmez ve günahkâr da olmaz. İsyancı, ehl-i adlden birisini öldürürse bize göre tazmin vâcip olmaz ama bu kişi günahkâr olur. Şâfiî kavl-i kadiminde tazminin vâcip olduğunu söylemiştir."[3]

Onuncusu: Ehl-i adlden birisi isyancı birisini öldürürse isyancının diyeti ondan alınır mı yoksa kısas mı yapılır?

Bu kısmın cevabı dokuzuncu kısımda tazmin sorumluluğu olmadığı şeklinde anlatılmıştı.

---

1 Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, No. 588, vr. 357[b].
2 Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII, s. 141-142.
3 Mergînânî, *el-Hidâye*, II, s. 413.

ذكر الإسبيجابي في شرحه قال:[1] «وما[2] أتلفه أهل العدل من أموال أهل البغي في الحرب أو قاتلوهم فأصابوا الأنفس فإن ذلك لا يكون [٢٣ب] مضمونا عليهم. وكذلك ما أتلف أهل البغي من أهل العدل من مال أو نفس. فإنه لا يكون مضمونا عليهم[3] إلا أن يوجد مال الرجل بعينه فيرد إليه.»

وذكر[4] في البدائع: «أن[5] العادل إذا أصاب من أهل البغي شيئا[6] من دم أو جراحة أو مال استهلكه فإنه لا ضمان عليه. وأما الباغي إذا أصاب شيئاً من أهل العدل فقد اختلفوا فيه. قال أصحابنا: «إن ذلك موضوع[7]» وقال الشافعي[8] «إنه مضمون.» ولو فعلوا شيئاً من ذلك قبل الخروج وظهور المنعة أو بعد الانهزام وتفرق الجمع، يؤخذون به. لأن المنعة إذا انعدمت، انعدمت الولاية. وأما الباغي إذا قتل العادل، يحرم الميراث عند أبي يوسف.[10] وعند أبي حنيفة ومحمد[11] إن قال «قتلته وكنت على الحق والآن أنا على الحق» لا يحرم. وإن قال «قتلته[12] وأنا أعلم أني على الباطل» يحرم.»

و ذكر[13] في الهداية: «وإذا قتل رجل من أهل العدل باغيًا فإنه يرثه. وإن قتله الباغي وقال «كنت على حق وأنا الآن على حق» ورثه. وإن قال «قتلته وأنا أعلم أني على باطل» لم يرثه. والعادل إذا أتلف نفس الباغي أو ماله،[14] لا يضمن ولا يأثم. والباغي إذا قتل العادل لا يجب الضمان عليه عندنا ويأثم. وقال الشافعي في[15] القديم: «إنه يجب.»»

وأما العاشر: وهو[16] بيان[17] أن العادل إذا قتل الباغي هل تؤخذ دية الباغي منه أم يقتص منه؟[18] هذا القسم قد علم جوابه من القسم[19] التاسع أنه لا يضمن[20]

---

١ أ – قال.
٢ أ: إن ما.
٣ ن أ – وكذلك ما أتلف أهل البغي من أهل العدل من مال أو نفس. فإنه لا يكون مضمونا عليهم.
٤ ن – ذكر.
٥ ح ب خ ن – أن.
٦ ح ب خ ن – شيئا.
٧ أ + عنه.
٨ أ + رحمه الله.
٩ أ: تقدمت.
١٠ أ + رحمه لله.
١١ ن + رحمهم الله تعالى.
١٢ أ – وكنت على الحق والآن أنا على الحق لا يحرم. وإن قال قتلته.
١٣ ن – ذكر.
١٤ أ – أو ماله.
١٥ أ – في.
١٦ أ: ففي.
١٧ ح ب خ ن – بيان.
١٨ أ – منه.
١٩ ن – القسم.
٢٠ أ: وقد علم من القسم التاسع أنه لا يضمن.

ON İKİNCİ BÖLÜM

Cihad ve Ganimetlerin Taksimi Hakkında

Bu bölümde söze konu edilecek birkaç konu vardır.

Birincisi, [cihadın] vücûbiyetinin zamanı hakkındadır. İkincisi, asker için alınan vergi hakkındadır. Üçüncüsü, savaştan kaçma hakkındadır. Dördüncüsü, öldürülmesi câiz olan ve olmayan müşrikler hakkındadır. Beşincisi, savaş halini sona erdiren şey hakkındadır. Altıncısı, hükümdara itaatin vâcip olduğu ve olmadığı durumlar hakkındadır. Korku namazı da bu kısma dâhildir. Yedincisi, emân hakkındadır. Sekizincisi, Müslüman olmak isteyen veya zimmet anlaşması yapmak istediği halde bu istekleri hükümdar tarafından reddedilen muhasara altındaki kâfirlerin durumu hakkındadır. Dokuzuncusu, esirler hakkındadır. Onuncusu, şehitler ve onlarla ilgili muameleler hakkındadır. On birincisi, esir değişimi hakkındadır. On ikincisi, ganimetler ve ganimetlerin nasıl dağıtılacağı hakkındadır.

Birincisi: [Cihadın vücûbiyet zamanı hakkındadır.]

Şunu bil ki, cihad genel seferberlik olmadığı sürece farz-ı kifâyedir. Aksi takdirde farz-ı ayn olur. Saldırıyı kâfirler başlatmasa bile onlarla savaşmak farzdır.

İkincisi: Asker için alınan vergi hakkındadır.

Orduyu teçhiz etme ihtiyacı ortaya çıkarsa Müslümanların, beytülmâlde mal bulunmasına bağlı olarak savaşmaya gücünün olması gerekir. Beytülmâlde mal varsa hükümdarın zenginlerden gönül rızaları olmaksızın mallarını zorla almaması gerekir. Bu haramdır. Fakat zenginler gönül hoşnutluğu ile kendileri vermek isterse beytülmâlde mal bulunsun bulunmasın bu haram olmaz, aksine bu güzel ve övülen bir harekettir. Beytülmâlde mal yoksa hükümdarın cihada çıkacak kişileri güç sahibi yapacak kadar malı zenginlerden zorla almasında bir beis yoktur. [Hz.] Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra askeri birlikleri zenginlerin mallarından [aldığı vergilerle] sefere göndermiştir. [Hz.] Ömer b. Hattâb (r.a.) da böyle yapmıştır. [Farklı sebeplerle] savaşa katılmayan kişinin atını gazvede bulunan kişiye veriyordu.

الفصل الثاني عشر

في الجهاد وقسمة الغنائم

الكلام في هذا الفصل في مواضع.

أحدها في بيان وقت وجوبه. والثاني في الجعائل. والثالث في الفرار من الزحف.

[٢٤أ] الرابع فيمن يجوز قتله من المشركين ومن لا يجوز.[١] الخامس في بيان[٢] ما ينتهي به الأمر في القتال. السادس[٣] فيما يجب من طاعة الإمام وما لا[٤] يجب ويندرج فيه صلاة الخوف. السابع في الأمان. الثامن في بيان أمر[٥] المحاصرين من الكفار إذا طلبوا الإسلام أو عقد الذمة وأبى الإمام. التاسع في السبايا. العاشر في الشهيد وما يصنع به.[٦] الحادي عشر في مفاداة الأسرى بالأسرى. الثاني عشر في الغنائم وكيفية قسمتها.

الأول: اعلم أن الجهاد فرض كفاية في غير نفير عام وإلا ففرض عين.[٧] وقتال الكفار واجب وإن لم يبدؤونا.

الثاني: في الجعائل.

إذا وقعت الحاجة إلى تجهيز الجيش فلا يخلو إما أن تكون[٨] للمسلمين قوة القتال بأن كان في بيت مال المسلمين مال.[٩] فإن كان فيه مال فلا ينبغي للإمام أن يتحكم على أرباب الأموال فيأخذ شيئا منهم من غير طيب أنفسهم. فإنه حرام. ولو أراد أرباب الأموال إعطاء الجعل بطيب من أنفسهم فلا يكون ذلك حرامًا بل يكون حسنًا مرغوبًا فيه سواء كان في بيت المال مال أو لم يكن. وإن لم يكن في بيت المال مال فلا بأس بأن يتحكم الإمام على أرباب الأموال بقدر ما يتقوى به الذين يخرجون إلى الجهاد. وقد صح أن أبا بكر الصديق رضى الله عنه[١٠] بعث بالبعوث بعد وفاة رسول الله صلى الله عليه وسلم من مال الأغنياء. وهكذا فعل[١١] عمر بن الخطاب رضى الله عنه. وكان يعطي الغازي فرس القاعد.

---

١ خ ن + قتله.
٢ ن – بيان.
٣ ب: الثالث.
٤ ح ب – لا.
٥ ح ب خ ن – بيان أمر.
٦ ب – به.
٧ ح ب خ ن – في غير نفير عام وإلا ففرض عين.
٨ ح ب: ان كان.
٩ أ – بأن كان في بيت مال المسلمين مال.
١٠ أ – الصديق رضى الله عنه.
١١ ح ب خ ن – فعل.

Üçüncüsü: Savaştan kaçma hakkındadır.

Muhammed b. Hasan şöyle demiştir: "Müslümanlardan bir kişinin müşrik iki kişiden kaçması hoşuma gitmez. Üç veya daha fazlasından kaçmasında bir beis yoktur. İlk dönemlerde, Resûlullah (s.a.v.) zamanında bir Müslümana kaçmak helal değildi. Onlarla savaşma konusunda sebat etme sorumluluğu vardı. Daha sonra aziz ve celil olan Allah 'Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bilmektedir'[1] şeklindeki buyruğuyla bunu hafifletti."

Allah size merhamet etsin. Şunu bilin ki, Müslümanların sayısı on iki bin veya daha fazla olur ise kâfirlerin sayısı bundan kat kat çok olsa bile kaçmaları helal değildir. Zira Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ordu on iki bine ulaşırsa mağlup olmaz."[2] Bu, söz birliğinin olduğu durumlar içindir. Ama farklılıklar söz konusu ise tâkat şartı ile beraber bire iki oranına itibar edilir.

Dördüncüsü: Öldürülmesi câiz olan ve olmayan müşrikler hakkındadır.

Ebû Yusuf şöyle demiştir: "Ebû Hanife'ye kadınların, çocukların, savaşmaya gücü yetmeyen yaşlıların ve savaşmalarını engelleyecek şekilde kötürüm olanların öldürülmesi hakkında soruldu. Ebû Hanife bunu nehy etti ve kötü gördü." Aynı şekilde topal, âmâ, felçli, sağ eli kesik olan, el ve ayakları bilekten kesik olanlar da öldürülmez. Fakat bunlardan birisi savaşın gidişatına fikriyle katılmışsa veya kadın, kraliçe ise bunlar öldürülür. Yine bu saydıklarımız arasında olup savaşa katılanlar da kötülüklerini def etmek için öldürülürler. Fakat çocuk ve deli savaştıkları süre içinde öldürülebilir, bunların dışındakilerin ise esir alındıktan sonra da öldürülmelerinde bir beis yoktur. Kişi şayet mütemadiyen deliriyor ve sonra kendine geliyorsa kendinde olduğu sürece sağlıklı kişi gibidir. Kişinin müşrik olan babasına [saldırarak savaşa] başlaması ve onu öldürmesi mekruhtur. Fakat baba, [oğlunu] öldürmeyi kastetmiş ve öldürmek dışında bunu bertaraf bir imkânı kalmamış ise kişinin, kendi babasını öldürmesinde bir beis yoktur. Mesela baba, oğluna doğru kılıcını kaldırmış ve oğul onu defetmek için öldürmek dışında başka bir imkâna sahip değilse [babasını] öldürmesinde bir beis yoktur.

---

1 Enfâl 8/66.

2 Benzer rivayetler için bkz. İbn Mâce, "Cihad", 25; Tirmizi, "Siyer", 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, s. 419; IV, s. 451.

الثالث: في الفرار من الزحف.

قال محمد بن الحسن:[1] «لا أحب لرجل من المسلمين أن يفر من رجلين من المشركين. ولا بأس بأن يفر من ثلاثة أو أكثر. وكان في الابتداء في زمن رسول الله[2] صلى الله عليه وسلم لا يحل لمسلم أن يفر وكان يلزم[3] الثبات على قتالهم. ثم خفف الله عز وجل [٢٤ب] الأمر[4] بقوله تعالى ﴿اَلْئٰنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا﴾ [الأنفال ٨/٦٦]

واعلموا رحمكم الله تعالى[5] أن عدد المسلمين إذا كان اثني عشر ألفًا أو أكثر، لا يحل لهم الفرار وإن كان عدد الكفار أضعاف ذلك لخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم. فإنه[6] قال:[7] «إذا بلغ الجيش اثني عشر ألفًا لا يغلبون» وهذا إذا اجتمعت كلمتهم. أما إذا افترقت فيعتبر الواحد بالاثنين بشرط الطاقة.

الرابع: فيمن يجوز قتله[8] من المشركين ومن لا يجوز.

قال أبو يوسف «سئل أبو حنيفة[9] عن قتل النساء والصبيان والشيخ الكبير الذي لا يطيق القتال والذين بهم زمانة لا يطيقون القتال.[10] فنهى عن ذلك وكرهه.[11]» وكذا لا يقتل مقعد ولا أعمى ولا يابس الشق[12] والمقطوع اليمنى والمقطوع يده[13] ورجله من خلاف إلا أن يكون أحد هؤلاء ممن له رأي في الحرب أو تكون المرأة ملكة. وكذا يقتل من كان يقاتل من هؤلاء الذين عددناهم دفعًا لشره غير أن الصبي والمجنون يقتلان ما داما يقاتلان وغيرهما لا بأس بقتله بعد الأسر. وإن كان يجن ويفيق فهو في حال إفاقته كالصحيح. ويكره أن يبتدئ الرجل أباه المشرك فيقتله. فلو قصد الأب قتله بحيث لا يمكنه دفعه إلا بقتله، لا بأس به أن يقتله. كما لو شهر الأب سيفه على ابنه ولا يمكن الابن دفعه إلا بقتله، لا بأس[14] بقتله.

---

١ أ + رحمه الله.
٢ ح ب خ ن: النبي.
٣ أ: وكانوا الزموا.
٤ أ: ثم خفف الله عنهم الأمر.
٥ أ – تعالى.
٦ ن – عليه السلام.
٧ أ – قال.
٨ أ + قتله.
٩ ن + رحمه الله.
١٠ أ – والذين بهم زمانة لا يطيقون القتال.
١١ ح – وكرهه.
١٢ أ – ولا يابس الشق.
١٣ أ: ولا مقطوع اليمين ولا مقطوع يده
١٤ أ – به أن يقتله كما لو شهر الأب سيفه على ابنه ولا يمكن الابن دفعه إلا بقتله، لا بأس.

Beşincisi: Savaş halini sona erdiren şey hakkındadır.

Savaş halinin iki şey ile sona erdiğinin bilinmesi gerekir: İslam'ı [kabul etmek] ve cizye ödemeyi kabul etmek. Kâfirin nasıl Müslüman olacağı açıklamaya muhtaçtır. Aynı şekilde müşrikler arasında kimden cizye kabul edilip kimden kabul edilmeyeceği de açıklamaya muhtaçtır.

İlki şöyledir: Kâfirler iki türdür. Bir kısmı her türlü kötülükten münezzeh olan izzet ve celâl sahibi Allah'ı inkâr eder. Bir kısmı ise O'na inanır fakat putperestler gibi O'nun vahdaniyetine inanmaz. İzzet ve celâl sahibi Allah'ı inkâr eden kişi O'na inanırsa onun Müslüman olduğuna hükmedilir. Allah'a inanıp vahdaniyetini inkâr eden kişinin "Allah'tan başka ilah yoktur" demesiyle Müslüman olduğu hükmüne varılır. Allah'ın vahdaniyetine inanıp Peygamberimiz [Hz.] Muhammed'in (s.a.v.) risâletini inkâr ederse onun kâfir olduğuna hükmedilir. Fakat O'nun risâletini kabul ederse o kişinin Müslüman olduğuna hükmedilir.

Ehl-i kitap, Yahudi ve Hıristiyanlara gelince, Muhammed b. Hasan -Allah rahmet eylesin- şöyle demiştir: "[Bu kişilerin] Müslümanlığı Resûlullah (s.a.v.) zamanında Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in [s.a.v.] Allah'ın elçisi olduğuna dair şehadet etmesiyle sabit oluyordu. Fakat bugün Irak bölgesinde bir Yahudi veya Hıristiyan 'Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in [s.a.v.] Allah'ın elçisi olduğuna şehadet ederim' derse '[Eski] dinimden çıktım ve İslam dinine girdim' demedikçe Müslüman olduğuna hükmedilmez." Ashabın bu konu hakkındaki görüşlerini *Enfa'u'l-Vesâil ilâ Tahrîri'l-Mesâil* adlı kitabımda tetkik ettim. Oraya bakılabilir.[1]

Müşrikler içerisinde kimden cizyenin kabul edilip kimden kabul edilmeyeceğine gelince; kâfirlerin sınıflara ayrıldığını bilesin. Bunların bir kısmından cizye almak ve onlarla zimmet anlaşması yapmak câiz değildir. Bunlar putperestler gibi ehl-i kitap olmayan Arap müşriklerdir. Eğer mağlup edilirlerse erkeklerinin İslam'ı kabul etmekten veya ölümden başka çıkar yolları yoktur. Kadınları ve çocukları ise fey' mesabesindedir. Kâfirlerin bir kısmından ise cizye almak icmâ ile câizdir. Bunlar ehl-i kitaptır. Yani Arap veya diğer milletlerden olan Yahudi ve Hıristiyanlardır. Aynı şekilde Arap olsun olmasın Mecusilerden de cizye almak icmâ ile câizdir.

---

1 Bkz. Tarsûsî, *Enfa'u'l-Vesâil*, s. 59-61.

الخامس: في بيان ما ينتهي به الأمر في القتال.[1]

يجب أن يعلم أن الأمر بالقتال[2] ينتهي بشيئين: الإسلام وبقبول الجزية. فيحتاج إلى بيان ما يصير به الكافر مسلمًا. وكذا يحتاج إلى بيان من تقبل منه الجزية من المشركين ومن لا تقبل.

أما الأول فالكفار على نوعين: منهم[3] من يجحد البارئ عز وجل ومنهم من يقر به إلا أنه ينكر وحدانيته[4] كعبدة الأوثان. فمن أنكر البارئ عز وجل[5] [٢٥ا] إذا أقر به، يحكم بإسلامه. ومن أقر به وجحد وحدانيته بأن قال «لا إله إلا الله» يحكم بإسلامه. ومن أقر بوحدانية الله تعالى[6] وجحد رسالة نبينا[7] محمد صلى الله عليه وسلم يحكم بكفره.[8] فإذا أقر برسالته يحكم بإسلامه.

وأما الكتابي واليهود والنصارى[9] فقد قال محمد بن الحسن[10] رحمه الله[11] «إن إسلامهم[12] كان في زمن رسول الله صلى الله عليه وسلم يثبت بشهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدًا رسول الله. وأما اليوم ببلاد العراق إذا قال اليهودي أو النصراني «أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدًا رسول الله» لا يحكم بإسلامه ما لم يقل «تبرأت من ديني ودخلت في دين[13] الإسلام.»» وقد استقصيت ما قاله الأصحاب في هذه المسألة في كتابي أنفع الوسائل إلى تحرير المسائل. فلينظر فيه.

وأما بيان من تقبل منه الجزية من المشركين ومن لا تقبل.[14] فاعلم أن الكفار أصناف. صنف لا يجوز أخذ الجزية منهم ولا إعطاء الذمة لهم. وهم المشركون من العرب ممن لا كتاب لهم نحو عبدة الأوثان والأصنام. فإذا أظهر عليهم لا يقبل من رجالهم إلا السيف أو الإسلام. ونساؤهم وصبيانهم فيء. وصنف يجوز أخذ الجزية منهم بالإجماع. وهم أهل الكتاب أي[15] اليهود والنصارى من العرب وغيرهم. وكذا يجوز أخذ الجزية من المجوسي بالإجماع عربيًا كان أو غير عربي.

---

١ أ: ما ينتهي به أمر القتال.
٢ أ: أن أمر القتال.
٣ أ – منهم.
٤ أ – جل وعلا.
٥ أ: فمن أنكر البارئ تعالى.
٦ ن: بوحدانيته تعالى.
٧ ح ب خ ن – نبينا.
٨ ح ب خ – يحكم بكفره.
٩ أ: وأما الكتابي كاليهودي والنصراني.
١٠ ح ب خ ن – بن الحسن.
١١ أ – رحمه الله.
١٢ أ: إسلامه.
١٣ ح ب خ ن – دين.
١٤ أ + منه.
١٥ ح ب خ ن: من.

Cizye alınması konusunda ihtilafın bulunduğu kısım ise Arap olmayıp, ehl-i kitap ve Mecusilerden de olmayan müşrik kavimlerdir. Şâfiî'nin aksine bize göre bunlardan cizye alınması câizdir. Esirler şayet hükümdardan zimmet [anlaşması] talep ederlerse, hükümdarın onlarla zimmet anlaşması yapma hakkı vardır.

Altıncısı: Hükümdara itaat edilip edilmemesi gereken durumlar ile ilgilidir.

Korku namazı da bu konuya dâhildir. Ordu savaş için dârü'l-harbe girer ve hükümdar bir emir verirse emredilen hususun kesin bir ma'siyet içermesi dışında bu konuda ordunun itaat etmesi gerekir. Bunun açıklaması şu üç şeyden hâlî olmaz:

1. Ordu, meselâ hükümdarın onlara hal-i hazırda savaşmamayı emretmesi gibi, kendilerine emredilen şeyden menfaat göreceğini bilir ve savaşı bırakmanın kendi yararlarına olduğunu düşünürlerse [hükümdara] itaat ederler.

2. Ordu, hal-i hazırda düşmanların kendilerine güç yetiremeyeceklerini anladığından dolayı onları yeneceğini ve düşmana Müslümanlara karşı savaşma konusunda yardımcı olması için imdada yetişenlerin olduğunu biliyorsa hükümdara [savaşmama konusunda] itaat etmez.

3. Ordu menfaat veya zarar konusunda şüpheye düşer ve onların nezdinden her iki ihtimal de eşit seviyede ise hükümdara itaat eder. Çünkü emîre itaat etmek yakînî bir şekilde [emîrin] ordu üzerindeki bir hakkıdır. Yakîn olan şey de şüphe ile terkedilemez.

Ordudan birisi emredilen hususlarda emîrine itaat etmezse hükümdarın ilk anda onu te'dib etmesi gerekmez. Fakat bunu bir daha yapmaması için ona nasihat eder. Bundan sonra da itaatsizlik ederse bir mazeret beyan etmedikçe onu te'dib eder. [Asker] itaatsizliğinin bir mazeret sebebiyle olduğu hususunda yemin ederse, hükümdar onu serbest bırakır.

وأما الصنف الذين اختلف[1] في جواز أخذ الجزية منهم فهم قوم من المشركين غير العرب وغير أهل الكتاب والمجوس. ويجوز أخذ الجزية منهم عندنا خلافا للشافعي. ولو طلب الأسارى من إمام[2] المسلمين الذمة فللإمام أن يعطيهم الذمة.

السادس: فيما يجب من طاعة الإمام وما لا يجب.

ويندرج فيه معرفة صلاة الخوف. إذا دخل العسكر دار الحرب للقتال[3] فأمرهم الإمام بشيء [٢٥ب] فعليهم[4] أن يطيعوه في ذلك إلا أن يكون المأمور به معصية بيقين. وبيان هذا[5] لا يخلو من ثلاثة أوجه:

إما إن علم العسكر أنهم[6] ينتفعون بشيء أمروا[7] به بيقين بأن أمر الإمام أن لا يقاتلوا في الحال مثلًا وعلم العسكر أن منفعتهم في ترك القتال في الحال[8] فيطيعونه فيه.[9] أو إن علم[10] العسكر أنهم ينصرون[11] بالقتال في الحال بأن علموا أن أهل الحرب لا يطيقونهم في الحال[12] وعلموا أن لهم مددًا[13] يلحق بهم وينصرون بهم على قتال المسلمين فلا يطيعونه فيه. أو أن يشكوا[14] في المنفعة والضرر واستوى الطرفان فإنهم يطيعونه. لأن طاعة الأمير حق على العسكر بيقين. واليقين لا يترك بالشك.

وإذا عصى واحد من الجند أميره فيما أمره به[15] فلا ينبغي للإمام أن يؤدبه في[16] أول وهلة. ولكن ينصحه حتى لا يعود إلى مثل ذلك. فإن عصاه بعد ذلك أدبه إلا[17] أن يبدي عذرًا. فإنه حينئذ[18] يخلي سبيله إذا حلف أنه إنما خالفه بعذر.

---

١ ح ب خ ن: اختلفوا.
٢ ح ب خ ن – إمام.
٣ ح ب خ ن – للقتال.
٤ ح ب خ ن: كان على العسكر.
٥ ح ب خ ن + اذا أمر العسكر بشئ.
٦ ح ب: اما ان علم أهل العسكر.
خ ن – أنهم.
٧ ح ب خ ن – بشيء أمروا.
٨ ح ب: فيه.
خ ن – في الحال.
٩ ح – وعلم العسكر أن منفعتهم في ترك القتال في الحال فيطيعونه فيه.
١٠ ح ب: وعلم.
١١ ب: وان علم العسكر ينصرون.
١٢ أ: في القتال.
١٣ ن: وعلموا ان المدد.
١٤ ح ب خ ن: وان شكوا.
١٥ أ – به.
١٦ أ: من.
١٧ ب – إلا.
١٨ أ – حينئذ.

Emîrin tellalı, meselâ "yarın ordunun arka kuvvetleri şu gruptan, sağdaki kuvvetler şu gruptan ve soldaki kuvvetleri şu gruptan oluşacak" diye ilan eder ve düşman da arka kuvvetlere saldırırsa, kendi bölgeleri boş kalmadığı sürece, sağdaki ve soldaki kuvvetlerin arka kuvvetlere yardım etmesinde bir beis yoktur. Fakat kendi bölgeleri boş kalacak olursa onlara yardım etmezler. Emîr, onlara bölgelerini boş bırakmamayı ve birbirlerine yardım etmemeyi emrettiyse kendi bölgeleri emniyette olsa ve arka kuvvetler için endişe duysalar bile onlara yardım etmeleri gerekmez. Çünkü emîre itaat farzdır, onların endişelendikleri şey ise vehim eseridir. Vehim eseri olan bir şey kesin olan bir şeyi ortadan kaldırmaz.

Korku namazına gelince. Şunu bil ki şayet korku artarsa imam insanlara farz namazları cemaatle kıldırır. İnsanları iki gruba ayırır. Bir grup düşmana yönelmiş bir vaziyette durur. Diğer gruba ise imam namaz kıldırır. Bunlarla namazın yarısını icra eder ve ardından bu grup düşmana yönelir. Diğer grup gelir ve imam onlara da namazın kalan yarısını kıldırır. Sonra bu grup gider ve düşmanın karşısında durur. İlk grup geri gelir ve kıraat yapmaksızın namazını tamamlar. Ardından ikinci grup gelir ve namazda yetişemedikleri kısımları kıraat ile kazâ ederler. Bu, fıkıhtaki namaz bölümlerinden bilinir. Ebû Yusuf "bu namaz bizim zamanımızda artık hükümsüzdür" diyordu. Yine Ebû Yusuf şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın '[Cephede] sen de aralarında isen'[1] buyruğundan dolayı [Hz.] Peygamber'den (s.a.v.) sonra korku namazı câiz değildir. Korku namazı, bu buyruğa özel kılınmıştır."

Yedincisi: Emân hakkındadır.

Şunun bilinmesi gerekir ki emân ancak Müslüman erkek veya Müslüman kadınlar tarafından verildiğinde sahih olur. Müslüman bir erkek veya Müslüman bir kadın bir kalenin veya şehrin ehline emân verirse bu geçerli olur. Bundan sonra kimsenin onlarla savaşması câiz olmaz. Bu, nikâh bölümündeki velâyet gibidir. Fakat bunda bir kötülük olursa başına buyruk hareket ettiği için hükümdar onu te'dib eder.

1 Nisâ 4/102.

وإذا نادى منادي الأمير أن الساقة غدًا على أهل كذا والميمنة على أهل كذا[1] والميسرة على أهل كذا. فشد العدو على[2] الساقة فلا بأس على أهل الميمنة والميسرة أن يعينوا أهل الساقة إذا خافوا عليهم وهذا إذا كان لا يخل ذلك بمراكزهم.[3] وأما إذا كان يخل ذلك[4] بمراكزهم فلا يعينونهم. وإن أمرهم الأمير أن لا[5] يخلوا عن مراكزهم ونهى[6] عن[7] أن يعين بعضهم بعضًا[8] فلا ينبغي لهم أن يعينوا أهل الساقة وإن أمنوا من ناحيتهم وخافوا على أهل الساقة.[9] لأن طاعة الأمير فرض وما يخافونه موهوم. والموهوم لا يعارض المتيقن.

وأما معرفة صلاة الخوف. فاعلم أنه إذا اشتد الخوف، صلى الأمام بالناس الصلوات المفروضة. ويجعلهم طائفتين: طائفة في وجه العدو وطائفة يصلي بهم. فيصلي بهؤلاء شطر[10] الصلاة ثم تذهب هذه الطائفة إلى وجه العدو. [٢٦] وتأتي الأخرى فيصلي بهم شطر الصلاة ثم يسلم الإمام. وتذهب هذه الطائفة فتقف بإزاء العدو وتأتي الأولى[11] فيتمون صلاتهم بغير قراءة. ثم تأتي الطائفة الثانية فيقضون ما فاتهم بقراءة. وهذا معروف في كتاب الصلاة في الفقه. وأبو يوسف يقول «إنها غير مشروعة في زماننا.» قال أبو يوسف: «لا تجوز صلاة الخوف بعد النبي صلى الله عليه وسلم لقوله تعالى ﴿وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ﴾ [النساء ١٠٢/٤] فخصها بها.»[12]

السابع: في الأمان.

يجب أن يعلم أن الأمان يصح من الرجل المسلم أو المرأة المسلمة. فإذا أمّن الرجل المسلم أو المرأة المسلمة أهل حصن أو مدينة، صح أمانه. ولا يجوز لأحد قتالهم بعد ذلك. وهو كالولاية في باب النكاح إلا أن يكون في ذلك مفسدة فيؤدبه الإمام لافتياته على رأيه.

---

١ ح + والميسرة أن يعينوا أهل الساقة غدا على أهل كذا والميمنة على أهل كذا.
٢ ب + أهل.
٣ أ: وهذا اذا كان كذالك لا يخل بمراكزهم.
٤ أ: وأما إذا كان ذلك يخل .
٥ خ ن - لا.
٦ خ ن - نهى.
٧ ح ب أ - عن.
٨ ح ب خ ن - بعضاً.
٩ ح - وإن أمنوا من ناحيتهم وخافوا على أهل الساقة.
أ: فلا ينبغي لهم أن يعينوا أهل الساقة إن خافوا على أهل الساقة وإن أمنوا من ناحيتهم.
١٠ ح ب خ: ينتظر.
١١ ن: الأخرى.
١٢ ح ب خ ن - قال أبو يوسف: «لا تجوز صلاة الخوف بعد النبي صلى الله عليه وسلم لقوله تعالى ﴿وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ﴾ فخصها بها.»

Hükümdar bizzat kendisi emân verirse ve daha sonra maslahatın emân anlaşmasını bozmakta olduğunu düşünürse anlaşmaya son verir ve onlarla savaşır. Köle, Müslümanların safında savaşa çıkan zimmî, düşman elindeki esir ve düşman topraklarına giren tüccar tarafından verilen emân geçerli değildir. Dârü'l-harbde Müslüman olup topraklarımıza gelmemiş olan kişinin de vereceği emân geçerli değildir.

Sekizincisi: Muhasara altındaki kâfirlerin Müslüman olmak istemesi veya zimmet anlaşması yapmak istemesi hakkındadır.

Hükümdar ehl-i harbe ait bir şehri muhasara ederse ve bu şehrin ahalisi Müslüman olmak isterse hükümdarın bunu kabul etmemesi helal değildir. Çünkü savaş bizzat savaşın kendisi için meşru hale getirilmemiştir. Aksine [savaş] İslam'ı veya zimmet anlaşmasını kabul ettirmek içindir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Onlarla Müslüman oluncaya kadar savaşacaksınız."[1] Yine celâl sahibi yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Cizye verene kadar…"[2]

Dokuzuncusu: Esirler hakkındadır.

Hamile ise doğum yapana, hamile değilse bir hayız görene kadar esir alınan kadın ile ilişkiye girmenin câiz olmadığının bilinmesi gerekir.

Onuncusu: Şehit ve şehitle ilgili muameleler hakkındadır.

Şehit eğer savaşta öldürüldüyse yıkanmaz, fakat namazı kılınır. [İmam] Mâlik namazının da kılınmayacağı görüşündedir.

On Birincisi: Esirlerin değişimi hakkındadır.

Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre Müslümanların esirleri ile müşriklerin esirlerinin değişiminde bir beis yoktur. Ebû Hanife'nin iki görüşünden daha zâhir olanı budur. Bu konudaki delil şudur: [Hz.] Peygamber (s.a.v.) Müslümanlardan iki kişiyi müşriklerden bir kişi ile değiştirmiştir.[3]

On ikincisi: Ganimetler, bunların nasıl dağıtılacağı ve harcama yerleri hakkındadır.

---

1 Fetih 48/16.

2 Tevbe 9/29.

3 Ebû Cafer Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zühri Neccar ve Muhammed Seyyid Cadelhak (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994), III, s. 260.

ولو أمّن الإمام بنفسه ثم رأى المصلحة في النبذ، نبذ إليهم[1] وقاتلهم. ولا يصح الأمان من العبد ولا من الذمي الذي خرج مع المسلمين للقتال ولا أمان أسير في أيدي العدو ولا تاجر يدخل عليهم. ومن أسلم في دار الحرب ولم يخرج إلينا لا يصح أمانه.

الثامن: في المحاصرين من الكفار إذا طلبوا الإسلام أو عقد الذمة.

إذا حاصر الإمام مدينة من مدائن أهل الحرب فطلب أهل المدينة أن يسلموا وأبى الإمام ذلك فهذا مما لا يحل للإمام. لأن القتال ما شرع لعينه بل لأجل الإسلام أو لقبول عقد الذمة .قال الله تعالى ﴿تُقَاتِلُونَهُمْ اَوْ يُسْلِمُونَ﴾ [الفتح ١٦/٤٨] وقال تعالى[2] ﴿حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ﴾ [التوبة ٢٩/٩]

التاسع: في السبايا.

يجب[3] أن يعلم أن المسبية لا يجوز وطؤها إن كانت حاملًا حتى تضع وإن كانت حائلًا حتى تستبرأ بحيضة.

العاشر: في الشهيد وما يصنع به.

الشهيد إذا قتل في المعركة، لم يغسل ويصلى عليه.[4] وقال مالك: «لا يصلى عليه.»

الحادي عشر: [٢٦ب] في مفاداة الأسرى بالأسرى.

لا بأس أن يفادى أسرى المسلمين بأسرى المشركين عند أبي يوسف ومحمد.[5] وهو أظهر الروايتين عن أبي حنيفة.[6] والأصل فيه أن النبي صلى الله عليه وسلم فادى رجلين من المسلمين برجل من المشركين.

الثاني عشر: في الغنائم وكيفية قسمتها وبيان مصارفها.

---

١ خ ن: اليه.
٢ أ: وقال جل وعلا.
٣ أ: ينبغي.
٤ أ: يصلى عليه ولا يغسل.
٥ ن + رحمهما الله تعالى.
٦ أ + رحمه الله.

Ganimetler, müşriklerin mallarından ve şehirlerinden Allah'ın Müslümanlara nasip ettiği maldır. Sultan bir beldeyi anveten yani savaşarak fethederse bu beldeyi Resûlullah'ın (s.a.v.) Hayber'de yaptığı gibi ganimete hak kazananlar arasında paylaştırma veya [Hz.] Ömer'in (r.a.) ashabın da onayıyla Irak'ın Sevad arazisinde yaptığı gibi beldenin ehlini olduğu yerde bırakıp onlara bir cizye takdir etme ve topraklarından da haraç alma arasında muhayyerdir. Ganimete hak kazananların ihtiyaç duyması halinde başka bir zaman için hazırlıklı olmaları için ilkinin daha iyi olduğu söylenmiştir. Bu hükümler gayr-ı menkuller için geçerlidir.

Menkul mallarda ise hükümdarın bu malları sahiplerine geri vererek ihsanda bulunması câiz değildir. Çünkü şeriatta böyle bir şey vârid olmamıştır. Arazi ile beraber [arazinin işletilmesi amacıyla] köle vererek onlara ihsanda bulunursa işlerini görebilecek kadar yeterli menkul mal da verebilir. Esirler konusunda ise muhayyerdir. İsterse onları öldürür. Çünkü [Hz. Peygamber] (s.a.v.) esirleri öldürmüştür. Zira bunda fitne/fesadın kesilmesi vardır. İsterse onları köleleştirir veya özgür bırakarak zimmî olmalarını sağlar. Onları dârü'l-harbe göndermesi câiz değildir. Çünkü bu onların, Müslümanların aleyhine güçlenmelerini sağlar. Müslüman olurlarsa kötülükleri defedildiği için hükümdar onları öldürmez. Fakat esir aldıktan sonra Müslüman olurlarsa onları köleleştirme hakkı vardır.

Hükümdar [ehl-i harp topraklarından] geri dönmek isterse ve onunla beraber dârü'l-İslam'a taşımaya gücünün yetmediği büyük baş hayvanlar varsa onları boğazlar ve yakar. Kâfirler onlardan istifade edemesin diye onları boğazlayıp ateş ile yakmadan orada terk etmez. Ayrıca binaları yıkar ve silahları da ateşe verir. Yakamadıkları silahları ise bulunamayacak bir yere gömer.

Ganimet taksiminin nasıl olacağına gelince. Hükümdarın ganimeti dârü'l-İslam'a götürmeden dârü'l-harbde dağıtmaması gerektiğini bilesin. Ganimetleri taşıyacak imkânı yoksa ganimetleri dârü'l-İslam'a taşımaları için hak sahiplerine emanet olarak verir. Sonra bunlar hükümdara geri verilir ve o da taksimi yapar.

الغنائم ما يفتحه الله تعالى على أيدي المسلمين من أموال المشركين ومدنهم. فإذا فتح السلطان بلدة[1] عنوة أي قهرًا فهو بالخيار: إن شاء قسمها بين الغانمين كما فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم بخيبر وإن شاء أقر أهلها عليها ووضع عليهم الجزية وعلى أراضيهم الخراج كما فعل عمر رضى الله عنه بسواد العراق بموافقة الصحابة[2] له في ذلك. وقيل الأولى هو الأول عند حاجة الغانمين لتكون عدة في الزمان الثاني. وهذا في العقار.

أما في المنقول المجرد لا يجوز المن بالرد عليهم لأنه لم يرد الشرع به. وإن من عليهم بالرقاب والأراضي، يدفع إليهم من المنقولات بقدر ما يتهيأ لهم من العمل. وهو في الأسارى بالخيار: إن شاء قتلهم لأنه صلى الله عليه وسلم قتل ولأن فيه حسم مادة الفساد وإن شاء استرقهم وإن شاء تركهم أحرارًا ذمة للمسلمين. ولا يجوز أن يردهم إلى دار الحرب لأن فيه تقويتهم على المسلمين. فإن أسلموا لا يقتلهم لاندفاع شرهم. وله أن يسترقهم إذا أسلموا بعد الأخذ.

وإذا أراد الإمام العود ومعه مواشٍ فلم يقدر على نقلها إلى دار الإسلام، ذبحها وحرقها ولا يعقرها ولا[3] يتركها من غير أن يحرقها بالنار[4] حتى لا ينتفع بها الكفار. ويخرب البنيان ويحرق الأسلحة أيضًا. وما لم يحرقه فيها يدفنه في موضع لا يوقف عليه. [٢٧أ]

وأما كيفية القسمة للغنيمة. فاعلم أن الإمام لا يقسم غنيمة في دار الحرب حتى يخرجها إلى دار الإسلام. فإن لم يكن للإمام حمولة يحمل الغنائم عليها قسمها بين الغانمين قسمة إيداع ليحملوها إلى دار الإسلام ثم يرتجعها منهم فيقسمها.

---

١ أ: مدينة.
٢ ن أ + رضي الله عنهم.
٣ أ - لا.
٤ ح ب: ولا يتركها لم يحرقها بالنار.
خ ن: ولا يتركها بل يحرقها بالنار.

Taksimin şekli: Ganimet beş kısma ayrılır.

Bunun beşte biri (*humus*) Allah Teâlâ'nındır. Bu da üç pay edilir. Bir pay yetimlere, bir pay miskinlere, bir pay da yolda kalanlara verilir. [Hz. Peygamber'in (s.a.v.)] fakir olan akrabaları[1] da buraya dâhildir ve onların önceliği vardır. Fakat akrabalarından zengin olanlara verilmez. Geri kalan beşte dört, ganimete hak kazananlara dağıtılır. Atlı olanlara iki pay, yaya olanlara bir pay verilir. Acem atı ve Arap atının sahibi bu konuda aynıdır. Köle, çocuk, kadın ve zimmîye pay verilmez. Fakat hükümdarın takdirine göre onlara da hediye verilir. Mükateb köle, normal köle hükmündedir. Müslümanlarla beraber savaşmış veya onlara yol göstermiş ise zimmîye de hediye verilir. Aynı şekilde köle de savaşa katılmışsa ona da hediye verilir. Kadına ise ancak yaralıları tedavi etmiş ve hastalar ile ilgilendiyse hediye verilir. Verilen bu hediye ganimete hak kazananlara verilen bir payı geçemez.

Ulemanın bir kısmına göre Resûlullah'ın (s.a.v.) aldığı pay yerine sultanın da humusun beşte birini alma hakkı vardır. Fakat doğru olan sultanın böyle bir hakkının olmamasıdır. Sultanın askerlerden birisinin hakkı kadar hakkı olur. Eğer savaşmış olan köleleri varsa onların her birine ganimete hak sahibi olmuş özgür bir kişinin payının altında bir hediye verilir ve bu da sultana ait olur. Çünkü köle ve kölenin sahip olduğu her şey efendisinindir. Bu pay konusunda ordunun geri kalanına göre ayrıcalıklı olduğunda şüphe yoktur. Allah en iyisini bilir.

Eserin müellifi -Allah rahmet eylesin- şöyle demiştir: Bu, [yazmayı] amaçladığım [kitabın] sonudur. 14 Zilkade 753 Çarşamba günü tamamlandı. Doğruyu Allah bilir. Hamd tek olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm efendimiz [Hz.] Muhammed, âl ve ashabının üzerine olsun. Allah, Resûlullah'ın ashabının tamamından razı olsun.

---

1 Metinde geçen "zevi'l-kurbâ" ifadesi literatürde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) akrabalarını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bkz. Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed Haddâd Zübeydî, *el-Cevheretü'n-Neyyira alâ Muhtasari'l-Kudûrî* (el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322), II, s. 268.

وصورة القسمة أنها تقسم خمسة أجزاء.

خمس منها لله تعالى يقسمه على ثلاثة أسهم. سهم لليتامى وسهم للمساكين وسهم لابن السبيل. يدخل فقراء ذوي القربى فيهم[1] ويقدمون. ولا يدفع إلى أغنيائهم. والأربعة الباقية يقسمها بين الغانمين. للفارس سهمان وللراجل سهم. ويستوي فيه صاحب البرذون والعربي.[2] ولا يسهم للمملوك ولا لصبي ولا امرأة ولا ذمي. ولكنه يرضخ لهم الإمام بحسب ما يرى. والمكاتب بمنزلة العبد. والذمي إنما يرضخ له[3] إذا قاتل أو دل على الطريق.[4] وكذا العبد إنما يرضخ له إذا قاتل. والمرأة إنما يرضخ لها إذا كانت تداوي الجرحى وتقوم على المرضى. ولا يبلغ برضخه[5] سهمًا من سهام الغانمين.

وأما السلطان فله خمس الخمس عند بعض العلماء مكان ما كان يأخذه رسول الله صلى الله عليه وسلم لنفسه. والجادة على أنه ليس له ذلك. وإنما له كواحد من الجيش. فإن كان له مماليك وقاتلوا فإنه يرضخ لكل واحد منهم دون سهم الحر[6] من الغنيمة[7] ويكون للسلطان. لأن العبد وما يملك لمولاه. ولا شك أنه يتميز له النصيب عن بقية أهل[8] الجيش. والله أعلم.

قال مؤلفه رحمه الله تعالى: «هذا آخر ما قصدته. واتفق الفراغ منه يوم الأربعاء، رابع عشر ذي القعدة، سنة ثلاث وخمسين وسبعمائة. والله أعلم بالصواب[10] والحمد لله وحده وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم ورضي الله عن أصحاب رسول الله أجمعين.[11]

---

١ أ: يدخل فيه فقراء ذوي القربى.

٢ أ: ويستوي فيه صاحب العربي والبرذون.

٣ أ - بحسب ما يرى. والمكاتب بمنزلة العبد. والذمي إنما يرضخ له.

٤ خ ن - أو دل على الطريق.

٥ ح ب خ ن: بما ترضخه.

٦ أ - الحر.

٧ خ ن: لكل واحد منهم سهم الحر من الغنيمة.

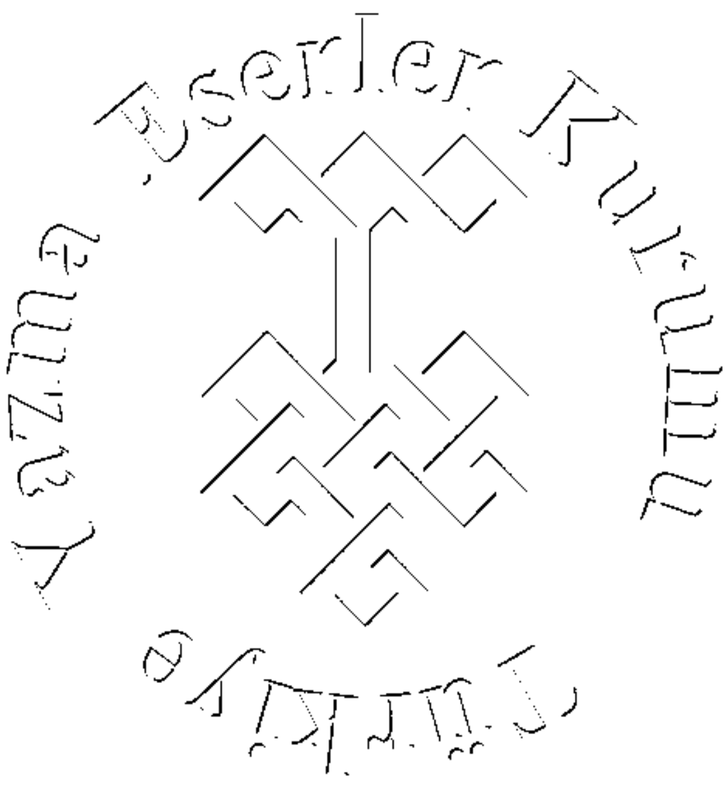
٩ أ - أهل.

أ + وهذا آخر الكتاب.

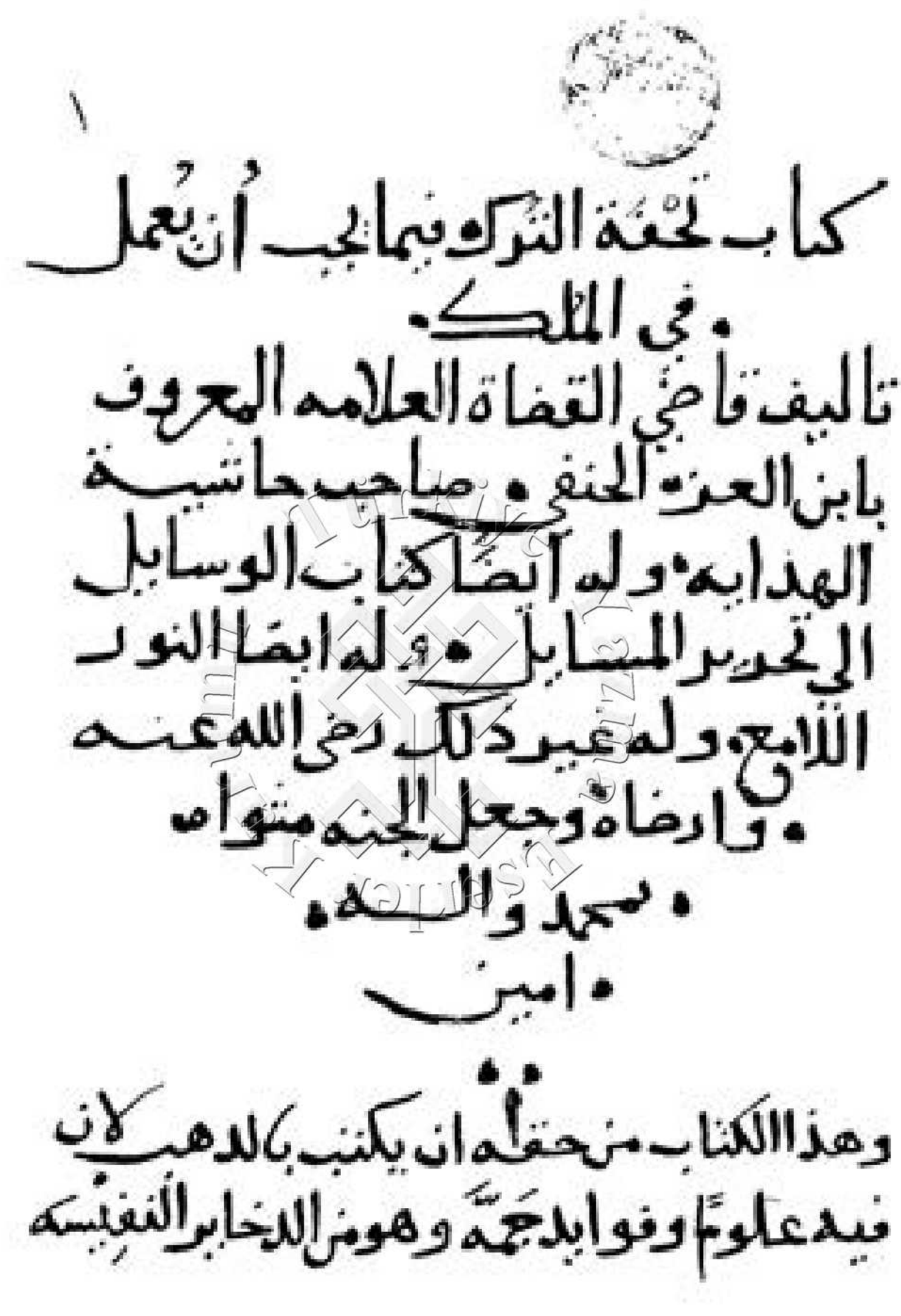
١٠ ح ب ن - والله أعلم بالصواب.

أ - قال مؤلفه رحمه الله تعالى: «هذا آخر ما قصدته. واتفق الفراغ منه يوم الأربعاء، رابع عشر ذي القعدة، سنة ثلاث وخمسين وسبعمائة. والله أعلم بالصواب.

١١ ح ب خ ن - والحمد لله وحده وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم ورضي الله عن أصحاب رسول الله أجمعين.

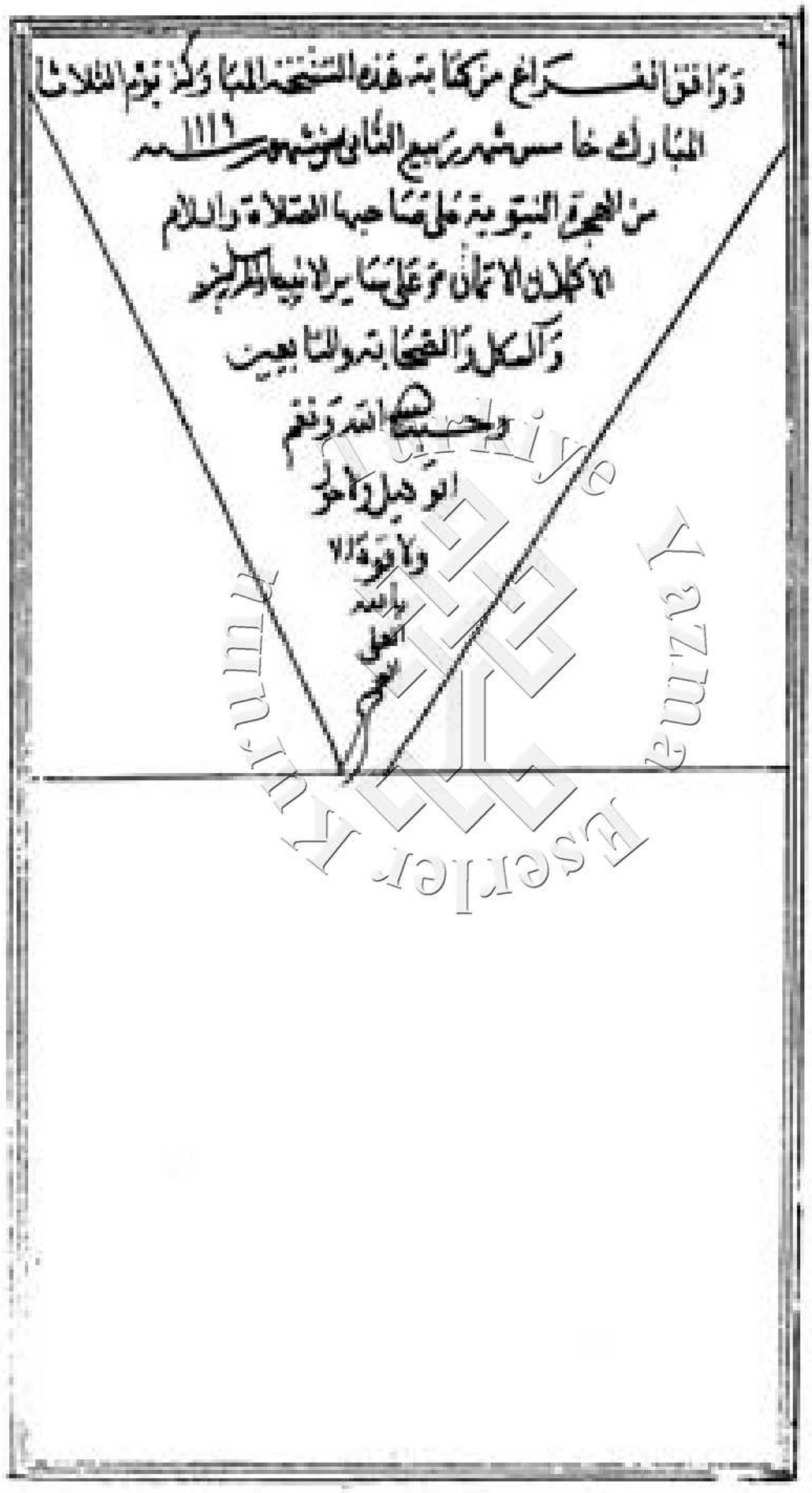

Ryerter Kurier
Ryerter Kurier

***Tuhfetü't-Türk Fî Mâ Yecibu En Yu'mele Fi'l-Mülk*'ün Süleymaniye Yazma Eser Kütp., Ayasofya No. 2853'**te kayıtlı bulunan yazma nüshasından görüntü.

كتاب تحفة الترك فيما يجب ان يعمل
في الملك
تاليف قاضي القضاة العلامه المعروف
بابن العز الحنفي صاحب حاشية
الهدايه ولد ايضا كتاب الوسايل
الى تحرير المسايل ولد ايضا النور
اللامع ولد غير ذلك رضي الله عنه
وارضاه وجعل الجنه مثواه
وعلى محمد والله
امين

وهذا الكتاب من حقه ان يكتب بالذهب لان
فيه علوما وفوايد جمه وهو من الاخبار النفيسه

***Tuhfetü't-Türk Fî Mâ Yecibu En Yu'mele Fi'l-Mülk*'ün Süleymaniye Yazma Eser Kütp., Hekimoğlu No. 355**'te kayıtlı bulunan yazma nüshasının baş ve sonundan görüntüler.

208[b]

١٨٢
١

وقفه
الامير ابراهيم
خلد الله ملكه
ادام الله تعالى

كتاب

تحفة الزائر فيما يجب ان يعمل في الملك

تأليف شيخ الاسلام وبقية الانام

قاضي القضاة نجم الدين

ابي اسحق الطرسوسي

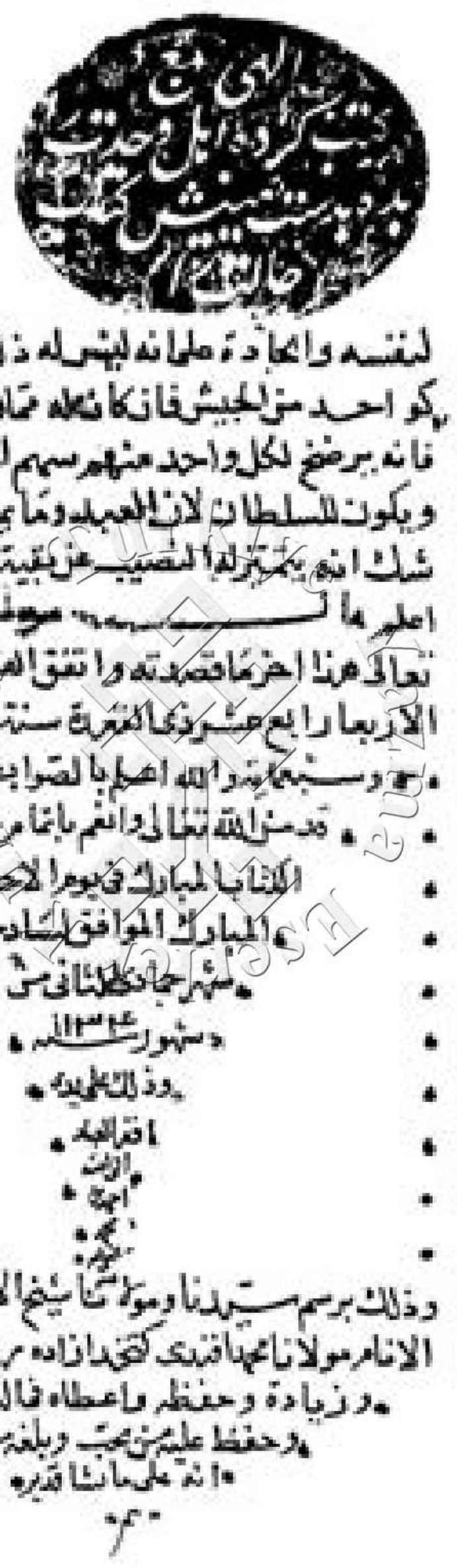
تغمده الله برحمته

وصول الى

ابنه

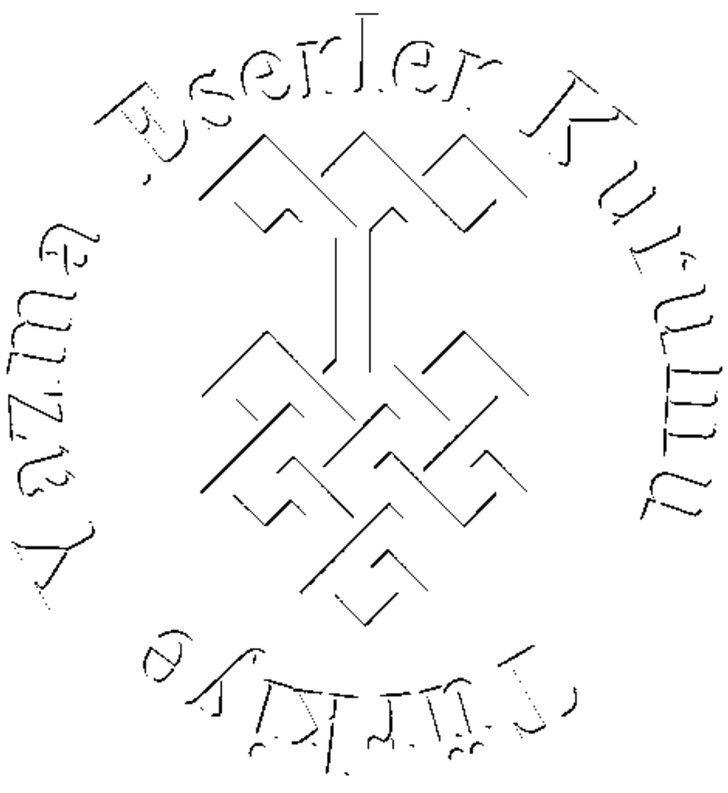
Taşkent Kütüphanesi

***Tuhfetü't-Türk Fî Mâ Yecibu En Yu'mele Fi'l-Mülk*'ün Süleymaniye Yazma Eser Kütp., Halet Efendi. 535**'te kayıtlı bulunan yazma nüshasının baş ve sonundan görüntüler.

157[b]

كتاب
تحفة الترك فيما يجب أن يعمل في الملك
تأليف شيخ الاسلام مفتي الانام
قاضي القضاة برهان الدين
ابن علي الطرسوسي الحنفي
تغمدهم الله برحمته
ورضوانه
آمين
آمين

Ryerter Kurier
Ryerter Kurier

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaut, Âdil Mürşid, Heysem Abdülgafur, Saîd Lehham, Muhammed Naîm Araksûsî, ve İbrâhim Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Aktan, Hamza, "Zevi'l-Erhâm", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, XLIV, s. 307-308.

Ayaz, Fatih Yahya, Fikret Sarıcaoğlu ve Ali Akyıldız, "Sır Kâtibi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, XXXVII, s. 116-118.

Aybakan, Bilal, "Şâfiî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, XXXVIII, s. 223-233.

-------, "Şâfiî Mezhebi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, XXXVIII, s. 233-247.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951.

Başoğlu, Tuncay, "Ta'zir", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, XL, s. 198-202.

Burhânüddin Mahmûd el-Buhârî el-Mergînânî, *ez-Zahîratü'l-Fetâvâ*, Beyazıd Devlet Ktp. Veliyüddin Efendi, No. 1137.

Çubukçu, Asri, "Lâçin", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, XXVII, s. 39-40.

-------, "Tarasûsî Hayatı, Şahsiyet ve Eserleri", Ankara Üniversitesi, 1977.

Ebû Bekir el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadi Ata, Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Erkal, Mehmet ve Mehmet Salihoğlu, "Zekât", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, XLIV, s. 197-209.

Ertürk, Mustafa, "Havz-ı Kevser", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, XVI, s. 546-549.

Hicâzî, Mustafa (thk.), *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, Kuveyt: Matbaatu Hükümeti Kuveyt, 1986.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1993.

İbn Kâdî Şuhbe, Ebû Bekir b. Ahmed, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, thk. Hafız Abdülalîm Han, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî, Cize: Dâru Hicr, 1998.

İbn Kutluboğa, Ebû'l-Fida Zeynüddin, *Tâcü't-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1992.

İbn Tağriberdi, Cemaleddin, *en-Nücûmü'z-Zâhira fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

İsbîcâbî, Ahmed b. Mansur, *el-Hâvî Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, Köprülü Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, No. 588.

Kapar, Mehmet Ali, "Eyyâmü'l-Arab", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, XII, s. 14-16.

Karacan, Murat, "Hanefî ve Şafiî Mezhebine Göre Devlet Başkanının Yetkileri (Tuhfetü't-Türk Örneği)", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2013.

Kâsânî, Ebû Bekir b. Mesud Alâüddin, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi'*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Katip Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl ilâ Tabakâti'l-Fühûl*, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaût, İstanbul: IRCICA, 2010.

Kılıç, Muharrem, "Tarsûsî, Necmeddin", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, XL, s. 114-115.

-------, "Türk Hukuk Tarihinde Devlet Teorisinin Mezhep Doktrini Çerçevesinden Temellendirimi: Tarsûsî'nin Tuhfetü't-Türk Adlı Eseri Çerçevesinde Bir Analiz", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 1, sy. 9 (2009): 115-129.

Kudûrî, Ahmed b. Muhammed, *Muhtasaru'l-Kudûrî fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*, thk. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, Erhan Afyoncu ve Recep Ahıskalı, "Kâtip", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, XXV, s. 49-55.

Mâverdî, Ebû'l-Hasan, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, thk. Ahmed Mübarek el-Bağdâdî, Kuveyt: Mektebetü Dâri İbn Kuteybe, 1979.

Mergînânî, Ali b. Ebû Bekir, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, thk. Talal Yusuf, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, y.y.

Nevevî, Ebû Zekeriya, *Ravzatu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991.

Nizam, Burhanpurlu Şeyh, Şeyh Vecihüddin, Şeyh Celaleddin Muhammed, Kâdı Muhammed Hüseyin ve Molla Hamid, *el-Fetâvâ'l-Hindiye (Fetâvâ-yı Kâdıhan ile beraber)*, Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriye, 1310.

Nuaymî, Abdülkadir Muhammed, *ed-Dâris fî Târihi'l-Medâris*, thk. Cafer el-Hasenî, Dımaşk: Matbaatü't-Terakkî, 1948.

-------, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, thk. İbrahim Şemsüddin, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Rafiî, Ebû'l-Kâsım, *el-Azîz fî Şerhi'l-Vecîz*, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Safedî, Selâhuddiîn, *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd, Nebîl Ebû Aşme, Muhammed Mevid ve Mahmud Sâlim Muhammed, Beyrut: Darü'l-Fikr, 1998.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, nşr. Kollektif, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993.

--------, *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*, thk. Abdullah Muhammed Hasan İsmail, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Şâfiî, Ebû Abdullah İdris, *el-Fıkhu'l-Ekber fî İlmi Usûli'd-Dîn*, thk. Abdu Ahmed Yasin, Dâru'r-Rıdvân, y.y.

Şeybânî, Muhammed İbnü'l-Hasan, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın, Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım, *el-Muʿcemu'l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.

Tahâvî, Ebû Cafer, *Şerhu Meʿâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zühri Neccar ve Muhammed Seyyid Cadelhak, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994.

Tarsûsî, Necmeddin, *Enfaʿu'l-Vesâil ilâ Tahrîri'l-Mesâil (el-Fetâvâ't-Tarsûsiye)*, nşr. Mustafa Muhammed Hafâcî, Matbaatü'ş-Şark, 1926.

--------, *Kitâb Tuhfat al-Turk: Euvre de Combat Hanafite a Damas au XIVe siecle*, thk ve çev. Mohamed Menasri, Dımaşk: Institut Français de Damas, 1997.

--------, *Tuhfetü't-Türk fîmâ Yecibu en Yuʿmele fi'l-Mülk*, thk. Rıdvan Seyyid, Beyrut: Dârü't-Talîa, 1992.

-------, *Tuhfetü't-Türk fîmâ Yecibu en Yuʿmele fi'l-Mülk*, thk. Abdülkerim Mutî el-Hamdâvî, Beyrut: Daru'l-Hak, 2000.

--------, *ed-Dürretü's-Seniyye fî Şerhi'l-Fevâidi'l-Fıkhiyye,* Süleymaniye Ktp. Mehmed Asım Bey, No. 84. vr. 1b-195a.

-------, *Urcûze fî Vefeyâti'l-Aʿyân min Mezhebi Ebî Ḥanîfeti'n-Nuʿmân,* Süleymaniye Ktp. Mehmed Asım Bey, No. 84. vr. 201b-205b.

Temîmî, Takiyüddin b. Abdülkadir, *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire: el-Meclisü'l-A'la li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1970.

Tezcan, Baki, "Hanafism and the Turks in al-Tarsusi's Gift for the Turks (1352)", *Mamluk Studies Review*, c. 15 (2011): 67-86.

Tunalı, Embiya, "Hanefi Hukukçu Tarsûsî'nin el-İʿlâm Fî Mustalahi'ş-Şuhûd ve'l-Hükkâm Adlı Eseri", Marmara Üniversitesi, 2006.

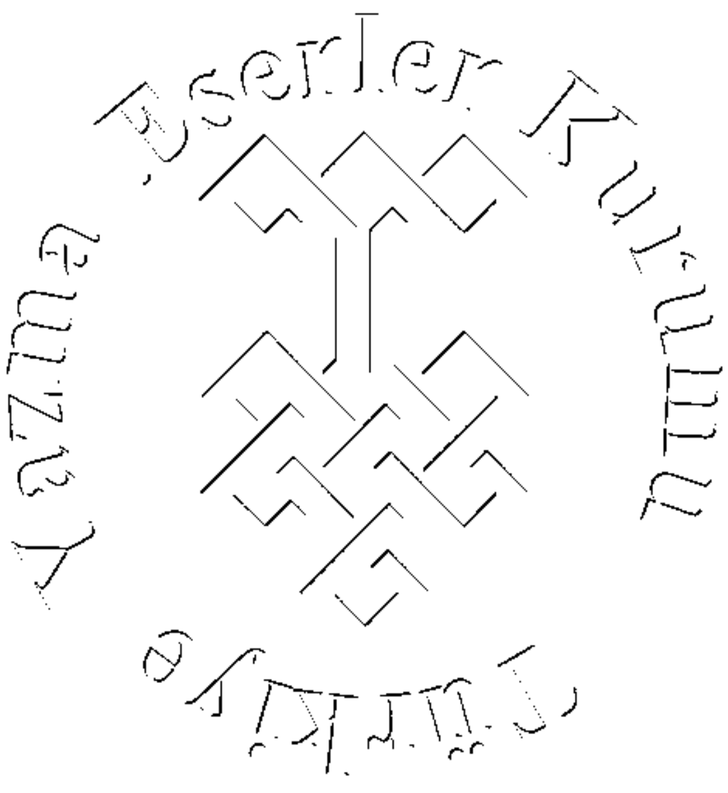
Yaman, Ahmet, "Seleb", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, XXXVI, s. 398-399.

Yiğit, İsmail, *Siyasî-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Târihi (Memlûkler)*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Ziriklî, Hayrüddin, *el-Aʿlâm*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

Zübeydî, Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed Haddâd, *el-Cevheretü'n-Neyyira alâ Muhtasari'l-Kudûrî*, el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.

Ryerter Kurier
Ryerter Kurier

DİZİN

A

Acem 38, 148
Adalet 30, 36, 38, 48, 72
Âdil 36, 84, 116, 118, 120
el-Ahkâmu's-sultâniye 36
Ahmed b. Hanbel 66
Alâüddin b. Tuğri Bey 70
Ali 36, 124, 128, 130
Ali es-Sehâvî el-Mâlikî 62
Arap 138, 140, 148
Arapça 2
Argun 108
Argun ed-Davâdâr 108
Asker 40, 44, 50, 52, 72, 76, 134, 140, 148
el-Asl 126, 164

B

Baalbek 54
Bâbu Şübeyke 100
Bahâüddin b. İmamu'l-Meşhed 68
Bahreyn 80, 106
el-Bahru'l-muhît 118, 120
Basra 128
el-Bedâi 116, 118, 120, 122, 126, 130, 132
Bedreddin İbn Cemâa 108
Benî Ümeyye Camii 74
Beytülmâl 34, 44, 52, 70, 78, 80, 82, 84, 86, 88, 90, 92, 94, 96, 102, 106, 108, 112, 134
Biat 38
Bilâdüşşâm 64

C

Cemâleddin 66, 74
Cemâleddin b. Cümle eş-Şâfiî 74
Cemâleddin Ebû'l-Mehâsin Yusuf el-Merdâvî 66
Cemâleddin el-Merdâvî 66
Cihad 30, 34, 76, 134
Cizye 40, 42, 96, 100, 102, 138, 140, 144, 146

D

Darphane 78
Dârü'l-harb 140, 144, 146
Dârü'l-İslâm 128
Dımaşk 54, 64, 66, 68, 70, 90, 98
Divan 32, 50, 72, 80, 98
Diyet 114, 132

E

Ebû Bekir es-Sıddîk 38, 134
Ebû Hanife 16, 32, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 58, 60, 76, 118, 124, 132, 136, 144
Ebû Hureyre 80, 106
Ebu'l-Kāsım 2
Ebû Süfyan 112
Ebû Yusuf 58, 132, 136, 142, 144
Ehl-i harb 124
Ehl-i kitap 138
Emân 142
Emevî Camii 16, 20, 90, 92, 98
Emeviler 94
Emîr 70, 76, 142
Ensar 66, 161

F
Farz-ı ayn 134
Farz-ı kifâye 134
Fetâvâ-yı Kâdıhân 118
Fey' 110, 138
el-Fıkhu'l-ekber 74, 164
Fitne 78, 118

G
Ganimet 34, 40, 78, 110, 128, 134, 144, 146, 148
Gayr-i Müslim 96
Gazzâlî 60
Gazze 54

H
Hac 60, 100
Hâcib 52, 70
Had 40
Hâherzâde 120, 122
Hâkimiyet 48
Halep 54
Hama 54
Hanbelî 14, 20, 23, 64, 66, 68
Hanefî 11, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 44, 56, 58, 60, 74, 76, 88, 102, 116, 118, 162, 163
Hanefî mezhebi 19, 20, 60
Harâcî 38
Haraç 96
Harûrâ 130
Hasan 16, 22, 24, 38, 80, 108, 118, 124, 126, 130, 136, 138, 163, 164
Hasan b. Ziyad 124, 130
Hatip 74
Havâzin 128
Hayber 146
Hıms 54, 58
Hıristiyan 138
el-Hidâye 36, 116, 118, 120, 124, 128, 132, 163
Hisbe 78
Humus 102, 148
Hüküm 48, 50, 56, 58, 60, 62, 64, 66, 70, 82, 84, 86, 92, 114, 118, 122, 124, 138, 142, 146
Hükümdar 32, 36, 38, 40, 44, 46, 50, 58, 96, 116, 118, 120, 122, 124, 126, 128, 134, 140, 142, 144, 146, 148
Hüsamettin er-Râzî 60

I
Irak 138, 146

İ
İbn Abdülaziz 52
İbn Abdülber 62
İbn Hazm 62, 126, 164
İbn Kalavun 88
İbn Müsellem 66
İbn Teymiyye 56, 64, 66, 164
İbnü'l-Kâsım 62
İbnü'l-Müneccâ 66, 68
İbnü'l-Velîd 64
İcmâ 138
İdrak 4
İmam 36, 38, 44, 58, 66, 92, 94, 96, 108, 116, 120, 142, 144
İnsan 4
İnşâ kâtibi 72
İsbîcâbî 116, 118, 120, 124, 126, 130, 132, 162
İstanbul 5
İsyan 34, 76, 114, 116, 118, 120, 122, 124, 126, 128, 130, 132
İzzeddin İbnü'l-Müneccâ 66

K
Kâbe 32, 100
Kâdı 32, 48, 50, 54, 56, 58, 60, 62, 64, 66, 68, 70, 72, 76, 78, 82, 84, 86, 88, 90, 94, 96, 98, 102, 106, 108
Kâdılkudât 44, 58, 60, 64, 66, 108
Kâtip 52, 72
Kavl-i kadim 132
Kazâ 32, 38, 46, 52, 54, 56, 58, 64, 70, 82, 84, 142
Kazasker 52, 76
Kemaleddin el-Kostantînî 64
Kısas 42, 114, 130, 132
Kisrâ Enûşirvân 48
Korku namazı 134, 140, 142
Kudret 116
Kudûrî 116, 118, 120, 122, 148, 163, 165
Kureyş 36, 38
Kureyşî 32, 36, 38

M
Mâlik 62, 144
Mâlikî 14, 56, 62, 64
Mâverdî 36, 38, 163
el-Mebsût 118, 126, 128, 164
Mecusi 138, 140
Mekhûl en-Nesefî 76
Mekke 100
Melik 30, 110, 112
el-Melikü'n-Nâsır İbn Kalavun 88
el-Melikü'z-Zâhir Baybars 76
Mina 100
Muaviye 36
Muhammed b. Hasan 22, 108, 126, 136, 138
Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî 22, 108, 126
el-Muhît 118
Müctehid 32, 36, 38
Müfettiş 52, 70, 90
Müftâ bih 58
Müftî 64, 94, 96, 102
Mülk 7, 17, 28, 30, 68, 76, 80, 82, 86, 92, 150, 152, 154
Mülkiyet 62
Münâkale 66
Müsadere 34, 106
Müşrik 122, 134, 136, 138, 144, 146

N
Nâib 32, 40, 42, 54, 58, 60, 64, 74, 82, 86, 90, 96, 106, 108
Nâsıruddin Muhammed İbnü'l-Mevlâ Şerefüddin Ebû's-Sabr Yakūp eş-Şâfiî 72
Nâzır 17
Nevevî 38, 60, 163
Nureddin es-Sehâvî 20, 62
Nureddin Zengi 78

O
Ordu 48, 50, 74, 110, 136, 140
Ordu nâzırı 50

Ö
Ömer 11, 22, 52, 80, 106, 134, 146, 162
Ömer b. Hattâb 52, 80, 106, 134

R
Râfiî 36, 60
er-Ravza 38
Rüşvet 84

S
Sadreddin Süleymân el-Mâlikî 64
Safed 54
Safvan 128
Sâhib 72, 74
Sâhib-i Kebîr 72, 74
Sâime 42
Sakîfe 38
Sanat 4, 5
es-Sefâkasî 64
Seleb 40
Serahsî 80
Sevad 146
Sır kâtibi 72
Siyaset 70, 82
Siyâset-i şer'iyye 36
es-Siyerü'l-kebîr 80, 108
Sultan 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 58, 60, 62, 64, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84, 86, 88, 90, 92, 96, 98, 100, 104, 106, 108, 112, 114, 116, 120, 146, 148

Ş
Şâfiî 13, 14, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 32, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 56, 58, 60, 66, 72, 74, 76, 78, 86, 88, 90, 108, 120, 128, 132, 140, 161, 164
Şâfiî mezhebi 21, 22, 23, 44, 60
Şam 5, 13, 14, 16, 23, 64, 72, 74, 86
Şâz 38
Şehit 130, 144
Şemseddin İbnü'l-İzz el-Hanefî 102
Şerhu Muhtasari't-Tahâvî 116, 124
Şeriat 30, 48, 50, 72, 108, 146

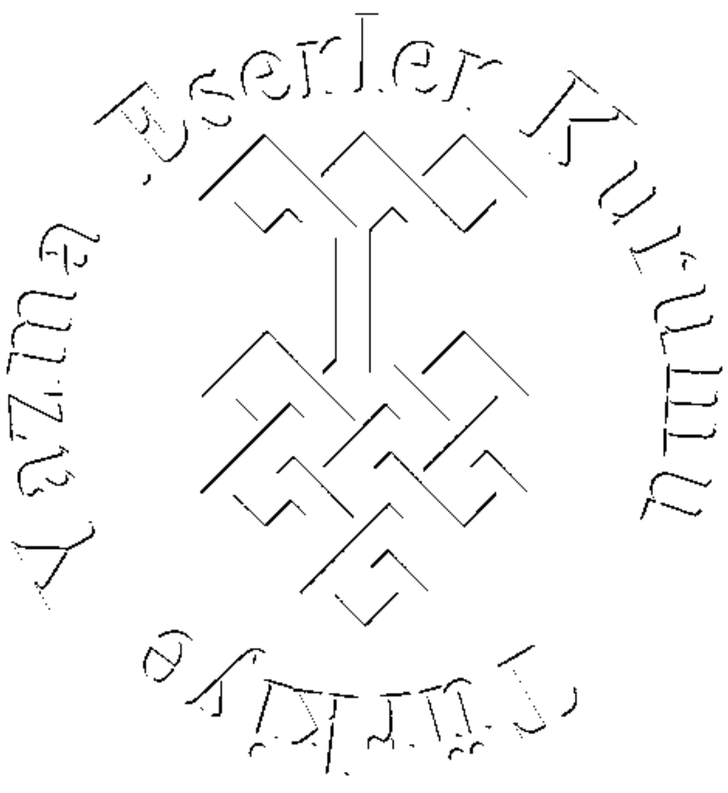
T
Tahâvî 64, 116, 124, 144, 162, 164
Takiyüddin es-Sübkî 13, 19, 23, 44, 66, 108
Tövbe 126, 128
Trablus 54
Turtûşî 62
Türk 4, 7, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 22, 23, 26, 150, 152, 154, 162, 163, 164

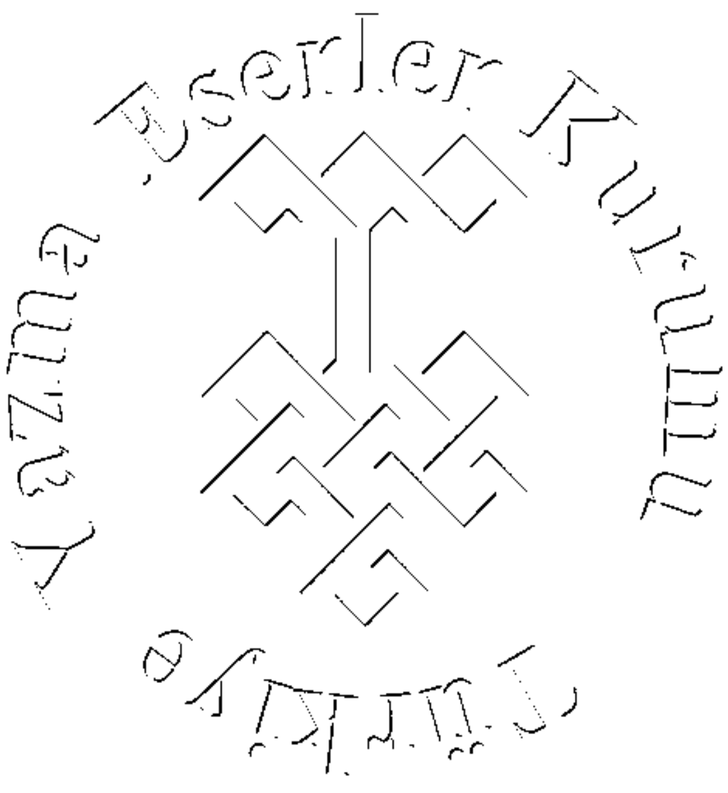
U
Ubâde 66

V
Vakıf 11, 62, 66, 70, 162
Vali 32, 70
Velâyet 50
Veliyyülemr 92, 98
Vezir 70

Y
Yahudi 138

Z
ez-Zahîra 110, 116, 118, 120, 122, 130
Zekât 42, 161

Ryerter Kurier
Ryerter Kurier

Ryerter Kurier
Ryerter Kurier